

Folke Isaksson
72 dagar i Paris

”Sanningen att säga så vet vi ingenting om Kommunen av det enkla och goda skälet, att borgarna gjort allt för att vi inte skulle få veta någonting om den.”

Arthur Adamov

Innehåll

Sprickorna under förgyllningen	2
I väntan på Kommunen	5
Kanonerna på Montmartre.....	9
Folkstyre och folkfest.....	12
Ordningens vänner	16
Inbördeskrig	18
Kommunens män.....	23
”En pestsmittad stad”	27
Röster under de mörka valven.....	30
Lag och rätt, repression och reformer, konst och kultur	33
Symbolhandlingar	36
Början till slutet	38
Den blodiga veckan.....	42
Efteråt	46
Borgerlig historieskrivning	48
Litteratur.....	50
Kronologi	52

Lästips – Fler texter om Pariskommunen på marxistarkivet

Lenin: [Till minnet av kommunen](#)

Marx: [Pariskommunen](#)

Trotsky: [Pariskommunens lärdomar](#)

På ridån till Bolsjojteatern i Moskva står det tre magiska årtal: 1871, 1905, 1917. De betecknar tre stadier i arbetarklassens frigörelseprocess, två revolutioner som krossades och revolutionen som triumferade.

Pariskommunen 1871 hör till socialismens historia den har kallats för den första socialistiska revolutionen och till dess mytologi. I Sovjet har den inkorporerats med den egna revolutionära traditionen, och framställningen av detta märkliga historiska kapitel handlar oftare om sakens politisk-symboliska betydelse, än om det som verkligen hände i Frankrikes huvudstad under sjuttitvå dagar år 1871. Forskningen har varit hämmad av det faktum att både Marx och Lenin, de två oemotsägliga, ingående analyserat Pariskommunen. Dessa har genom sin bedömning kommit att kanonisera Kommunen, och att betrakta den på ett annat sätt än genom Marx och Lenin har knappast varit möjligt för historiker och politiska debattörer. Ett skiftningsrikt och delvis mycket förvirrat skeende har därför stelnat till ett minnesmärke av nästan total ogenomskinlighet.

Att göra historien entydig är en förvanskning. Man kan, när man betraktar denna schablonartade bild av Pariskommunen, påminnas om några ord i företalet till "Histoire de la Commune de 1871", först publicerad år 1876 och fortfarande den mest inträngande historiska studien i ämnet. Prosper-Olivier Lissagaray, kommunard och en av de sista på barrikaderna, säger där att "den som ger folket falska revolutionära legender . . . är lika kriminell som geografen som ritar lögnaktiga kartor för sjöfararna".

Den reformistiska socialismen å sin sida har aldrig vetat vad den skulle ta sig till med Pariskommunen. Den har inte bara störts av oredan i dess debatter och planlösheten i dess handlande, utan kanske ännu mer av spelets öppna karaktär, folkväldets spontana prägel. Pariskommunen har syftat för långt, kommunarderna har varit alltför mycket av himlastormare (som Marx kallade dem) och dessutom så misslyckades de ju.

Hos oss har Kommunen nästan enbart behandlats i läroböckerna, och denna historieskrivning för realskolan och gymnasiet utgör ett lärerikt exempel på hur politiska myter utformas och vidmakthålls. (Några relativt slumpmässigt valda utdrag finns att läsa mot slutet av denna bok.) Genom decennierna har framställningen varit utomordentligt ensidig, fördomsfull och okunnig.

Det som våra läroboksförfattare haft svårast att svälja har av allt att döma inte varit kommunardernas gudlöshet eller deras brännande av kungliga palats, utan det faktum att den röda terrorn var beskedlig och den vita terrorn av gigantiska dimensioner. De har därför visligen talat enbart om den röda terrorn, i upphetsade ordalag, eller möjligen formulerat några pliktskyldiga fraser om den "fasansfulla" epilogen. Detta är historieförfalskning, och denna verksamhet har pågått ostört decennium efter decennium.

En marxistisk historiker, Henri Lefebvre, har sagt att Pariskommunen är ett karaktäristiskt skede i en epok som börjar 1848 och slutar med spanska inbördeskrigets slut.

Det är en period som kännetecknas av förföriska myter och grumliga ideologier som driver ut arbetare och bondpojkar i meningslösa krig (meningslösa för alla som inte tjänar på dem) mot andra arbetare och bönder. Den utmärks också, i vissa läger, av en oskuldsfullhet. Det är en tid, exempelvis, då man kan göra revolutioner utan förberedelser, *på känsla enbart*, om och om igen på samma vis, som Auguste Blanqui påvisar i en vredgad handledning från 1868 i omstörtande verksamhet. (Den inleder ett urval med politiska texter om Pariskommunen, av Marx, Engels, Lenin, Trotskij m. fl., som publiceras samtidigt med denna beskrivning av händelserna.) Lenin anser att kommunarderna inte var klara över vad de gjorde. Han hyllar dem emellertid för deras revolutionära instinkt; de färdades i rätt riktning.

Den främsta lärdom revolutionärer i alla länder kunnat dra och kan dra av Pariskommunens uppstigande och undergång är att de privilegierade inte känner någon misskund med de

människor som söker beröva dem deras privilegier, och att en revolution därför måste förberedas med största omsorg. För Lenin fungerade Kommunen som ett pålitligt sjökort; det utvisade alla de lömska strömmarna och undervattensskären. Han rättade sig efter anvisningarna, och han såg på de misslyckade revolutionärerna i Paris med en sorts kärlek.

När Lenin var död, sveptes han i en röd flagga som hade vajat över en barrikad i Belleville under den blodiga veckan i maj 1871.

Fyra decennier efter den ryske revolutionärens död förde besättningen på Voschod I med sig tre klenoder på. resan ut i rymden: en bild av Marx, en bild av Lenin och en remsa av en röd fana från Kommunens Paris.

Sprickorna under förgyllningen

1867 hade Paris nästan två miljoner invånare och Frankrike trettiåtta miljoner. Det var ett rikt och mäktigt land — den industriella produktionen hade ökat språngvis de senaste tjugu åren, och i främmande världsdelar hade nationen skaffat sig nya besittningar.

I april öppnades en världsutställning i den franska huvudstaden. Monarker från alla håll kom för att beskåda ståten, tsaren, kungarna av Preussen, Spanien, Belgien, Grekland, Danmark, Sverige, och femton miljoner vanliga människor. Man kunde titta in i ett inkapalats och ett egyptiskt tempel eller i mynningen på världens största kanon, femti ton stål från Krupp i Essen. Man kunde stiga ned i en naturtrogen kopia av de romerska katakomberna eller flyga över utställningsområdet på Marsfältet i ballong. Det sorldade av många språk och man förbrödrade sig, furstar och undersåtar, medan blickarna riktades mot statyn med den nakna kvinnan på lejonets rygg, sinnebild för Freden.

Överallt spelades det Offenbach denna vår, och en afton var det festpremiär på en ny glittrande operett, "Storhertiginnan av Gerolstein". ("Operetten är den ironiska utopin om ett kapitalets varaktiga herravälde", säger Walter Benjamin i sin berömda essä "Paris, 1800-talets huvudstad".) Balerna avlöste varandra. I Tuileritraggården ledde Johann Strauss d. y. orkestern i wienervals. Det sprakade av elektriska illuminationer och bengalisk eld i vattenkaskaderna, och de höga gästerna stod först stilla, överväldigade, innan kejsaren bjöd upp den belgiska drottningen och balkonversationen kunde börja.

"När man kom ut ur denna lysande atmosfär, var ögonen bländade och sinnena som bedövade." Bakom förtrollningen kunde helt andra bilder skymta fram. Alfred de Musset gick nedför den stora trappan i kejsarpalatset en av dessa kvällar. "Allt det här är vackert", konstaterade han. "Det är mycket vackert just nu. Men jag skulle inte vilja ge två sous för den sista akten."

Kejsardömet var en skenvärld. Lade man örat till samhällsbyggnaden, kunde man uppfatta att grundvalarna skälvde. Under förgyllningen vidgade sig sprickorna.

Under ytan var allting någonting annat. Världsutställningen förevisade en nation i välmåga och endräkt, men i Paris förstäder jäste missnöjet och en ekonomisk kris hade drabbat landet, ett av dessa sjukdomstillstånd som oförklarligt inträffade ungefär vart tionde år. Furstarna skålade med varandra och kronprinsen av Preussen dansade med kejsarinnan Eugénie till "An der schönen blauen Donau", men i hemlighet bevakade stormakterna varandra svartsjukt och rustade till krig. "Kejsardömet, det är freden", brukade Napoleon III skryta, men under hans regeringstid hade franska soldater stupat på Krim och i Italien, i Mexiko och Syrien, i Algeriet och Senegal, i Indokina och Kina.

Det ståtligaste och samtidigt mest tvetydiga monumentet över det andra kejsardömet framsteg var baron Haussmanns boulevarder. De sprängde sönder det medeltida Paris, de öppnade vyer och fria passager, de betonade maktens myndighet och gav rikedom en ny

scen att framträda på. Bröderna Goncourt tyckte att huvudstaden började likna ”något slags framtida amerikanskt Babylon”, men de flesta ansåg att staden vunnit i skönhet. Det var en imponerande geometri, dessa snörräta kraftlinjer som skildes och möttes, men bakom den estetiska ambitionen dölde sig en strategisk tanke. Boulevarden var en förbindelselinje från stadsdel till stadsdel, från kasernen och till det oroliga arbetarkvarteret, en kungsväg på vilken kavalleri eller hästanspänt artilleri snabbt kunde föras fram och som man inte spärrade av så lätt med några hastigt uppkastade barrikader.

Tjugutusen hus revs under arbetet på detta nya Paris, och det uppfördes fyrtitusen nya byggnader. I de centrala delarna av huvudstaden steg hyrorna snabbt, och det spekulerades i hus och i mark. När boendekostnaderna sköt i höjden, var arbetare och småborgare tvungna att flytta; det försiggick en folkvandring från centrum och ut mot periferierna, till det som senare kallas för ”det röda bältet”, en social omstrukturering som, tänkte sig myndigheterna, skulle göra staden lättare att styra, med de välartade medborgarna för sig och de vanartiga för sig.

Men också ute i förortsområdena hade hyrorna pressats upp. Mot slutet av 1860-talet gick en tredjedel av en arbetares lön till hyran. Medelinkomsten hade stigit med tretti procent under andra kejsardömet, men levnadskostnaderna hade under samma period ökat med minst fyrtiofem procent. La Païva, en av den tidens stora kurtisaner, kunde spendera en halv miljon francs om året på sitt hushåll, medan dagslönen för en arbeterska höll sig mellan femti centimes och 1.25 francs och hennes arbetsdag räknade elva timmar. Enligt baron Haussmann levde mer än hälften av huvudstadsbefolkningen i ”en fattigdom på gränsen till nöd”, och år efter år vidgades klyftorna.

Sextitalet innebar stora framsteg för några få och försämrade konjunkturer för de flesta. Produktionen ökade, den tunga industrin producerade tjugu gånger så många lokomotiv 1869 som den hade gjort 1850, och på nitton år växte järnvägsnätet från 2 915 till 16 466 kilometer. Förbättrade kommunikationer betydde bättre kontroll från centrum och lättillgängliga semesterbad i Normandie eller på Rivieran för den högre medelklassen. På arbetarsidan hade reallönen i takt med mekaniseringen sjunkit år efter år. En metallarbetare hade på femtitalet kunnat köpa åttiofem ägg för sin dagsförtjänst, men ett decennium senare var hans arbete bara värt tre tjog ägg. Kvinnornas lön var i regel hälften av männens. Trots lagstiftningen förekom det fortfarande barnarbete. (1868 var enligt en officiell undersökning 99 212 barn under sexton år i dagligt arbete, därav 5 005 under tio år.)

Den sociala nöden var skriande, och samhället sökte avhjälpa den genom välgörenhet. Societeten bjöd till å sin sida. En amerikansk skönhet berättar i ett brev från 1863 om karnevalssäsongen i Paris; den hade aldrig tidigare varit så uppsluppen. ”Jag förstår sannerligen inte hur våra herrars och mäns plånböcker kunna stå rycken; medan de fattiga, till förmån för vilka vi alltid agera, bli rika, hålla de rika på att bli fattiga.” I nästa andetag kan Mrs Moulton berätta att vid kejsarinnans senaste lilla måndagsbal hade klänningarna från ett enda modehus kostat tvåhundrausen dollars.

Av Frankrikes trettiåtta miljoner invånare var en tredjedel verksam inom industrin och transportsektorn. I Paris tillhörde ungefär fyrty procent av befolkningen hantverkar- och arbetarklassen, och de flesta av dessa var sysselsatta inom småindustrin. (1866 fanns det i hela landet 570 280 fabriker och verkstäder, med 65 987 ägare och en sammanlagd arbetsstyrka av 442 310 män, kvinnor och barn.) Samtidigt var emellertid nya tendenser märkbara inom handel och industri, en koncentration av kapitalet och av produktionsmedlen, en utveckling i riktning mot monopolkapitalism. Under denna period byggdes de stora varuhusen i Paris, Le Bon Marché, La Belle Jardinière, La Samaritaine, och etablerades storbanker som Crédit Lyonnais och Crédit Foncier. Det största industriföretaget var järnverket i Le Creusot med 10 500 arbetare, ett feudalt samhälle styrt av Eugène Schneider, ordförande i det franska järnbruvsförbundet och president i den lagstiftande församlingen. När Le Creusots arbetare gick i

strejk i januari 1870, lät företagsledaren kalla in trupper, tretusen man.

Strejker var tillåtna enligt lag sedan 1864, men när de inträffade, stod det arbetsköparna fritt att ropa på militär. (Det var ett typiskt utslag av epokens dubbelmoral.) Det fanns ett överskott på arbetskraft, och industriidkarna hade därför en ständig reservarmé av arbetsvilliga till sitt förfogande. Säsongarbetslöshet drabbade praktiskt taget alla kategorier av yrkesmän.

Timmermännen hade en hygglig dagsförtjänst, men de gick utan arbete fyra månader per år och målarna i fem. Det mesta hade förblivit vid det gamla. De äldre erinrade sig 1830 och 1848, då arbetarna gjorde uppror och förblödde vid barrikaderna, medan borgarna tog hem de politiska vinsterna. I Paris förstadsområden växte det fram arbetarklubbar, där missnöjet började artikuleras.

Någonting hade trots allt förändrats. Den 28 september 1864 bildades Internationella arbetarassociationen i London under Marx ledning, och följande år fick den en avläggare i Frankrike. De första åren hade den bara några hundra medlemmar och dominerades av beskedliga reformister, men radikaliseringen gick snabbt. 1867 blev fackföreningsrörelsen officiellt tillåten i landet. De närmast följande åren hade Internationalen växlande framgångar; det fanns perioder då aktivisterna kunde agitera relativt fritt och perioder då den politiska polisen drog åt tumskruvarna hårdare. Strejkerna blev emellertid fler och större och mer långvariga, och i borgerliga kretsar var förskräckelsen stor. Den reaktionära pressen beskrev Internationella arbetarassociationen som en gigantisk sammansvärjning, en undermineringskampanj mot alla högre värden.

På våren 1870 hade organisationen plötsligt vuxit till en massrörelse med nästan lika många anhängare som skräckskildringarna yrat om. I Paris fanns det ungefär sjuttitusen medlemmar, i hela landet kanske trehundra tusen. Man talade om att bilda ett socialistiskt parti, och i klubbarna höjdes rop på Kommunen. Marken hade börjat gunga under härskarnas stövlar.

”Kommunen” var ett magiskt ord som kunde betyda nästan vad som helst från kommunal självstyrelse till proletariats diktatur. Det var ett fälttecken bakom vilket olika oppositionella grupper kunde samla sig, ett tecken med en sällan mer exakt definierad revolutionär innebörd. (I en politisk klubb i Belleville, det röda Paris hjärta, förklarar en talare ett par månader före de stora händelsernas början i helig yra: ”Med Kommunen kommer allt att vara möjligt!” När en annan närvarande anmärker, att det kanske dock vore bra att ge folk besked om vad begreppet ”Kommunen” täckte för verklighetsinnehåll, blir han brutalt nedtystad och åhörarna ropar : ”Det är en polisspion !”)

I den stora franska encyklopedin hade Diderot lämnat en definition. ”Kommunen” var ett ord med två betydelser enligt hans analys: dels folket i ett visst samhälle, en stad eller köping, dels det samfund som dessa människor bildade och dettas styrande organ. Kommunen betydde folkvälde, men en demokrati av ett mer spontant, mer direkt slag än den representativa, parlamentariska. Den hade anor från medeltiden, från kampen mellan feodaltherrarna och det tredje ståndet. Det viktiga föredömet för 1869 och 1870 års revolutionärer var emellertid franska revolutionens kommun, en provisorisk fullmäktigeförsamling som efter hand fick vidgade befogenheter och radikaliserades under Danton och Hébert. 1792 och 1793 fungerade denna första Pariskommun som en ”ångpanna” för revolutionen; den ökade trycket, och nationen kom åter i rörelse och under vagnen krossades först monarken, sedan girondisterna, innan terrorn kom maskineriet att revoltera mot sig självt.

Det fanns också en stillsammare tolkning av Kommunens begrepp. Enligt detta synsätt skulle den helt enkelt innebära parisarnas rätt att styra över Paris, över sig själva, som en fri kommun i en gemenskap av fria kommuner inom den franska nationen. Det var inte en centralistisk tanke utan en federalistisk. En av huvudorsakerna till oron i Paris var det märkliga faktum att världens huvudstad saknade självbestämmanderätt. Paris var en del av departementet Seine och styrdes av prefekten, och denne hade endast att svara för sitt

handlande inför inrikesministern, som utnämnde honom till hans ämbete.

I väntan på Kommunen

”Det är mycket svårt att genomföra reformer i Frankrike”, hade Napoleon III sagt, ”i Frankrike gör vi revolutioner, inte reformer.”

Kejsaren var en välvillig man som hade haft en vision, som uppfattat sig själv som reformator, ägnat arbetarfrågan ett visst intresse och skrivit en pamflett i liberal anda med titeln ”Om fattigdomens avskaffande”. Han var en man med goda föresatser, men det fanns någonting i hans karaktär som kom honom att vika av från vägen, så att det stannade vid några generösa gester. Bismarck såg rakt igenom Frankrikes härskare; det var en hygglig, något sentimental person som levde i drömmar. Han vacklade, hade ingen uthållighet, han var ihålig.

På den europeiska kontinenten hade efter världsutställningen i Paris ett visst spänningstillstånd uppstått. På franskt håll var man oroad över den växande styrkan hos kungariket Preussen och den aggressiva inriktning ministerpresidenten, Bismarck, hade gett de tyska enhetssträvandena. Man väntade på ömse sidor om gränsen på en anledning att öka sitt inflytande, göra territoriella vinster och så vända medborgarnas blickar från samhällsfrågorna. Sedan blev det krig, förklarar av den franske kejsaren den 19 juli 1870, på något som närmast var en etikettsfråga, och arméerna marscherade upp mot varandra. I den franska huvudstaden var stämningen upphetsad. En parissvensk, Nils Forsberg som senare under kriget målade ”En hjältes död”, berättar i sina memoarer: ”överallt, utan uppehåll, dag och natt, var man stod och kom och gick, hördes Marseljäsen. Folk skrek i munnen på varandra. Människor, som aldrig träffats förr, föllo i varandras armar och blevo bröder. Genom parker och bulevarder, genom gator och gränder drog ungdomen, högröstad och storordig. Kriget var förklarat. A Berlin!! A Berlin!! Till Berlin!! Till Berlin!!”

Kriget blev en nationell katastrof. Rötan i det franska samhället hade också trängt in i den militära organisationen. Korrumperade leverantörer hade gjort sig stora pengar på dåliga varor, och det klickade inte minst i samordnandet av manskap och materiella resurser. Divisioner letade efter sina befälhavare, granater och kanoner färdades i olika riktningar och armén hade kartor över landet som den skulle erövra, men inte över de franska områden som den nu retirerade igenom.

En av krigets första dagar intog fransmännen Saarbrücken. Sedan vann preussarna drabbning efter drabbning, under ett fälttåg som avslutades med två stora inringningsoperationer, mot Bazaines armé i närheten av Metz och mot Mac-Mahons utanför Sedan. Den 2 september överlämnade sig Patrice Maurice de Mac-Mahon, marskalkens 104 000 soldater och deras kejsare i preussarnas händer. Nästa dag nådde nyheten om nederlaget Paris. Édmond de Goncourt har en skildring i sin dagbok av stämningarna i huvudstaden denna afton: de missmodiga ansiktena, de släpande stegen över asfalten, tidningsläsarna framför varje gaslykta, samtalsgrupperna och så ”kvinnorna som man skymtar inne i bodkamrarna, tillintetgjorda, ensamma, utan sina män ...” Sedan stämningssomslaget, ”ett dovt sorl från mängden”, bestörtningen som kantrar över i vrede, ropan. ”Med ett ord, det stormiga och förvirrade skådespelet av en nation besluten att rädda sig genom den omöjlighet, som kallas revolution.”

Det blev inte revolution, men den 4 september störtades kejsardömet, proklamerades republiken och bildades det en ny ministär, den nationella försvarsregeringen. Solen lyste, och regeringsbildningen skedde i försonlighet, dock så att de moderata republikanerna i stort sett utmanövrerade de mer progressiva. Till president utsågs general Trochu, en äldre hedersman som man kunde föreställa sig som nationens räddare. Generalen accepterade sedan de nya ministrarna lovat honom att försvara religionen, äganderätten och familjen. Folket hurrade, trupperna och medborgarna fraterniserade och inget blod flöt över gatstenarna denna

revolutionsdag. Men utanför Deputeradekammaren rev en man bort det vita och det blå fältet från trikoloren.

Den 4 september var ur radikal synpunkt en halvmesyr, om ens det, fastän känslorna svallade vackert. Enligt Trotskij, i en uppsats skriven femti år senare, var det den dag då revolutionärerna borde ha slagit till, och Frankrikes och mänsklighetens historia skulle ha länkats i nya banor. Marx däremot inskräppte den 9 september 1870, i generalrådets andra manifest, att den franska arbetarklassen var tvungen att manövrera försiktigt. Att gripa makten nu, när fienden stod praktiskt taget utanför portarna, det vore en dårskap.

Efter statsomvälvningen och glädjeyttringarna följde några dagar av konstruktivt arbete, en kraftansträngning; Paris slöt sig inom sig självt, parisarna befäste sin stad. Det rådde ett slags endräkt, en nästan upprymd stämning. Tolv tusen arbetare förstärkte vallarna, lade ut landminor mellan fortet, byggde fällor och hinder. I Tuileritädgården drog artilleriet in, och Marsfältet förvandlades till ett härläger.

Under tiden avancerade två preussiska arméer i ilmarscher mot den franska huvudstaden, ”det moderna Babylon” som den tyska pressen krävde att man skulle förstöra. Den 17 september inledde de en kniptångsoperation men mötte inget motstånd utanför den kedja av befästningar som omgav Paris. Efter veckor av stormande offensiv gick preussarna nu försiktigt fram. De gick i ställning och grävde skyttevärn. Belägringen hade börjat.

I Paris exercerade Nationalgardet. Det var en medborgarmilis från den stora revolutionen, återupprättad i augusti och till att börja med omfattande 24 000 man, de flesta från de burgnare stadsdelarna. Efter den 4 september omorganiserades Nationalgardet, och tillströmningen ökade. På en vecka sattes det upp sjuttiåtta nya bataljoner om 1 500 man vardera, och vid slutet av månaden hade gardet blivit en folkarmé, 384 000 soldater organiserade i 254 bataljoner. Också baron Rothschild gick vakt på fästningsvallen. De flesta var vanligt folk, småhandlare, hantverkare och proletärerna från Ménilmontant och Belleville.

Nationalgardisten uppbar en sold på tretti sous, en och en halv francs per dag. Det var ett slags arbetslöshetsunderstöd, för det ekonomiska livet hade i stort sett avstannat i den inneslutna staden. Man göt kanoner och övade sig i vapnens bruk. Efter kejsardömets fall hade synen på kriget förändrats. Det var inte längre kejsarens och kejsarinnans och några ministrars krig utan nationens angelägenhet, folkets, en helig sak. Inte minst var den politiska vänstern glödande patriotisk. För vänsterns kvinnor och män var Paris Frankrike, och på samma sätt som 1792 skulle Paris nu rädda landet.

I oktober började påfrestningarna bli märkbara. Det uppstod livsmedelsbrist, och husmödrarna fick köa i ändlösa morgontimmar. Den 24 september åt Édmond de Goncourt för sista gången ostron, den 1 oktober antecknade han i dagboken att hästkött började bli allt vanligare som människoföda. Den 24 i samma månad såg han två stora hjortar och en ung björn i en vilthandlares butik på rue de Tournon, slaktboskap från Zoo, och en månad senare nackade esteten Goncourt en av sina egna hönor med ett japanskt svärd. På nyårsaftonen åt han blodkorv på elefant till middag. De intellektuella bröderna talade om mat, om ingenting annat än mat.

Priserna steg hastigt, smöret gick på tre månader upp från fyra francs per skålpund till trettifem. Hos slaktaren var tilldelningen av kött i oktober hundra gram per person och dag, i november femti, i december tretti, men de som kunde betala överpris hade möjlighet att få dubbel eller flerdubbel ranson. Kostvanorna förändrades. Det salufördes både hund- och kattkött, det senare ibland skonsamt kallat för ”hare” eller ”kanin”. (Hundkött kostade fyra, fem francs pundet.) I arbetarkvarteren ägnade sig pojkar åt råttjakt, och i mitten av november var priset femti centimes per styck. (En mus kostade fyra sous.) En finbagare på rue Croix-des-Petits-Champs specialiserade sig på råttpastej; med peppar i riklig mängd påstods det vara en delikatess.

I slutet av november mörknade huvudstaden, det var gasransonering. Det blev kallare och Seine frös till, man kunde åka skridsko nere vid Notre Dame. Det blev en av de hårdaste vintrar som hemsökt Frankrike, och det fanns ingenting att elda med, ingen ved, inget kol. Nöden grep omkring sig, ansiktena grånade. Gatorna var tomma, stumma, berättar dagboks-skrivaren Goncourt, och hela dagen skakade den fientliga kanonaden jord och himmel. ”Inte en sekund utan en hel rad av dessa blixtar, som trots att de är så avlägsna slår upp över horisonten likt piskande bränningar från ett stort hav.”

Som vanligt drabbades de hårdast som hade det sämst ställt under normala förhållanden. Sakta började människor att dö. Under en vecka i september 1870 avled i huvudstaden 1 202 personer, under en vecka i januari 1871 nästan fyra gånger så många. Av de barn som föddes i Paris strax före och under belägringen dog nitti procent av köld, brist på mjölk och mödrarnas undernäring.

Innanför murarna väntade nationalgardisterna på anfallsorder. I oktober hade Gambetta lämnat Paris i ballong för att öppna en andra front vid Loire, och förhoppningarna steg och sjönk med de sparsamma underrättelserna utifrån. General Trochu talade om sin ”plan”, och länge trodde man att han hade lösningen. Det var bara prat. Från Belleville kom proletariats bataljoner marscherande och krävde att få gripa in, att få göra ett utfall ur fästningen Paris, men medlemmar av den nationella försvarsregeringen höll lugnande tal till dem. Det gick rykten om att regeringen förhandlade med fienden, och den 31 oktober bröt stormen ut. Grupper av upproriska satte sig i besittning av stadshuset, och Flourens, en av revolutionärer-nas ledare, gick fram och tillbaka med stövlar och sporrar och en turkisk kroksabel på konferensbordets gröna tyg och dikterade villkor för ministrarna. Sedan upplöste sig allt i förvirring och revolutionärt gnabb, till dess att reguljära trupper kunde kallas in och ordningen återställdes.

Allt eftersom veckorna gick, radikaliserades Paris. I de flesta stadsdelar växte det upp diskussionsklubbar, där det hölls brandtal och ropades på Kommunen som skulle befria både folket och fosterlandet. Klubbarna hade sina fasta talare, ett slags redaktion, och en larmande åhörarskara, i synnerhet de kvällar då rapporterna om kampen ute i provinsen var nedslående. De ersatte teatrarna, antecknar en borgerlig observatör; i klubbarna kommenterades det aktuella skeendet med ironisk tillspetsning eller med väldiga åthävor, melodramatiskt. Den som hade öron att höra med och ögon att se med kunde där få en uppfattning om atmosfären i staden, opinionens underströmmar. De vildaste utfallen mot regeringen och de ivrigaste kännelserna till Kommunens idé kunde man höra uppe i Belleville. Det röda Belleville ”skådar med en mörk blick ned på det yppiga Paris, som ligger med alla sina skatter och skönheter vid dess fötter”, skriver Max Nordau, en samhällskritisk iakttagare som vandrade omkring där tio år efter Kommunen, ”och Paris blickar skyggt upp mot detta hatfulla Belleville, som likt ett åskmoln förmörkar dess horisont och bär hagel och blix i sitt sköte.”

Från början av januari nåddes också delar av det centrala Paris, på vänstra flodstranden, av bombardemanget från preussarnas batterier. Upprördheten var stor över denna omänskliga krigsföring, dessa brutala slag i blindo som träffade oskyldiga barn, sjukhus, en målning av Yttersta domen i Saint-Sulpice och orkidésamlingen i Jardin des Plantes. Så kunde endast barbarer bete sig. Men obekymrad om denna indignation lät Wilhelm I kröna sig till Tysklands kejsare i Versailles slott.

Sedan gav Trochu äntligen efter för nationalgardisternas önskan att få pröva sina vapen mot fienden. Den 19 januari marscherade 100 000 man ut ur Paris. Slaget vid Buzenval blev ett fiasko med fyratusen döda och sårade, och man retirerade in i staden igen. Besvikelsen var oerhörd. Tre dagar efter nederlaget kom folket från Belleville åter ned till Paris. De ropade ”Död åt förrädarna” utanför Hôtel de Ville och sjöng den vilda sången från den stora revolutionen, ”La Carmagnole”. Så avlossade någon ett skott, det utbröt panik i folkmassan

och från stadshusets vaktstyrka av bretonska legosoldater kom det salva på salva. Under en halvtimme sköt fransmän på fransmän. Nästa dag visade regeringen plötsligt handlingskraft; den lät arresteras flera av vänsterns ledare, stängde de politiska klubbarna och drog in tidningar.

Inför hotet av ett tvåfrontskrig, mot en yttre och en inre fiende, bestämde sig nu de styrande för att söka en förlikning med Preussen. Efter hemliga förhandlingar med Bismarck slöts vapenstillestånd den 28 januari. Den franska armén skulle lägga ned sina fanor och vapen, medan Nationalgardet tilläts behålla sina gevärs.

I Paris var stämningen dyster. Belägringen var över efter 131 dagar, livsmedelsförbrukningen började röra sig mot huvudstaden och hundratusen parisiska borgare skyndade ut till sina lantställen eller till anförvanter i landsorten för att vila från bekymmer och äta upp sig. De kvarvarande kände en tomhet, ett lamslaget raseri. En engelsk krigskorrespondent berättar, hur det ”vilade över den stora staden en tyst förstämning och en ytterlig modlöshet, i förening med en värdighet, på en gång vacker, förvånande och gripande”.

Veckorna efter vapenstilleståndet stod det och vägde. Det fanns två faktorer att räkna med: regeringen och Nationalgardet. Å den ena sidan en regering som förlorat ett krig och ingått vapenvila bakom medborgarnas rygg, å den andra en folkarmé som hade sina vapen i behåll och som för varje dag vann i auktoritet. Utanför stod preussarna och väntade. Kronprins Friedrich antecknade i sin dagbok: ”Vi måste vara beredda på att få se en kamp i Paris mellan de moderata och de röda . . . Hur sorgligt är icke detta olyckliga folks öde!”

Den 8 februari gick Frankrike i enlighet med vapenstilleståndsavtalet till val för att utse ny regering och ny nationalförsamling. I huvudstaden utsågs republikaner av olika schatteringar till deputerade, men ute i provinserna röstade man genomgående konservativt, delvis därför att de republikanska kandidaterna uppfattades som villiga att fortsätta kriget. Frankrikes bönder var krigströtta. De valde de män som talade för fred, konservativa, reaktionärer, så att av de 675 deputerade som nu skulle sammanträffa i Bordeaux var mer än fyrahundra monarkister. För Paris var detta ett nytt slag. Fastän belägringen hade hävts, var huvudstaden fortfarande isolerad.

En vecka efter valet började nationalgardisterna organisera sig. Ett provisoriskt representantskap utsågs och började agera, för att senare konstituera sig som Nationalgardets centralkommitté. De kommitterade var okända män, bekanta enbart i sina respektive kvarter, men de representerade en maktfaktor och de hade tillgång till maktmedel.

Den nya regeringen under ledning av Adolphe Thiers återupptog förhandlingarna med Bismarck, och den 26 februari undertecknades en preliminär fredsöverenskommelse i Versailles. Villkoren var förödmjukande för Frankrike: nationen skulle betala fem miljarder francs i skadestånd och lämna ifrån sig hela Elsass samt stora delar av Lothringen. Som en pant för miljarderna besatte den preussiska armén en tredjedel av landet.

Den 1 mars ryckte preussarna in i Paris. I två dygn skulle enligt fredsavtalet trettitusen män hålla centrala delar av huvudstaden besatta. Segrarna paraderade på Champs-Élysées, ulanerna med lansarna fästade vid sadeln, kyrassiärerna i vita uniformer och hattar med vajande plymer, artilleristerna med sina tunga pjäser av stål från Essen. De besegrade höll sig på något avstånd, protesterade med sin tystnad. Man stängde till fönsterluckorna, hängde ut svarta fanor och statyerna vid Place de la Concorde bar sorgflor för sina ansikten.

När inkräktarna hade lämnat huvudstaden, tände parisarna stora eldar vid Triumfbågen för att rena den skämda luften.

Kanonerna på Montmartre

Natten mellan den 9 och den 10 mars snöade det över Paris, men sedan kom våren. Några dagar låg det en oro i luften.

Den 10 mars bestämde sig nationalförsamlingen för att flytta från Bordeaux till Versailles, sjutton kilometer från Paris centrum. Samma dag lade regeringen fram en förordning som stadgade att obetalda hyror och andra skulder måste regleras inom fyrtyrion timmar. Vidare skulle solden till Nationalgardet upphöra att betalas ut.

Under belägringen, då handel och industriell verksamhet låg nere, då det knappast förekom någon produktion och nästan ingen konsumtion, hade det rått ett officiellt förbud mot indrivande av fordringar. (De flesta hade helt enkelt ingenting att betala med. En butiksägare vid rue des Petits-Champs som före belägringen haft en månatlig omsättning på femtontusen francs tog mellan den 18 september 1870 och den 10 mars 1871 in sammanlagt 1 366 francs och i februari månad bara 46 francs.) Efter de utståndna vedermödorna upplevdes de nya dekreten som ett slag i ansiktet av de flesta parisare. Med ett penndrag försatte Thiers regering tusentals småhandlare i konkurs och utfärdade vräkningsdomar mot tusentals hantverkare. På en dag enade den arbetarklassen och den lägre medelklassen. Det tände luntan till krutdurken Paris.

De senaste veckorna hade Nationalgardet politiserats. En arméofficer hör en av dessa oroliga dagar en national-gardist förklara, med hotfulla hänvisningar till 1793, 1830 och 1848, att utsugarna tycks tro ”att folket alltid kommer att stå under förmynderskap. De tycks glömma att det ibland vaknar upp, plötsligt ...”

Den 24 februari firades minnet av den andra republikens skapande genom 1848 års revolution. Bataljoner tågade genom staden, och den röda fanan skymtade över folkmassan. Två dagar senare demonstrerade trehundra tusen parisare mot vapenstilleståndsfördraget, Nationalgardet med sorgflorsbehängda fanor. Den 26 och 27 februari flyttades ett antal kanoner från de delar av staden som preussarna skulle besätta till Montmartre och ett par andra strategiska platser. (Det var folkets egna vapen, betalda med pengar som samlats in under belägringens dagar, centime för centime.) Den 1 mars organiserade Nationalgardets centralkommitté den tysta protesten, och den mönstergilla ordningen vittnade vältaligt om dess grepp över befolkningen i huvudstaden. Den 10 mars berättar en engelsk metodistpastor i ett brev att han uppe på Montmartre sett ”högar av granater färdiga att avskjutas mot Paris, om tillfälle skulle yppa sig”. De vakthavande nationalgardisterna kallar han förfärad för ”röda”.

För den lagliga regeringen innebar dessa kanoner och dessa kanonjärer en utmaning som måste besvaras. Adolphe Thiers, historikern som skrivit tio band om franska revolutionen och politikern som varit med om att slå ned resningar vid tidigare tillfällen, visste att han var tvungen att sätta sig i respekt. Makten kunde bara ha ett centrum. Det kunde inte finnas mer än en armé. Den arsenal som Nationalgardet hade lagt beslag på tillhörde självfallet den franska krigsmakten.

Den första socialistiska revolutionen i världen börjar med en tvist om 171 kanoner och mitraljörer på Montmartres höjder.

Den 17 mars kom Thiers till Paris, och regeringen sammanträdde för att diskutera situationen. Till dess förfogande stod tretusen man polistrupper och minst tolv tusen reguljära soldater under general Vinois befäl. Dessa fick nu i uppdrag att konfiskera vapen och ammunition, besätta Belleville och andra oroscentra, göra husundersökningar samt arresterade ledarna för de upproriska.

Den 18 mars 1871. Under natten klistrades det upp anslag på husväggarna i huvudstaden, en proklamation med sammanbitna, hotfulla formuleringar: ”Invånare i Paris, regeringen har i edert eget intresse beslutat att inskrida. Må de goda medborgarna avskilja sig från de onda ...

De skyldiga kommer att överantvaras till rättvisan. Ordning, fullständig, omedelbar och oavvislig, skall återinföras.”

Vid tretiden denna gråkalla lördagsmorgon satte sig starka arméfördelningar i rörelse genom Paris. Det regnade, gatorna låg öde. Trupperna marscherade utan musik, och officerarnas springare hade lindade hovar. Det var en hemlighetsfullhet omkring operationen, som om det gällde en statskupp.

Två brigader med sextusen man tågade upp mot Montmartre, huvudmålet för aktionen, och strax efter fem hade soldaterna besatt höjden. Allt hade gått väl i lås, nationalgardisterna hade sovit i sina hem eller övermannats utan uppståndelse vid sina vaktställen, men nu upptäckte ockupanterna att de glömt hästarna som skulle spännas för de beslagtagna kanonerna. Man väntade i kylan och regnet. Stämningen i leden var inte den bästa, för det hade inte ordnats med utspisning eller utdelats någon reservproviant.

Under tiden höll Montmartre på att vakna. Kvinnor var på väg ut för att köpa mjölk, och de insåg genast vad som höll på att ske. De samlades på den öppna platsen, diskuterade saken med varandra och tilltalade soldaterna. Man höjde rösten, och barnen tittade ut för att se vad det var fråga om. Människor började strömma till, och i kvarteret drogs spjäljalusier ifrån och fönsterluckorna öppnades. ”Det var”, antecknar en av de samtida beskrivarna, ”som ett kulissbyte på teatern.” Sedan hittade någon en trumma, ett signalhorn, och yrvakna nationalgardister kom springande med sina mynningsladdare. Också kyrkklockorna kallade samman.

Stämningen tycks till att börja med ha varit ganska gemytlig. Kvinnorna gav soldaterna att äta och dricka, och de ropade retsamt till officerarna: ”Vart skall ni föra de här kanonerna? Till Berlin?” Folkmassan trängde på, och det uppstod antydningar till ett tumult. Den befälhavande generalen hotade då att man skulle skjuta, ifall inte hopen retirerade omedelbart. Halv nio denna morgon på Place Saint-Pierre gav general Lecomte order om eld, en gång, möjligen tre gånger, men ingen lydde kommandot. Det var en sekunds tvekan. Sedan vände soldaterna sina gevärskolvar i vädret och blandade sig med folket. Man omfamnade varandra. Generalen drogs ned från sin häst och togs till fånga.

En av dem som skyndar till, när appellen ljuder, heter Louise Michel, en lärarinna från landet som skriver patetisk vers men har folkets sak som sin främsta angelägenhet och denna morgon bär en karbin dold under kappan. I sina memoarer har hon berättat om de känslor som genomfar henne, då revolutionen oförmodat infinner sig. Hon kommer springande med en grupp aktivister, och de vet att militären väntar där uppe. ”Vi tänkte att vi skulle dö för friheten. Vi var som lyftade över jorden ...” Så är de uppe, hejdar sig och där ligger kullen ”insvept i ett vitt ljus, befrielsens underbara gryning”.

Det var Pariskommunens första dag, den började i Montmartre under dessa morgontimmar. Det var en spontan revolt, utan ledning och utan plan, en stor känsla som trängde fram ur djupen och tog en stor stad i besittning.

När folket fann att det hade gjort uppror, byggde det barrikader. Man slöt sig inne i sina kvarter och befäste dem, som man hade gjort 1830 och 1848. Långsamt spred sig ryktet om vad som hänt, och i andra stadsdelar upprepades scenerna från Montmartre. På Place Pigalle utväxlades några skott, men också där vägrade regeringens trupper att lyda order och nationalgardisterna återtog konfiskerade kanoner. Man föll i varandras armar. Yrkessoldater och amatörsoldater fraterniserade, den franska regeringens legoknektar och Paris folkmilis, bondsöner och storstadsbor av lägre medelklass eller arbetarklass. Man ropade ”Leve republiken!” och ”Leve Kommunen!”

Vid tolvslaget stannade det revolutionära skeendet upp: parisarna äter i vanlig ordning sin lunch. Fotografer är i verksamhet, och för eftervärlden avbildas de triumferande nationalgardisterna, skäggiga män som poserar på travar av gatsten med sina gevär.

Ungefär samtidigt drog ett sorgetåg genom staden, på väg till Père-Lachaise, med en vithårig man i täten av processionen. Det var Frankrikes störste diktare som förde sin son Charles Hugo, en liberal tidningsman, till gravstenen. En grupp nationalgardister slöt upp som en hedersvakt omkring kistan, efter hand allt fler, och längs kortegens väg skyldrade folkets soldater med vapen och med fanor.

Så tog upproret fart igen. Thiers och hans regering försökte följa utvecklingen från Utrikesdepartementets lokaler. Genom telegrafiska depescher erforders att allting höll på att glida den ur händerna. Hela förmiddagen sökte ministrarna mobilisera de pålitliga delarna av Nationalgardet, de borgerliga bataljonerna. Man bönföll de goda medborgarna: "Regeringen uppmanar er att försvara era hem, era familjer, er egendom", men bara femhundra inställde sig till ordningens försvar.

Uppre i Montmartre inträffade det ett drama som skulle kasta sin skugga långt bortom den 18 mars. General Lecomte och hans officerare hade sedan morgonen hållits arresterade i Nationalgardets stabskvarter, ChâteauRouge. På eftermiddagen flyttades de av okänd anledning till rue des Rosiers, en bit därifrån. Här höjdes röster för att man skulle göra sig av med generalen som givit order om att skjuta på kvinnor och barn. Man trängde på, skrek, hotade.

Sedan fördes ännu en general till platsen, Clément Thomas, en äldre herre som hade strukit omkring civilklädd i folkmassan. I juni 1848 hade han deltagit i krossandet av en folklig resning. De äldre mindes hans insatser, och nu var det inte längre någon diskussion, utan bägge generalerna leddes ut i trädgården och ställdes upp mot muren. Vem som avlossade de dödande skotten är oklart, men av allt att döma de upproriska soldaterna och inte nationalgardisterna. Det tycks ha varit ett sådant tillfälle som ibland inträffar under det första skedet av en revolution; gammalt hat slår fram i en obändig våg, och vanliga hyggliga människor ropar på blod och låter sig inte hejdas.

I bakgrunden någonstans skymtar här en man som några decennier senare leder Frankrike i ett nytt stort krig, Montmartres borgmästare Georges Clemenceau. Uppgifterna om hans roll i dramat den 18 mars 1871 går i sär. Efteråt beskylldes Clemenceau för passivitet. Han kom hur som helst för sent till valplatsen, när generalerna var döda och känslostormen hade lagt sig i omgivningen. För övrigt var denna revolutionära dag nästan helt oblodig.

Under eftermiddagen började avdelningar ur Nationalgardet tveksamt ockupera förvaltningsbyggnader, polisprefekturen, kasernerna, ämbetsverken. Ett par bataljoner marscherade med trummor och trumpeter förbi Utrikesdepartementets palats, och Thiers trodde att han var omringad av rebellerna. Plötsligt gav han order om att man skulle utrymma Paris och tog sig själv ut genom en bakdörr. Han kastade sig i en vagn och var redan vid fyratiden i Versailles. Pålitliga regementen följde statschefen ut ur huvudstaden, och delar av administrationen kom efter. Stadsportalarna stod öppna. Ingen förstod att hindra de flyende, för i Paris visste revolutionärerna ännu inte om att de hade gjort revolution.

De gick försiktigt till väga, överrumplade av scenförändringen. De trevade i ett tomrum, och de upprymda och osäkra rösterna ekade i maktens övergivna byggnader. Ingenstans bjöds det något motstånd.

Det blev kväll. Strax efter tio ockuperades Hôtet de Ville av Brunel, den mest oförvägne denna dag av Nationalgardets befälhavare. Han lät hissa den röda frihetsfanan från stadshuset, och sedan tändes fasadbelysningen, gaslågorna som brukade flamma här vid festliga tillfällen. Folk samlades på platsen utanför, medan Nationalgardets centralkommitté började diskutera vad man nu skulle göra.

Allt var lugnt denna afton. Inte ett skott i natten. Om människornas känslor vet vi knappast någonting, utom att Édmond de Goncourt gick hem i vredesmod och nästa dag skrev detta i

sin dagbok: ”Jag känner leda över att vara fransman och jag grips av en obestämd längtan efter att få ge mig iväg för att söka ett fosterland någonstans, där konstnären kan tänka fritt och inte vart ögonblick störs av en idiotisk upphetsning, av en enfaldig hops destruktiva konvulsioner.”

I hopen torde det ha funnits andra förnimmelser, lycka hos några, farhågor hos andra. En modern historiker, Henri Lefebvre, har sammanfattat den osannolika situationen så här: ”Natten mellan den 18 och den 19 mars upplöstes staten, krigsmakten, polisen. Allt det som trycker och betungar människorna det skingrades nu, dunstade bort.”

Folkstyre och folkfest

På morgonen den 19 mars lyste solen över Paris. Halv nio samlades Nationalgardets centralkommitté till ett första sammanträde. En trettitvårig handelsresande och litteratör, Édouard Moreau, presiderade och föreslog att man snarast möjligt skulle hålla val i huvudstaden. Några medlemmar ansåg att man först av allt borde marschera mot Versailles, se till att nationalförsamlingen upplöstes och sedan vädja till nationen. Andra talare motsatte sig bestämt ett sådant steg : ”Vi har bara fullmakt att säkerställa Paris rättigheter. Om man tänker som vi ute i landsorten, så må man där följa vårt exempel.” Det senare var majoritetens mening, och Moreau fick i uppdrag att utarbeta ett valmanifest.

En medlem av kommittén anmälde nu att några av Thiers ministrar var kvar i Paris och att motstånd höll på att organiseras i ett par av arrondissementen, men Centralkommittén hade förlorat sig i administrativt arbete. Man fördelade förtroendeposter, en del till duktigt folk utanför kommittén. En delegat sattes att svara för Journal Officiel, myndigheternas speciella språkrör, en annan anförtroddes kommandot över polisen osv, men också vidlyftigare, ministeriella funktioner fick sina befattningshavare, finanserna (Varlin och Jourde) och de militära angelägenheterna (Eudes). Sedan ajournerade sig kommittén klockan ett och gick ut för att äta lunch.

En timme senare affischerades Centralkommitténs första proklamation. Det var ett manifest som i lugn ton uppmanade parisarna, vilkas orubblighet lovordades i texten, att bereda sig för valet. Tillsammans skulle Paris och Frankrike lägga grunden till en sann republik och så för all framtid sätta stopp för invasioner och inbördeskrig. Nationalgardet fick i uppdrag att sköta organisationen av valet; sedan skulle styrelsen överlämnas till en civil myndighet. Skrivelsen hade tjugu undertecknare, ”namn” säger Goncourt, ”som är så fullkomligt okända att det nästan verkar som en mystifikation”.

Efter lunch möttes de kommitterade på nytt. Den öppna platsen utanför stadshuset ”erbjuder en krigisk anblick”, berättar Pariskommunens store krönikör Lissagaray. Han beskriver scenen så här: ”Tjugutusen man har slagit läger på platsen framför Hôtel de Ville, med brödkakor faststuckna på gevärspiporna. Femti pjäser, kanoner och mitraljörer, är uppställda längs fasaden och fungerar som spanska ryttare där. Den inre gården och trapporna är fulla av ätande nationalgardister, och det vimlar av officerare, gardister och civila i den väldiga tronsalen. När man hunnit till salen på vänster hand, där staben håller till, hörs larmet svagare. Rummet mot Seine i hörnet av byggnaden är kommitténs väntrum. Ett femtital män sitter där och skriver vid ett långt bord. Det råder ordning, tystnad. Då och då öppnas dörren, som bevakas av två poster, och en medlem av kommittén kommer ut med en order eller ett ärende.”

Under eftermiddagssessionen bestämde Centralkommittén tidpunkt för valen (tre dagar senare), beslöt upphäva belägringstillståndet samt genomföra en allmän amnesti för politiska brott. Vid en tredje sittning på kvällen klockan åtta var ett antal deputerade och stadsdelborgmästare närvarande. De representerade en alternativ myndighet, och de krävde att de kommitterade skulle träda tillbaka. Clemenceau förde ordet. Han förklarade att upproret inte hade någon giltig anledning; kanonerna tillhörde nämligen staten. Centralkommittén hade

ingen rätt att uppresa sig mot Frankrike och att avvisa nationalförsamlingens auktoritet. Kommittén skulle bara göra sig löjlig, ifall den framhärdade; den borde omedelbart underställa sig de deputerade och borgmästarna.

Också en radikal deputerad, Millièr, hade allvarsord att säga. ”Den sociala revolutionens timme har inte slagit”, undervisade han. ”Ni måste avstå från revolution eller förgås och i fallet dra med er alla proletärer. Framsteg uppnår man genom att gå mera långsamt fram.” Från kommittén svarades det att man ville låta folket ta ställning, utse sina egna representanter och besluta om vilken väg som man sedan skulle välja. Eugène Varlin, bokbindare och en av de mest handlingskraftiga männen i den franska sektionen av Internationalen, gav besked om Centralkommitténs ambitioner. ”Vi vill”, sade han, ”inte enbart välja stadsfullmäktige. Vi vill ha en verklig oavhängighet för denna stad, avskaffa polisprefekturen och ge Nationalgardet rätt att självt välja sina befälhavare och förändra sin egen organisation. Vi vill ha republiken förklarad som den enda lagliga regeringsformen, efterskänka obetalda hyror, driva igenom en rättvis lag om de förfallna skulderna samt förbjuda tillträde till Parisområdet för armén.”

Med detta var en position angiven. På den andra sidan började man nu tala om ett inbördeskrig som en konsekvens av Centralkommitténs oersonliga hållning.

”Den 18 mars var inte en revolution i ordets egentliga mening”, skriver en av de inblandade några dagar efter händelserna på Montmartre. ”Men den 18 mars skapade en revolutionär situation, som det gällde att snabbt och smidigt ta sig ur.”

Det var en ”revolutionär situation”. Alla de nya okända männen i Hôtel de Ville uppfattade den självfallet inte som en fallgrop; den var också en möjlighet att realisera mer eller mindre oerhörda drömmar. Ändå är det uppenbart att inte så få av dessa revolutionärer kände en stor rådvillhet efter de första timmarnas lättnad, befrielse, berusning. De bävade och visste inte riktigt vad de skulle ta sig till med makten som fallit över dem.

En förklaring till denna villrådighet står att finna i Frankrikes historia. Pierre Dominique, författare till en av de bästa studierna av Pariskommunen som idé och verklighet, skildrar folkstyrets män som ”förlorare med sådanas mentalitet”. ”De har inte lyckats glömma de svåra nederlagen : den socialistiska revolutionens nederlag under Robespierre och Saint-Just, Babeufs fall. I månaden Brumaire hade man krossat deras republik. Man hade fått dem att resa sig under julidagarna. I februari 1848 hade man gett dem en karikatyr till republik, och på detta följde junidagarnas åderlåtning. Ett nytt nederlag den 2 december och sedan polisväldet. Segrade de den 4 september? Ja, men besegrade av preussarna, inestängda, uthungrade, överösta med granater. Därefter bedragna, grundlurade av den nationella försvarsregeringen och till sist av monsieur Thiers. Så plötsligt segrare, den 18 mars. Men denna seger injagar skräck hos dem. De grips av panikkänslor inför den.”

Mot Dominiques historiska snabbanalys, hans läsning i nederlagens rad, 1794, 1797, 1799, 1830, 1848, 1851, 1870, finns det rimligtvis ingenting att invända. Det måste ha varit en erfarenhet som förlamade. I inledningskapitlet till sin skildring av Pariskommunen diskuterar Lissagaray, själv kommunard, vänsterns svaghet under perioden före den 18 mars 1871. Det som den radikala oppositionen i Frankrike framför allt saknade var ”kadrer, metod, organisörer”. De revolutionära grupperna levde i en självtillräcklig slutenhet; i stället för att ge sig ut i verkligheten och leda folket ägnade man sig åt intressanta diskussioner i en krets av likasinnade. Revolutionen var en känslöstämning och inte en organisation. Den var inte en omsorgsfullt murad grundval till ett stort bygge, och när omvälvningen inträffade var revolutionärerna oförberedda och skyggade för att ta makten och använda den. Också den bäst organiserade gruppen, Internationella arbetarassociationens anhängare, saknade målmedvetenhet och slagkraft. På våren 1870 hade Internationalen varit på väg att bli en verklig massrörelse, men sedan ställdes ett stort antal medlemmar inför rätta, anklagade för konspiratorisk verksamhet, och det organisatoriska nätverket revs upp. Också belägringen

kom att försvåra det politiska arbetet. Aktivisterna drogs in i Nationalgardets större gemenskap, och kontakterna mellan cellerna försvagades. Omvandlingen av samhället var inte längre den angelägnaste angelägenheten; det gällde att först besegra fosterlandets fiender. När striden avblåstes, hade Internationalens folk svårt att ställa om.

En svaghet hos dem som styrde Paris från Hôtel de Ville den 19 mars 1871 var inte minst att det inom gemenskapen fanns helt skilda målsättningar. En grupp ville begränsa engagemanget; det handlade för dessa beskedliga personer enbart om Paris, om kommunalt självstyre och inte om någon förvandling av samhället och världen. Arbetarrepresentanterna ville mer, och de radikaliserades snabbt. Händelsernas gång tvingade dem till mer resoluta ställningstaganden. Man hade redan flyttat in i ministerier och fattat beslut (om amnesti exempelvis) som bara kunde tillkomma en central myndighet; kommittén fungerade alltså både som ett provisoriskt stadsfullmäktige och som ett slags regering. Det var en förvirrande situation, men en utveckling hade satts i gång och den gick inte utan vidare att hejda. Tvärtom kunde det märkas en viss otålighet bland bataljonernas och kvarterens folk. Det viskades i folkdjupet att man skulle låta avsätta männen i Hôtel de Ville, eller rentav fysisiljera dem, om de inte visade sig värdiga sin uppgift.

Redan efter ett par dagar hade Centralkommittén fått auktoritet och en viss självkänsla. Den kände sig så pass säker att den vågade ge order om att riva barrikaderna. En ny proklamation tog upp det borgerliga gnället om de styrandes anonymitet. I behärskade, lätt ironiska ordalag talade undertecknarna om de kända namn som tidigare lett Frankrike i olycka. Själva skulle de snart återvända till okändheten.

På revolutionens fjärde dag kommenterar Journal Officiel händelseutvecklingen. Det finns inget exempel, skriver den, på en provisorisk regering som varit så angelägen som Centralkommittén att frånhända sig sitt ämbete. Kritiken i den borgerliga pressen är oberättigad. ”Skall arbetarna, som producerar allting och inte har någonting att njuta av, alltid utsättas för förolämpningar? Förstår inte borgerligheten, som gjorde sig fri för tre kvarts sekel sedan, att det nu är tid för proletariats frigörelse?”

Ett antal frågor krävde ett omedelbart ställningstagande av Nationalgardets centralkommitté. Det gällde att sköta det löpande, att få en miljonstad att fungera, vatten och avlopp, belysning och renhållning, post och telegraf, hälsovård och undervisning, den allmänna ordningen. Det gällde att bokstavligen över en natt ersätta erfarna tekniker och administratörer med folk utan erfarenhet eller erfarenhet från lägre administrativa nivåer. Praktiskt taget hela förvaltningsapparaten hade på en given signal från Versailles monterats ned; handlingarna hade packats i gröna kartonger och byråchefer och kanslisters följt arkiven genom portarna, ut ur denna huvudstad som tagits i besittning av vettvillingar. Sjutusen sjuka och sårade lämnades utan medel och tillsyn på sjukhus och förbandsplatser. Lissagaray påstår att Thiers till och med försökte desorganisera förvaltningen av kyrkogårdarna.

Det mest brännande problemet gällde solden, trehundrausen nationalgardisters dagpenning, den enda försörjningsmöjligheten i många familjer. Den 20 hade Varlin och Jourde uppvakttat baron Rothschild. Mot kvitto lånade denne ut en halv miljon francs, men det räckte bara för en dag. Man gjorde nu en framstöt hos Banque de France, riksbanken, och anhöll om en miljon. Bankens guvernör förklarade välvilligt att banken var neutral, en oberoende myndighet utan några som helst politiska åsikter. Självfallet skulle man bevilja huvudstadens nya herrar ett handlån.

Ett par dagar gick. Centralkommittén förhandlade med stadsdelsborgmästarna, och mörerna reste till Versailles för att försöka medla mellan parterna i konflikten. För kommittén framstod valet fortfarande som den viktigaste uppgiften; den ville legitimera sig, överbevisa nationen om sina goda avsikter. Den gav efter för borgmästarnas övertalningsförsök och flyttade fram valdagen nå-got, till den 26 mars. De kommitterade visade smidighet men också

handlingskraft. Redan den 21 hade de fattat ett antal beslut, som direkt berörde många parisare och stärkte den nya regimens ställning i de breda lagren. Centralkommittén utsträckte den respit som tidigare getts för återbetalning av förfallna skulder, den förbjöd vräkning av hyresgäster som inte kunnat betala för sig på grund av den ekonomiska krisen och den stoppade pantbankernas försäljning av belånade föremål. Med dessa bestämmelser hade kommittén visat på vems sida den stod och upphävt Thiersregeringens klasslagar av den 10 mars.

Goda underrättelser kom in från landsorten. I Lyon hade Kommunen utropats den 22 mars, i Marseille en dag senare och påföljande dag i Narbonne, Toulouse och Saint-Étienne.

Valdagen ingick med strålände solsken. Centralkommittén tog samtidigt farväl med en varmhjärtad hälsning till medborgarna, full av faderliga förmaningar: ”Glöm inte att de män som kommer att tjäna er bäst är de som ni väljer ibland er själva, de som lever ert eget liv och lider med er. Ta er i akt för de ärelystna och för uppkomlingar. Akta er också för pratmakare.”

Valet försiggick i bästa ordning och i fullkomlig frihet. Det gällde att utse nitti fullmäktige, medlemmar av det kommunala råd som redan kallades för Kommunen. (”Le Conseil communal de Paris”, förkortat till ”Le Conseil de la Commune” och sedan helt enkelt ”La Commune”.) 229 167 parisare deltog i valet. Det var knappt hälften av samtliga röstberättigade, men längderna hade gjorts upp före krigsutbrottet, och efter belägringens slut hade tusentals parisare lämnat huvudstaden. I arbetarkvarteren valdes radikala representanter, som man kunde vänta sig, medan de burgnare stadsdelarna i centrum huvudsakligen röstade på mer eller mindre framstegsvänliga borgerliga kandidater.

I Versailles skriade Adolphe Thiers från sin talarstol: ”Nej, Frankrike kommer inte att låta dessa uslingar segra, som skulle vilja dränka henne i blod!”

Två dagar efter valet högtidlighölls Kommunens proklamerande utanför Hôtel de Ville.

Efter en plågsam vinter rådde det nu ett underbart vårväder; himlen var blå med ljusa, rörliga moln. Solen gnistrade mot nationalgardisternas bajonetter, och tre röda flaggor ovanpå varandra fladdrade från stadshusets torn. Framför byggnaden hade man rest tribuner, där de valda ombuden skulle framträda för folket. Fasaden var dekorerad i rött, och republikens sinnebild, kvinnogestalten med den frygiska mössan, framträdde mot en fond av revolutionära baner.

Det var en folkfest med mer än tvåhundra tusen deltagare som applåderade högtidstalen (ohörbara bakom sorlet, framsagda med av rörelse brutna stämmor), ropade ut sitt bifall och sjöng Marseljäsen, medan salutkanonerna gav eld och fanfareerna smattrade. Ögonvittneskildringarna är samstämmiga; människor från olika delar av staden och olika nivåer av samhället glädde sig här tillsammans. Det tycktes finnas en lycklig gripenhet i bröstet hos många, en känsla av att allt till slut ställts till rätta efter nederlag och förödmjukelser, efter hungerns och vinterns gastkramning, efter godtycke och förtryck i år och årtionden. En ny, bättre tidsålder hade randats.

Klockan fyra denna eftermiddag höjde Brunel sin sabel, och folkets egen armé paraderade inför folket. ”Som på en elektrisk, magnetisk, oemotståndlig impuls svängde alla nationalgardisterna sina armar, satte mössorna på bajonettspetsen, lyfte gevären och utstötte ursinniga hurrarop”, berättar ett ögonvittne. Sedan defilerade man hela kvällen och nästan hela natten och ropade ”Leve Kommunen! Leve republiken!”

Lissagaray jämför Paris med Gulliver. Staden hade sprängt sina fjättrar, jagat bort dvärgarna, och nu började det komma liv i dess domnade lekamen.

Ordningens vänner

Kommunens proklamerande var en emotionell höjdpunkt, en högtid för hjärtat. Paris var en fri stad och freden hade kommit tillbaka. Det fanns mörka moln vid horisonten, men de verkade just nu mycket långt borta. I solen marscherade folkets bataljoner, och det sjöng om deras vapen. Militärmusiken spelade på rue de Rivoli, och man tog upp sångerna från den stora revolutionen, ”La Carmagnole” och ”Ça ira” som säger att allting skall gå bra, att den goda tiden kommer, friheten triumferar över despotismen och jämlikheten snart regerar överallt.

Det var en extatisk stund, men i Lyon, Toulouse, Saint-Étienne och Le Creusot hade Kommunen både hunnit proklamera och krossas med vapenmakt. I Marseille och i Narbonne skulle det snart gå på samma vis.

I huvudstaden var bilden inte helt entydig. I de förmögnare kvarteren var entusiasmen inte särskilt stor över omvälvningen, och studenterna i Quartier Latin var övervägande negativt inställda. Det fanns ”en stad i staden”, skriver Lissagaray, och redan den 22 mars gjorde ett antal borgerligt sinnade parisare ett försök till kontrarevolution. De ställde upp vid Place de l'Opéra och tågade mot Place Vendôme, ett något teatraliskt sällskap på tusen personer som svängde med promenadkäppar och näsdukar och ropade ”Leve ordningen!” och ”Ned med kommittén! Ned med mördarna!” Tvåhundra folksoldater ställde sig i deras väg. Det utbyttes förolämpande ord, och när ordningens vänner sedan vägrade att skingra sig, avlossade nationalgardisterna en salva och ett dussin döda lämnades på platsen.

I det folkliga lägret såg man trots dessa orosyttringar ljust på situationen. Det fanns en allmän tilltro till Nationalgardets bajonetter och inte minst till den kraft som ligger i en rättvis sak. Den 29 mars talade Leo Frankel, en av Kommunens dugligaste funktionärer, på ett möte med Internationalens råd om arbetarnas rättigheter som bara kan vinnas genom ”moralisk kraft och övertygelse”. Folket har sin moraliska styrka, och detta värn är starkare än despoternas vapenmakt.

På många håll levde man i den tron att fienden var slagen. Därför kunde marschen mot Versailles vänta; det viktiga var att hålla val, få folkets fullmakt och sedan skapa enighet kring en målsättning. Ett anfall mot Versailles skulle skada Paris moraliska auktoritet. I Le Cri du Peuple, en inflytelserik tidning, skrev Jules Vallel den 22 mars att gevären nu skulle vila, ”klockan kallar till arbete och inte till strid”. Man talade om broderskap, om det som förenade fransmän mer än om det åtskiljande. Också de verklighetssinnade männen från Internationalen avvisade tanken på en direkt aktion mot Thiers och den reaktionära nationalförsamlingen. Inbördeskriget var en ohygglig möjlighet, och man kunde för övrigt inte veta hur preussarna skulle ställa sig vid en väpnad uppgörelse mellan fransmän. (De höll fortfarande fortet norr och öster om Paris besatta.)

I den franska huvudstaden levde man på illusioner. Man hade vunnit en lätt seger, alltför lätt, fienden hade praktiskt taget dunstat bort. Men en härskande klass släpper inte så lätt greppet om sina företrädesrättigheter.

I Paris trodde man emellertid för ögonblicket människor om gott.

1870 var Versailles en småstad med fyratusen invånare, en väldig ekande historisk kuliss från den oinskränkta monarkins tid. Under fransk-tyska kriget kom staden i några månader att tjäna som högkvarter för den segerrika preussiska krigsmakten. Ministerpresidenten residerade där och kungen lät kröna sig till Kaiser i spegelsalen, där Lebruns målningar förevigar fransmännens segrar över tyskar och andra lägre stående folk. Efter vapenstillståndet flyttade nationalförsamlingen in i kungastaden, efter en första session i Bordeaux, och den 18 mars på eftermiddagen kom Adolphe Thiers resande dit. Sedan hans ministrar, hans ämbetsmän och soldater och därefter strömmar av aristokrater och borgare som fruktade de röda i huvudstaden. Snart hade Versailles femtitusen invånare.

Elihu Benjamin Washburne, den amerikanske ambassadören, har skildrat miljön. Han beskriver, trots sin välvilliga inställning till den gamla ordningen, en oordning på gränsen till kaos. Ett sextital deputerade sov i själva rådssalen, och det hände att de uppträdde i nattskjortan vid de parlamentariska debatterna; atmosfären var ”värre än på en ångbåt i Västern under emigrationstider”. Justitieministern hade flyttat in i Marie-Antoinettes budoar, och i andra kabinett och salar reorganiserades förvaltningen. De olika departementens tjänstemän satte upp skärmar mellan avdelningarna, lade papperen till rätta och började raspa ut nya promemorior. Det var liv och rörelse på gatorna, trängsel på restaurangerna, stigande priser, medan det i Paris rådde en ”förfärlig tystnad”.

De första dagarna efter upproret i huvudstaden befann sig Versailles i ett paniktillstånd. Man talade om att flytta vidare, undan orosstiftarna, våldsmännen, mördarna, till Bourges eller till Orléans.

Situationen var kritisk. Under den första veckan efter reträtten till Versailles hade Thiers bara drygt tjugutusen man till sitt förfogande. Det var trupper som man inte kunde lita på utan vidare; soldaterna hade slutat hälsa på sina officerare, och somliga förklarade öppet att de inte tänkte kämpa mot sina bröder i Paris. Thiers började bygga upp en ny armé och gick metodiskt till väga. Han isolerade manskapet i Satory, ett härläger utanför palatsstaden, såg till att soldaterna blev väl förplägade och att de uppbyggdes med skräckskildringar av upprorsmännens framfart. Han var i gång tjugu timmar per dygn, en sjuttitårig man som lidelsefullt engagerade sig i utbildningens alla moment och utrustningens detaljer. Om nätterna stod han böjd över stora kartor och smidde en plan. Man hörde honom viska: ”Paris kommer att underordnas statens myndighet, som en by med hundra invånare.” När Adolphe Thiers efter moget övervägande bestämde sig för att handla, kunde han vara skoningslös.

I väntan på att armén skulle bli klar för strid, började Thiers ett propagandakrig mot Paris. Han bearbetade opinionen i landsorten med de gruvligaste skildringar av konfiskationer och mord. Varje kväll redigerade han själv en nyhetskommuniké, i vilken han skamlöst överdrev sin egen militära styrka och motståndarens svagheter. Effektivast var det smygande förtalet, insinuationerna. Paris, antydde statschefen, gick tyskarnas ärenden; att i denna svåra stund sätta sig upp mot den lagliga regeringen kunde enbart gagna fienden. Samtidigt såg Thiers nogsamt till att opinioner och informationer från huvudstaden inte nådde ut. En effektiv blockad inleddes; myndigheterna i Versailles bröt telegrafförbindelserna mellan Paris och landsorten, de konfiskerade tidningar och post. På den andra sidan var för övrigt tystnaden anmärkningsvärd. Inget handlingsprogram lades under dessa första veckor fram av Centralkommittén eller Kommunen. Därför kunde man också tillvita dem vilka avsikter som helst.

I nationalförsamlingen stormade man mot Paris. Redan den 21 mars höll Jules Favre, utrikesminister i Thiers ministär, ett stort tal som slutade med hot och förbannelser, mottagna med jubel av auditoriet. Det fanns inte längre någon möjlighet att tveka, ansåg Favre; det var en skyldighet för varje anständig fransman att nu vidta alla åtgärder för att utplåna den vanära som avskummet i Paris tillfogat civilisationen. Var inte det nuvarande läget i huvudstaden liktydigt med inbördeskrig, detta ömkliga plundrande och mördande?

Två dagar senare försökte Paris borgmästare komma till tals inför de deputerade och framlägga sitt förslag till en lösning av konflikten. Man lät inte mörerna tala. Man dränkte deras vädjanden i ursinniga rop, och när borgmästardeputationen enligt ordningen ropade ”Leve republiken!”, vrålade nationalförsamlingen ”Leve Frankrike!”

Motsättningarna mellan Versailles och Paris hårdnade, och ordningens armé växte sig allt starkare. I Paris levde man fortfarande i ett oskuldstillstånd, upptagen av val, festligheter, parader och ändlösa diskussioner. Det härliga vårvädret höll i sig. I Versailles hade emellertid Thiers och hans regering gjort vissa saker klara. De hade sagt från första dagen, och skulle säga det allt kärvare intill slutet: ”Man underhandlar inte med mördare.” Från statschefens

sida var förhandlingarna inte allvarligt menade, och han mottog försoningstankens budbärare, borgmästare, företagare och affärsidkare från Paris, med en svalkande tankspriddhet. Thiers var enbart intresserad av att vinna tid. För varje dag som gick, kände han sig säkrare på sin sak.

Adolphe Thiers var realpolitiker, opportunist och skeptiker. Han hade uppfostrats i Talleyrands stränga anda och var en iskall taktiker. Han var fullkomligt osentimental, men om det tjänade hans politiska syften, kunde han brista i gråt i talarstolen och sätta andras känslor i svallning. Annars talade han vanligen enkelt och klart, som en välmående specerihandlare till goda kunder.

Karriären var märklig. 1830 hade Thiers varit med om att frambesvärja en revolution. 1834 var han inrikesminister. Detta år bröt det ut allvarliga oroligheter i Lyon. När dessa höll på att sprida sig till Paris, avvärjde Adolphe Thiers faran genom att släppa ut ett meddelande om att upprorsmännen i Lyon hade segrat; på så sätt fick han huvudstadens revolutionärer att röja sig. Han var konseljpresident tre gånger under Louis-Philippes regering och beflitade sig om Frankrikes intressen i främmande världsdelar; bland annat intervenerade man under denna tid i Indokina. Under andra kejsardömet tillhörde Thiers oppositionen. Han skrev på sin fortsättningshistoria, "Histoire du Consulat et de l'Empire", som när den var färdig omfattade tjuguet band, och levde ett bekvämt liv i sin luxuösa villa vid Place Saint-Georges, omgiven av konstskatter och böcker.

1870 var Adolphe Thiers politiska bana mänskligt att döma avslutad. Han hade emellertid talat mot kriget, och när nederlagen föll över nationen, började hans aktier stiga. Han vägrade att träda in i den nationella försvarsregeringen men gjorde som regeringens böneman en diplomatisk rundresa mellan europeiska huvudstäder. Efter valet till nationalförsamlingen i februari 1871 blev Thiers det samlande namnet för många; han var ödets man, han var den som skulle ge Frankrike fred. Den 26 fördes vapenstilleståndsavtalet i hamn efter långvariga och nervösa förhandlingar med Bismarck. I vagnen hem till Paris bröt Thiers samman, sägs det, och föll i ymnig gråt. Sedan samlades nationalförsamlingen i Bordeaux. Man försökte näpsa det oregerliga Paris med stränga förordningar. Så kom upproret och Thiers flykt från huvudstaden.

Adolphe Thiers beteende den 18 mars kan förefalla gåtfullt; en skeptiker råkar i hysteri, den sluge taktikern faller på eget grepp. Det är möjligt att också denna snöpliga reträtt var kalkylerad. Thiers önskade upproret, har det hävdats, som en "åderlåtning". På samma sätt som 1834

Inbördeskrig

kunde de upproriska nu lämna sina gömställen och diskreditera sin sak genom oöverlagda handlingar; sedan skulle statschefen efter noggranna förberedelser med ordningen utrota oordningen och skapa lugn i Europa.

Thiers brukade skryta med att han var född av folket, men att han av böjelse, vana och genom sina förbindelser var aristokrat. Han var en småborgare som kommit sig upp ordentligt i världen. Han hade de bästa relationer med finansens adel, fungerade som styrelseordförande i ett stort gruvföretag och hade en månatlig inkomst på tjugutusen francs av sitt aktiekapital. Det var något mer än en kolgruvearbetare i Anzin tjänade på tjugufyra år.

Till det yttre var Adolphe Thiers ingen gigant. Det var en liten man med ett oproportionerligt stort huvud, livliga ögon, en tunn mun med ett syrligt uttryck, en gäll, genomträngande röst. (Han kallades allmänt för Foutriquet, puttefnask.) Thiers tyckte illa om borgerskapet, vars idoll han nu hade blivit; det var triviala människor, folk utan perspektiv. Framför allt ogillade han emellertid "den tarvliga hopen", arbetare, stadsproletärer, de fattiga. För sådana människor

kände han en estetiskt betingad avsmak. Det var dessa mindervärdiga som hade gjort uppror i Paris, mot Adolphe Thiers och mot samhällsordningen.

Mars. Dagarna gick, och Thiers fick det andrum han behövde. Från den 27 förekom en begränsad militär aktivitet, ett utbyte av gevärseld. Vid månadsskiftet började parterna tangera varandra; Versaillesidan gjorde rekognosceringsframstötter mot Nationalgardets utposter. Den 1 april satt statschefen i hemliga överläggningar med den militära ledningen. Samma dag förklarade han inför nationalförsamlingen: ”I Versailles håller en av de finaste arméer som Frankrike ägt på att utrustas; de goda medborgarna kan därför känna sig trygga och avvakta slutet på en strid som kommer att bli smärtsam men kort.”

Med dessa ord hade inbördeskriget inletts. En dag senare kom den första verkliga sammandrabbningen och den 3 och 4 april ett slag, eller en serie av bataljer, som de facto avgjorde kriget, fastän striden inte blev så kortvarig som monsieur Thiers förutsagt.

Med inbördeskriget började också Paris andra belägring. ”Världens huvudstad”, som man ibland kallade den, var i viss mån en anakronistisk stadsbildning. Med sina monumentalbyggnader från barocken och baron Haussmanns hänsynslösa nyskapelser, de öppna platserna med de stjärnformigt utlöpande gatustråken, var Paris i ett viktigt avseende byggd som en medeltida stad; den var omsluten av ett väldigt befästningsverk, byggt för att motstå belägringar och stormningsförsök. Muren var tio meter hög, och den cirkel som den inskrev Paris i hade en omkrets på trettisju kilometer. Det var ett system av närmare hundra bastioner förenade med murverk, och innanför befästningskedjan fanns en något mindre cirkel, en järnväg på vilken man kunde föra fram ammunition, förnödenheter och förstärkningar. Utanför stadsmuren låg en tre meter bred vallgrav och längre bort sexton fort, belägna på ungefär tre kilometers avstånd från varandra och vart och ett utrustat med ett femtital tunga pjäser. Forten, som hade börjat byggas 1841 på initiativ av Adolphe Thiers, var nu delvis föråldrade. På tre decennier hade kanonerna blivit mer långskjutande. 1871 kunde fästningarna läggas under eld från kullarna i närheten.

Det starkaste fortet var Mont-Valérien, beläget på en höjd norr om Saint-Cloud vid en krök av Seine. Det behärskade trakten. Det var nyckeln till Versailles och nyckeln till Paris, en stödjepunkt som kunde skydda trupperna vid ett utfall och understödja dem vid en stormning.

Den 18 mars utrymde ordningens styrkor inte bara Paris utan också det omkringliggande befästningssystemet. Ett slag var det oklart om hur det skulle bli med Mont-Valérien.

Den 19 mars, på revolutionens andra dag, var Nationalgardet i Paris utan befälhavare. Centralkommittén ville se en stor revolutionär på denna förtroendepost. Man drömde om att ledas av Giuseppe Garibaldi, den italienske frihetshjälten som hade deltagit med ett antal frivilliga i fransk-tyska kriget, sedan valts till deputerad i nationalförsamlingen och där skymfats av lantjunkarna. Garibaldi var emellertid nu tillbaka i Italien, mätt på strider. Han skickade kommittén ett brev, där han tackade för äran samt bifogade några goda råd. Han varnade parisarna för att sprida ut sina styrkor och rådde dem att också koncentrera den politiska makten, som man gjort på den andra sidan. ”Kom ihåg att en hederlig man bör beklädas med den högsta myndigheten och ha oinskränkt makt !” Han hoppas att det republikanska Frankrike finner sin Washington.

I stället för en Washington, en Garibaldi fann Paris en Lullier. Charles Lullier var en alkoholiserad marinofficer, en fantast som kunde dupera folk och i vissa ljusa stunder tycktes utstråla målmedvetenhet. Det är oklart under vilka omständigheter som Lullier, i väntan på Garibaldi, fick befälet. Det förefaller som om han tog det under sammanträdet i Hôtel de Ville på kvällen den 18 mars; han talade omkull de kommitterade, och för övrigt gällde det ju nu inte att föra krig utan att gå till val.

Lullier utövade en stor muntlig aktivitet. Militärt tog han ett iögonenfallande initiativ. Det var

han som förvandlade stadshuset till ett befäst läger, vaktat av två divisioner folksoldater med påskruvade bajonetter, en fästning med sandsäckar och skjutklara mitraljörer i fönstersmygarna. Det var en defensiv beredskap, och den kunde nog verka befogad de två första dagarna, då det fortfarande föreföll nästan osannolikt att förtryckarna dragit sig tillbaka. Bortsett från detta företog sig Lullier nästan ingenting. Han lät rutinmässigt besätta de fort utanför stadsmuren som Thiers trupper hade övergivit: Ivry, Bicetre, Montrouge, Vanves och Issy. Däremot ockuperade han inte Mont-Valérien. I två dygn var fästningen praktiskt taget övergiven. Thiers å sin sida var av någon anledning inte klar över Mont-Valériens avgörande betydelse, men generalerna bearbetade honom för att få fortet bemannat. Motvilligt gav statschefen till sist efter, skrev ut en order och den 20 vid middagstid kunde tusen Versailles-soldater försäkra sig om nyckeln till Paris. På kvällen samma dag marscherade några bataljoner nationalgardister upp mot fästningen, men de visades tillbaka. I Paris uppträdde emellertid Lullier som om Mont-Valérien var i goda händer. Senare tycks han ha gett de intresserade ett intryck av att fästningskommendanten slutit ett privat avtal med honom, Charles Lullier, och att Mont-Valérien skulle iaktta en strikt neutralitet i konflikten.

Den 24 mars arresterades Lullier och avsattes från sin post. I hans ställe trädde ett militärt triumvirat till, bestående av Eudes, Brunel och Duval, den senare en dynamisk person, gjutare, anhängare av Auguste Blanqui och samtidigt medlem av Internationalen. De utsände en energisk proklamation: ”Vi måste handla”, osv. Sedan väntade man på Garibaldi och på valen till Kommunen.

Den 2 april inledde Versaillesidan fientligheterna. Bland kommunarderna var indignationen stor. I borgerliga kretsar upplevde man några nervösa timmar. Édmond de Goncourt antecknar modfärd denna dag att ”om Versailles skulle lida även det minsta nederlag är det förlorat”. Han hör kanonerna tala. Sedan hör han kanonaden tystna och frågar sig oroligt, ifall ordningens trupper redan slagits tillbaka. Han beger sig till centrum, försöker läsa i ansiktena, tror sig finna ”en dold tillfredsställelse, en underfundig glädje” och känner sig något lugnare. Sedan visar det sig också av kvällstidningarna att Kommunens styrkor förlorat.

Drabbningen den 2 april i trakten av Courbevoie var en förpostfäktning med små förluster på bägge sidor, men Nationalgardet hade vacklat.

Samma kväll höll man krigsråd i stadshuset. Det beslöts att man skulle slå tillbaka och äntligen marschera mot Versailles. Enligt planen skulle nationalgardisterna rycka fram på tre kolonner, ledda av tre folkgeneraler, Eudes, Duval och Bergeret. Den senare hade ersatt Brunel och skulle understödjas av Flourens. Truppen samlades i ottan. I det kyliga morgondiset påminde den, skriver en iakttagare, ”mer om en hord bråkiga människor som ger sig ut på utflykt, med gott humör och utan något särskilt mål, än om en militärkolonn som skall anfälla en svårintaglig ställning”. Flourens inspekterade sina mannar, klädd som på Kreta där han kämpat för grekernas frihet och utrustad med den väldiga kroksabeln och ett bälte späckat med pistoler. Han skickade ett telegram till Hôtel de Ville och lovade Kommunen en viktoria. Sedan marscherade nationalgardisterna ut, förvissade om att allt skulle gestalta sig som den 18 mars, att Versailles trupper skulle överlämna sig utan strid, att man skulle ropa ”Leve Kommunen!” tillsammans och falla i varandras armar. De tågade söderut med obändig framåtanda, utan att befälet tycktes bekymra sig över att trossen inte riktigt hängde med, att ammunitionen inte följde kanonerna. Det mesta av artilleriet var för övrigt kvar i Paris.

Sedan talade plötsligt kanonerna från den andra sidan, från Mont-Valérien, det väldiga fortet som man hade glömt bort vid planläggningen av anfallet. Det ropades ”Förräderi, förräderi!”, och det blev oordning i Bergerets kolonn. Styrkan klövs i två delar, och de som trampade i kön tog sig tillbaka över floden och in i säkerhet under murarna. Befälhavarna fortsatte med tretusen man, men när de strömmade ut över slätten, satte motståndaren in sitt kavalleri. Jules Bergeret, tidigare bokhandelsmedhjälpare, drog sig nu tillbaka, medan Gustave Flourens

fortsatte framryckningen. Efter några timmar var han i Bougival och lät hissa den röda fanan över kyrktornet. Det var sex kilometer kvar till Versailles. Deputeraderna hade redan packat sina väskor.

Sedan föll allting sönder för Kommunens armé. Yrkessoldaterna slog tillbaka, och ute i det öppna landskapet greps nationalgardisterna av en vilshet, nu när stormanloppet avstannat. Hela tiden låg fienden över dem med kavalleri och artilleri. I Rueil blev Flourens upphunnen. Den romantiske revolutionären var utmattad, slocknad. Han lät sig tas tillfånga utan vidare, och en gendarmerikapten klöv hans huvud med ett enda slag av sin sabel.

Det var en förödande dag för det revolutionära Paris: ett oordnat anfall, en oordnad reträtt, flykt, sammanbrott. Wilhelm Dinesen, Karen Blixens far, berättar i sin utomordentliga bok "Paris under Kommunen" om hur han tar sig ut ur Paris den 3 april i sällskap med en engelsk officer. De färdas i vagn till Châtillon, och på vägen möter de "en slagen här : uppbrutna avdelningar, slarvigt förspänt artilleri, ambulanser, vagnar med förnödenheter, sårade osv, och i denna oreda några olyckliga bybor som just flyttat in i en by, där det efter tyskarnas uttåg inte fanns ett helt hus, inte en hel fönsterruta, och som nu måste flytta ut igen hals över huvud; i en förvirrad massa flydde de in mot Paris under skrik och larm och släpade husgeråd och barnvagnar med sig, fastklamrade vid de militära åkdonen."

Från skansen i Châtillon har Dinesen en vidunderlig utsikt över valplatsen. "Man såg blossandet och röken från kanonerna och de exploderande granaterna; framför oss blänkte det till av gevärselden; bakom låg de sydliga fortet med de röda flaggorna, omgivna av nedbrända och sönderskjutna byar; i fjärran mot öster de tysta tyska fortet; långt borta i väster det höga Mont-Valérien från vars sidor små blixtar sköt ut, följda av framvältrande vita rökmassor; och så i mitten: Paris med Montmartre och tornen högt i skyn och över Napoleon den stores grav den förgyllda kupolen som glänste i solljuset."

Vid Châtillon hade Duval gjort halt med sextusen man. De slog läger där för natten men fann sig kringrända i gryningen. Många gav sig omedelbart. Andra bjöd motstånd hela denna andra dag, men fram mot kvällen kapitulerade de sista, mot löfte att de skulle behandlas väl. När nationalgardisterna hade sträckt vapen, avskildes emellertid omedelbart de soldater som deserterat från armén eller på grund av någon uniformspersedel kunde misstänkas ha gjort det. Dessa avrättades på platsen. På vägen till uppsamlingslägret blev Duval och två av hans närmaste män skjutna; general Vinoy ville statuera ett exempel. I Versailles mottogs fångarna med spott och spe och misshandlades med parasoller och spatserkäppar. De goda medborgarna ropade: "Till giljotinen!"

I Paris stadshus diskuterade man kyrkans skiljande från staten. De första rapporter som inlöpte på kvällen den 3 var nästan hysteriskt betryggande; de berättade om stora segrar, Mont-Valérien var intaget och Versailles kunde falla när som helst. Nästa dag kom det andra rapporter och stämningen slog om. Mordet på krigsfångarna och underrättelser som kom med resenärer från Versailles om den skymfliga behandlingen av de överlevande skapade en allmän vrede i Paris.

Den 6 april begrov man de fallna. Ögonvittnesskildringarna är lika samstämmiga som från Kommunens proklamerande, fastän grundstämningen nu var en annan. Det var en av dessa högtidliga massmanifestationer som är så karaktäristiska för Kommunens Paris: en kraftfull gemenskapsfest, en stillhet och samling mellan de förvirrade ögonblicken. Nästan hela staden hade mött upp. De döda fördes på tre väldiga katafalkvagnar, var och en dragen av fyra hästar med svarta schabrak. Likvagnarna var prydda med röda fanor och katafalkerna med kronor av eterneller i gult och svart. Man gick till Père-Lachaise, Centralkommitténs och Kommunens medlemmar närmast bakom vagnarna, sedan delegationer med fanor och standar från föreningar och sällskap och från Nationalgardets bataljoner, därefter de närmast sörjande samt allmänheten. Soldaterna följde sina döda kamrater, utan vapen och med den långsamma

marschtakten ”rytmiserad och accentuerad”, skriver ett vittne, av de förstämnda trummorna och kanonerna som dundrade vid horisonten.

Nu följde några dagar av återhämtning, kraftsamling. Sedan fortsatte kriget. Striderna böljade fram och tillbaka över fälten utanför ringmuren, och forten dundrade mot varandra. Redan den 6 april hade Goncourt tyckt, att han inte hade hört maken till eldgivning ”på preussarnas tid”. Nästa dag skriver han om Versaillesidans beskjutning av Neuilly, och hur man sedan från fästningsvallen ”börjar en ursinnig moteld”. Han målar en vibrerande stämningsbild: ”Avenyn ligger där i solskenet bortom den uppdragna vindbryggans armar som i en varm dimma, genomkorsad av blixtar och svepande avenyns träd, husen längs båda sidorna, barriken i ett guldkimrande azurblått dis; en dimma i vilken byggnaderna och kolonnen vid horisonten tornar upp sig likt ett Akropolis. En sannskyldig apoteos: dessa ljuseffekter, denna tingens förklarade strålgans, denna solnedgångens härlighet, denna guldhimmel sprakande av fyrverkeri.”

I själva verket hade kriget blivit mer prosaiskt. Det blev ett ställningskrig, ett utnöttningskrig, där regeringstrupperna långsamt flyttade fram sina positioner och upprorsmännen förskansade sig.

I Kommunens läger hade man nu en ny överbefälhavare, Cluseret, och han angav en ny stil. Samma dag som det väldiga begravningsståget skred genom Paris, avskaffades generalstiteln. (Den återinfördes i ett senare skede av utvecklingen.) Befälhavaren var en flärdlös man som helst gick i civila kläder.

Gustave-Paul Cluseret var yrkesmilitär, skolad vid Saint-Cyr, och äventyrare, en något dubiös karaktär. Under juniupproret 1848 hade han bekämpat revolutionärerna och fick hederslegionen efter att ha erövat elva barriker med sin bataljon. Sedan deltog Cluseret i Krimkriget och tjänstgjorde i Nordafrika men utstöttes där ur armén, utpekad som förskingrare. Något senare återfanns han i Garibaldi's skaror på Sicilien, därefter i Förenta staterna där han var med i inbördeskriget på nordsidan, slutligen som generalmajor. Oron drev honom vidare; han dök upp i Mexiko, konspirerade med irländska frihetskämpar mot den engelska regeringen och dömdes till döden än här, än där. Mot slutet av 1860-talet var Cluseret tillbaka i Frankrike och närmade sig Internationalen. Han var med om att sätta i gång några smärre resningar, i Lyon som ombud för Michail Bakunin, delvis skyddad av sitt amerikanska medborgarskap. Med sin osvikliga förmåga att vara på plats, när någonting omvälvande skulle ske, anlände Gustave-Paul Cluseret till den franska huvudstaden i början av mars 1871.

Cluseret hade utsetts till befälhavare för Kommunens federerade stridskrafter den 3 april. Till att börja med höll han sig något i bakgrunden. Han hade ogillat tanken på ett utfall och en marsch mot Versailles, men han gjorde ingenting för att förhindra det huvudlösa företaget. Efter Flourens och Duvals död och Eudes och Bergerets misslyckande satt Cluseret säkert i sadeln.

Den angelägnaste uppgiften nu var inte att erövra Versailles utan att försöka få någon ordning på Nationalgardet. Cluseret sökte skapa disciplin efter ortodoxt militära riktlinjer, och han kom därigenom snart på kant med soldater och befäl. Det väckte en viss ovilja att överbefälhavaren ville förbjuda det glitter och de galoner som många nationalgardesofficerare excellerade med. En ur effektivitetssynpunkt mer tvivelaktig reform var uppdelningen av styrkorna i aktiva och en reserv; till den senare skulle alla män äldre än fyrty år föras. Man klagade över att detta bröt ”de band av solidaritet och broderskap” som hade uppstått under belägringen, att Cluseret inte hade någon förståelse för Nationalgardets unika egenskap av att vara en armé för folket och inte för en viss samhällsgrupp eller åldersgrupp. Det var inte säkert att denna rationaliseringsoperation ökade den militära slagkraften; de äldre nationalgardisterna var i regel mer politiskt medvetna än de yngre, och detta var ett krig där det var viktigt att veta vad man kämpade för.

Självs var Cluseret en underlig blandning av effektivitet och ineffektivitet, anspråkslöshet och fåfänga. Han hade en högt utvecklad självkänsla, men han hade svårt att ge klara direktiv. Han var rationellt lagd men samtidigt nyckfull och loj. Han visste att skaffa sig utomordentliga medarbetare, främst stabschefen Louis Rossel och Paris kommandant, en polsk frihetskämpe vid namn Jaroslaw Dombrowski, men samtidigt klickade det i samordningen, i koordinationen av beslut och handlingar, i förbindelsen mellan staben och första linjen, i disponeringen av manskap och förnödenheter, vapen och ammunition.

En svaghet var att Nationalgardets centralkommitté hade installerat sig i krigsministeriet; mellan den och den nya militära ledningen uppstod en rivalitet. Det fanns håglösa, förvirrade och omdömeslösa personer i ansvarig ställning och säkerligen här och där någon som medvetet saboterade krigsansträngningarna. Framför allt var det en fråga om konstitutiva svagheter, ofrånkomliga i en folkarmé utan egentlig stridserfarenhet och utan politisk skolning. Efteråt skildrade Rossel, en ung man som tjänstgjort som överstelöjtnant under kriget och i maj kom att efterträda Cluseret, förhållandena på följande sätt: ”Större delen av min tid togs i anspråk av efterhängsna och odugliga personer: delegater av alla slag, folk som bad om upplysningar, uppfinnare men framför allt officerare och nationalgardister som lämnade sina poster för att komma och klaga på sina chefer eller på sina vapen eller bristen på livsmedel och ammunition. Det fanns också praktiskt taget överallt självsvåldigt befäl som inte godtog eller lät bli att verkställa givna order.”

Kommunens män

Samma dag som Kommunen proklamerades, gjorde Édmond de Goncourt ett försök till sammanfattning av situationen. Vad var det egentligen som höll på att ske i Paris? ”Tidningarna betraktar det som händer som en ren decentraliseringsfråga.” Självs är emellertid dagboksförfattaren klar över att läget är mycket allvarligare än så. Det man nu bevittnar är ”ingenting annat än arbetarklassens erövring av Frankrike och adelns, borgerskapets och böndernas underkastelse under detta stånds tyranni. Landets styrelse övergår från de besuttna, från dem som har ett materiellt intresse av att bevara samhället, till dem som är fullkomligt likgiltiga för ordningens och stabilitetens upprätthållande.”

Några timmar efter högtidligheten utanför stadshuset samlades de valda omstörtarna i maktens korridorer. Det visade sig att ingen visste vart de skulle ta vägen. Byggnadens inre liknade en kasern, sovande, drickande och rökande nationalgardister lite överallt, och Centralkommittén, den avgående myndigheten var osynlig. Till slut erinrade sig en av de folkvalda ett sammanträdesrum, och med en låssmeds hjälp kom man in i lokalen. Man blåste dammet från bänkarna och började den första sessionen med att välja församlingens ålderspresident till mötesordförande.

Charles Beslay var sjuttisju år gammal, en from hedersman som varit deputerad under två perioder samt ägnat sig åt affärer och industriell verksamhet. Han var vän och lärjunge till Pierre Joseph Proudhon, den milde mannen

som hatade staten, socialisten som trodde på försoning, samverkan och inte på klasskamp. När Beslay nu tog till orda, rörd (det var hans livs lyckligaste dag) och högtidlig, var den vision av det nya samhället som han skisserade ytterst försvunnen. För Charles Beslay var detta ingen revolution utan ett förverkligande av republikanska ideal, av kommunal självstyrelse och allmän rösträtt. 1793 års franska republik var en soldat som tvangs ut i strid, förklarade den gamle, och därför var den tvungen att samla alla resurser, centralisera. Beslay såg 1871 års republik personifierad i arbetaren. ”Fred och arbete! i detta ligger vår framtid”, utropade han. Den kommun man hade grundat borde kunna tjäna som modell för resten av landet. Han varnade de närvarande för att överskrida det begränsade mandat de fått. Om de följde den rätta, smala vägen, skulle nationen välkomna och hylla denna revolution (nu använder han

trots allt ordet), dess storhet, dess enkelhet.

Efter Beslays uppbyggliga predikan kom diskussionen i gång och pågick fram till midnatt. En av de folkvalda krävde att dödsstraffet skulle avskaffas men vann ingen riktig resonans för sitt förslag. En annan medlem avsåg sig sitt uppdrag; han hade blivit vald för att handha stadens angelägenheter, och nu diskuterade man redan stiftandet av nya lagar. Paschal Grousset, en tidningsman, talade för slutna förhandlingar. Kommunen var enligt hans mening ett krigsråd, och det var orimligt att fienden skulle lära känna de beslut som fattades vid riksdagen.

Groussets förslag accepterades. I två veckor levde sedan medborgarna i okunnighet om vad deras valda representanter egentligen avhandlade i stadshuset, och denna hemlighetsfullhet gjorde inte något gott intryck på allmänheten. Den utnyttjades av motståndarna; i deras propaganda beskrevs Kommunens män som en konspiratorisk grupp av personer utan ansikte och utan känsla för ansvar. När utdrag ur de slarvigt förda mötesprotokollen slutligen började tryckas i *Journal Officiel*, hade ett visst förtroendekapital förskingrats.

Kommunen skilde sig från Nationalgardets centralkommitté redan genom sin sammansättning: detta var inte en församling av okända män. (I det borgerliga lägret menade man att det var en samling ökända personer.)

Det hade varit en egendomligt passiv valkampanj, utan någon debatt om politiska riktlinjer eller några avgivna programförklaringar. Det blev ett val som kom att handla mer om personer än om saker och idéer, och väljarna utsåg kända namn till sina företrädare. Det var folk som hade tillhört oppositionen under kejsardömet, ”klubbarnas och krogarnas folktribuner med klingande ord och suddiga idéer, revolutionära aktivister med ansikten härjade av fängelsevistelser, teoretiker med milda ögon och långt hår”, (Albert 01 livier). Några hade gjort sig ett namn under belägringen med eldande paroller och omvälvande planer. Lissagaray skriver om bristen på förutseende och allvar hos både kandidater och valmän. De senare sände till stadshuset ett antal personer, av vilka de flesta var hängivna den goda saken men som valts utan större urskillnad och sedan överlämnades åt sina respektive inspirationer.

Av Kommunens män var tjugu, högst tjugufem arbetare. Det fanns ett halvdussin skomakare i församlingen. Ungefär lika många konstnärer av olika slags kallelse hörde till kretsen. De fria yrkena dominerade, och skribenterna var minst dubbelt så många som skomakarna. Småborgerskapet var representerat av handelsresande, bokhållare, kontorister, de flesta med någon oratorisk insats bakom sig. Lissagaray, en sträng granskare, talar om Kommunen som en kollektion av halvcelebriteter. Överraskande många kom från landsorten. Av ledamöterna hade ungefär hälften suttit i fängelse under föregående politiska regimer.

En av de invalda var förhindrad att närvara men utsågs i sin frånvaro till hederspresident: Auguste Blanqui, en revolutionär som tillbringat halva sitt sextisexåriga liv i fängelse och kallades Den inspärrade. Den 17 mars, en dag före upprorets början, hade Blanqui råkat i Versaillesregeringens våld. Han var den självskrivne ledaren, och tomrummet efter honom var märkbart; i det sällskap av mestadels beskedliga världsförbättrare som Kommunen utgjorde, saknades det en man med hans oryggliga beslutsamhet.

I Blanquis frånvaro blev Charles Delescluze nästan omedelbart den ledande gestalten. Även han var en äldre man, sextitvå år, som hade prövats svårt under långa fängelsevistelser, bland annat i det djävulska Cayenne. Nu var han praktiskt taget dödssjuk, men han axlade bördan. Delescluze var inte vad man brukar mena med en stor man; han var något torr, något begränsad, en oklanderligt klädd äldre herre som hade svårt att tänka i nya banor. Detta var ytan, och det gick inte att bortse från den, men det som berörde dem som kom i Delescluzes närhet, också motståndare till Kommunen, var ett slags lidelsefullhet, en självförbrännande vilja att bidra till mänsklighetens frigörelse. Det var en lidelse utan stora ord, men när denne man talade med sin klanglösa stämma, blev det tyst i den högröstade församlingen, för det han hade att säga handlade om väsentligheter. Delescluzes storhet var hans tydlighet; man visste

var man hade honom och att han oryggligt följde sin vision. Han var den nya revolutionens samvete. Däremot var han knappast någon entusiasmerande person, som kunde peka ut vägen och få andra att följa i riktning mot målet.

Politiskt var Kommunen en splittrad front. Delescluze hörde till en grupp på ungefär fyrty ”jakobiner”, som ville forma Pariskommunen efter den franska revolutionens förebild. Deras ideologi var, som någon har sagt, ett ”känslotillstånd”; de var glödande revolutionärer med minnen från 1848 och med blicken riktad mot 1793. De var demokrater i största allmänhet och över huvud taget något diffusa; liksom Blanquis anhängare föreställde de sig att allting skulle ordna sig, när revolutionen hade segrat. De var för alla möjliga friheter men också för strama tyglar i svåra stunder.

Blanquisterna bildade en ytterlighetsgrupp men samverkade i vissa frågor med ”jakobinerna”. De var inte särskilt intresserade av den sociala frågan, av arbetarklassens intressen och samhällens omvandling i riktning mot socialism. Blanquis politiska tänkande inskränkte sig egentligen till ett slags statskuppfilosofi; det viktiga var att erövra makten, och maktövertagandet kunde bara utföras av experter på omvälvning, en tränad elit. I Kommunens gemenskap bildade blanquisterna, liksom tidigare ute i det subversiva mörkret, en cell. De var få och beslutsamma, en grupp som ville direkt aktion, strid till det yttersta och som inte skyggade för att vid behov använda terrorns vapen. De visade ett speciellt intresse för de militära angelägenheterna (Eudes och Duval) och de polisiära (Rigault).

”Jakobiner” och blanquister bildade en emotionell majoritet som omfattade ungefär två tredjedelar av medlemsantalet i Kommunen. Återstoden, ”minoriteten”, var socialister av olika schatteringar. Fler var anhängare av Proudhons vattniga, välvilliga socialism än av Marx stränga samhällssyn, men de flesta i denna grupp var dugliga, sakliga, fåmålade och inriktade på uppgiften att genom reformer förbättra det arbetande folkets villkor.

Ungefär femton tillhörde Internationalen, däribland Eugène Varlin, strejkledare och agitator, en man med ett ”apostlaansikte” i vilket man kan läsa ”både energi och mildhet, intelligens och beslutsamhet”, och Leo Frankel, en ungersk juvelerararbetare som propagandisterna i Versailles försökte att göra till preussare.

Kommunen var ingen idealisk apparat för politisk handling. Den var snarare en diskussionsklubb, och debatterna mellan företrädare för de olika grupperingarna kunde bli upprörda. Sammanträdesrummet har beskrivits som ”litet och med dålig ventilation”, och det tycks ha varit en sorts instängdhet också över rådslagen, en fallenhet hos medlemmarna för retoriska soloframträdanden eller grälsjuka dueller och tendenser till byråkratisk omständlighet vid behandlingen av viktiga ärenden. Det var en rastlöshet i debatterna; man kastade sig, följande sin inspiration, från sak till sak, från huvudsak till bisak, och många frågor bordlades, hänsköts till kommissionerna eller kom bort. Man fastnade gång på gång i obetydligheter, låste sig i prestige och för denna utveckling bar en man, Félix Pyat, ett särskilt stort ansvar. Pyat, advokat, skådespelsförfattare, tidningsutgivare och professionell revolutionär av jakobinsk färgning, var en notorisk mötesfördärvare, pompös och perfid. Han förgiftade atmosfären i rådssalen, och majoritet och minoritet började strida med varandra.

Lissagaray är ytterst kritisk mot Kommunens män. De var politiker, inte revolutionärer, de kom illa förberedda till sina sammanträden och de hade inga principer och ingen metod. Framför allt insåg de inte ”att Kommunen var en barrikad, inte en regering”. Ostyn, en man utan förnamn, medlem av Internationalen, hade dessa kärva ord att säga om Kommunen som han valts in i: ”Jag är fyrtyått år och har aldrig förr deltagit i någon folkförsamling. Jag kommer från arbetarklassen, jag förstår mig inte på politikens knep; här ser jag saker som förvånar mig, jag hade trott att jag skulle finna mer värdighet i denna församling.”

Också i sin maktutövning var Kommunen retorisk. Den regerade i hög grad med proklamationer. (Någon har räknat efter och kommit till ett sammanlagt antal av 395.)

”Anslag, överallt anslag och åter anslag”, klagar Goncourt. ”Regimens vita papper bildar tjocka lager på murarna.” Tonen i dekreten och proklamationerna var i regel något högstämmd, i de sista förtvivlade stunderna med en angelägen enkelhet som spränger sig in bland formlerna. De uttryckte gärna omfattande ambitioner, de famnade mänskligheten och framställde Paris som kämpande för världens frihet.

Orden svallade från väggarna, men i stort sett blev det ett självändamål; de välljudande satserna överröstade varandra, och nästan ingenting nådde utanför Paris. Också i kvarteren kände man sig ibland osäker på var Kommunen stod och vad den ville, och därför spreds det rykten. En polisrapport från maj månad berättar om missnöjesyttringar. Vanligt folk tycker att Kommunen omger sina göranden och låtanden med en onödig hemlighetsfullhet. Den talar till folket från husväggarna, och för att nå fram skulle det behövas en förtrolighet, säger någon. Dessa affischer griper inte, ”därför att det finns en sorts vaghet där som försvagar effekten”. En missnöjd kommunard förklarar: ”Säg allt, utan inskränkning, och ni kommer att få se att folket stöder er.” Samma röst frågar sig om Kommunen verkligen har förtroende för folket. Man klagar också över byråkratin, speciellt hindrande i den militära kampen, alla dessa underskrifter, denna pappersexercis. Rapportören slutar med en egen fundering, en pessimistisk politisk sammanfattning: ”Paris håller på att bli likgiltigt, och det skrämmer mig.”

Det vore orättvist att inte säga något om de svårigheter som styresmännen i Hôtel de Ville hade att bemästra. De allra flesta var helt ovana vid administrativt arbete, och de hade, som någon har sagt, fått ”ett sönderbrutet urverk” i sina händer. När en av Internationalens män, Albert Theisz, övertog ansvaret för posten, fanns det knappt ens frimärken i huvudstaden. Allting måste improviseras fram, och allting skulle göras på en gång och det fanns så lite tid. Åtskilliga av ledamöterna arbetade nätterna igenom i stadshuset, och det är tydligt att deras verksamhet var präglad av en sorts stress. Egentligen var den uppgift som de hade ställts inför övermänsklig: de skulle administrera en storstad, börja bygga upp ett nytt samhälle och föra ett krig som slukade nästan alla resurser, och de skulle företräda både den lagstiftande och den verkställande makten. De gick vilse bland små och stora frågor. De avskaffade statskyrkan, och de utfärdade en förordning för köttmarknaden i huvudstaden, där det i en av de arton artiklarna stadgades att parisarna inte skulle kasta vatten ”annat än i de publika urinoarerna”. Den 28 april diskuterade församlingen dessa ärenden: begravningar, relationerna med Preussen, sabotagen vid Gare du Nord, regeringsorganet Journal Officiel, dekretet om nattarbetet i bagerierna, frimurarna, meningsskiljaktigheterna mellan Bergeret och Cluseret, Pyats utfall, pantlånekontoren, de militära affärerna samt Miots förslag om upprättandet av ett välfärdsutskott.

Om Kommunen kunde förefalla exklusiv med sina vältalande affischer och de knapphändiga protokollsutdragen i pressen, fanns det samtidigt en öppenhet i proceduren som måste ha varit påkostande även om den ur demokratisk synpunkt var tilltalande. Till kommittérummen i Hôtel de Ville, där den praktiska politiken utformades, stod dörrarna vidöppna. Det var en ständig ström där av delegater och deputationer och enskilda, och de bar fram sina angelägenheter och bad om favörer eller goda råd eller avgörande ingripanden för att rädda Paris och världen. Någon riktig arbetsro blev det inte.

De flesta av de regerande kommunarderna var relativt unga. I den exekutivkommission som var överordnad nio specialkommissioner med ministeriers funktioner var medelåldern trettisju år. I Thiers kabinett var den sextitvå.

Den 16 april hölls ett fyllnadsval till Kommunen för att ersätta de medlemmar som av sagt sig uppdraget eller på annat sätt fallit bort. Resultatet var nedstämmande för alla entusiastiska kommunarder, för på tre veckor hade antalet röstande minskat med mer än hälften. Det var ett besked som vittnade om liknöjdhet, olust, ett sviktande förtroende.

Inom Kommunen själv ökade oron under slutet av april, och förslaget om ett välfärdsutskott

delade församlingen i två partier. Man diskuterade saken i tre dagar, och en stor del av tiden ägnades namnet. Alla var ense om att det krävdes något slags rationalisering, men om Miots förslag godtogs skulle man ha två överordnade organ (exekutivkommissionen var det andra), och ordet välfärdsutskott hade en dålig klang; det erinrade om terror, diktatur och skulle tolkas av allmänheten som en omsvängning i en mer auktoritär riktning. Courbet talade om utskottet som ett plagiat och tillfogade: ”Låt oss använda ord som påminner om vår egen revolution.” Vaillant ansåg att Kommunen skulle reformera sig själv och sluta vara ”ett pratsjukt litet parlament”. Man gick till omröstning, och den gamla majoriteten av ”jakobiner” och blanquister röstade för välfärdsutskottet och ”minoriteten” emot.

Detta beslut förbittrade relationerna inom Kommunen, och det visade sig snart att de fem männen i välfärdsutskottet inte kunde åstadkomma några mirakel. Den 16 maj, samma dag som Vendômekolonnen föll, förklarade minoriteten i en offentlig deklARATION att de skulle lämna Kommunen och dra sig tillbaka till ”distrikten”. Efter någon dag ångrade de sig och det blev en försoning. Läget var emellertid labilt. I bakgrunden intrigerade Centralkommittén, och på sina håll hade man börjat viska att vad som krävdes var en militärdiktatur.

Den 21 maj, då slutstriden började inne i Paris, hade emellertid en sorts ordning återställts.

Sedan kom den verkliga ordningen och stabiliteten och omintetgjorde arbetarklassens erövring av Frankrike.

”En pestsmittad stad”

Beskrivningarna av stämningen är olika, beroende på från vilken sida som den skildras.

De ovänligt sinnade talar oftast om oordning och tristess. De beskriver på ett något motsägelsefullt sätt en total oordning som samtidigt är en total orörlighet: dryckenskap, skrålande soldathopar, förstörelse av hederligt folks egendom och samtidigt en dödens stillhet. Det går inte ihop. Studerar man dessa dagboksanteckningar och memoartexter närmare, förefaller det som om de borgerliga sanningsvittnena egentligen inte konstaterar en oordning (fastän de talar om den med skum på läpparna) utan en förskjutning av det sedvanliga. Det är inte kaos, men en annorlunda ordning, omskrivna spelregler, och detta gör dem osäkra och upprör dem.

Borgarna känner inte igen sig i sin egen stad. Den har tagits ifrån dem, och det är framför allt detta som betingar deras raseri. De fina restaurangerna är stängda, det finns ingenstans längre att ta vägen, eller också har de vulgariserats; man röker pipa i gemaken exempelvis. En madame, som betecknar sig själv som neutral mellan Thiers och Delescluze, utropar i sina anteckningar: ”Vad Paris har blivit ödsligt, vad Paris är melankoliskt! Jag hade kunnat tro att jag var ute på landsbygden någonstans.” En svensk resenär gör ett tjugufyra timmars besök och skickar sedan tre resebrev till Aftonbladet från Versailles. De är hållna i en ganska lågmäld ton, som kontrasterar mot rytandena på tidningens ledaravdelning. Rapporterna ger emellertid uttryck för en förundran med ett inslag av skräck; det är som om skribenten befann sig på en annan planet, på fel klot, fastän åtskilligt är igenkännligt. Vid Gare du Nord har besökaren sett tiggare. Han lägger märke till att guldsmedernas och växlarnas butiker är stängda. Det blir kväll, och gatorna ligger tomma. ”Det var tyst som under den djupaste fred, nej, det var en annan tystnad, en hemsk, som vore den dödens egen.”

Det regnar den här aftonen, men nästa dag skiner solen och den svenske resenären tycks nu få ett något gynnsammare intryck av den revolutionära staden. ”Ordningen på Paris' gator synes vara fullständig”, erkänner han, ”ehuru icke någon egentlig polis numera finns. Det ser ut som om privata missdådare verkligen icke mer skulle finnas.” Däremot, skyndar författaren sig att tillägga, förekommer ju här en offentlig, organiserad stöld, en djupare och än mer betänklig oordning.

William Gibson, engelsk pastor, gör liknande iakttagelser. Trots sin negativa inställning till

den gudlösa Kommunen påpekade han flera gånger i sin bok att ordningen var god under dess regering, gatorna omsorgsfullt sopade och att hela staden hade en renare, mer hälsosam uppsyn; annars brukade den franska huvudstaden utmärkas av sin sura odör. Ändå är av allt att döma denna prydlighet tvivelaktig också för honom, ett kamouflage bakom vilket onskans ansikte kan anas.

Édmond de Goncourt tycker sig leva i en ”pestsmittad stad”. Han går ut på restaurang, till ett ställe som han känner, men det finns inte längre någon specialitet på matsedeln och det är bara en gäst till i lokalen. ”Alla människor har rest från Paris”, anförtror uppässningen honom. När han misslynt går hemåt, slår det honom än en gång hur öde staden blivit. Vid ett nytt restaurangbesök lägger han märke till att kyparna talar i nästan viskande ton, ”ett tecken så gott som något på den skräckstämning som råder”. Det är ont om frisörer, för biträden och frisörmästare gör tjänst i Nationalgardet, och flanören får ibland gå runt till fem, sex ställen, innan han kan få sitt hår klippt. Ingenting är som förr. ”Mitt i hjärtat av Paris känner jag det som om jag levde i en stor stad i ett främmande land, där jag på grund av ett eller annat missöde råkat hamna under en resa.”

Goncourt upplever våren 1871 som en olidlig väntetid, ett ekande mellanrum; ”mina timmar är tomma, tråkiga och sysslolösa”. I sin rastlöshet söker han sig bort från människorna, som påminner honom om livets tarvliga sidor och om den fruktansvärda möjligheten att tarvligheten skall triumfera över smaken, elegansen, allt det som gör livet värt att leva för honom. (Tänk om förstadsexistenserna, patrasket från Belleville skulle segra!) Den förfinade diktaren söker sig ett annat sällskap, ”jag har behov av att se blommor och eleganta djur”. Men också i Jardin des Plantes råder det en sorts sorgmodighet den här våren, som om djurens liv infekterats av den mänskliga lågheten. ”Elefanten som övergivits av sin publik lutar sig lojt mot väggen och äter sitt hö likt en man som plötsligt blivit dömd att äta middag ensam. Och de vilda djurens leda avspeglar sig i deras slappa, uttråkade ställningar.” (Goncourt identifierar sig med elefanten; de har båda förlorat sin publik, och det är bara ett slags publik som räknas.)

I djurparkens alléer driver nationalgardister omkring. Goncourt avlyssnar deras konversation. ”En av dem talar i gripande ordalag om den moderskärlek kängurun visar sina barn, i motsats till 'aristokratkvinnorna' som lämnar sina barn vind för våg.” Sedan överröstas lyckligtvis deras plattityder av kanonerna. ”Runt omkring mig ser jag rådjur skräckslaget fly undan och bufflar, som orörliga och häpna står och lyssnar till detta åskväder som nu varat i fem månader.”

För Goncourt och hans sort är kanonaden ett löfte; en gång, snart skall murarna brytas ned och undsättningen komma. Genom fördragna gardiner hör de i mörkret ett sorl och stiger upp, bävande av förhoppningar. De öppnar fönstret, men ”det är bara det regelbundna trampet på avlägsna gator av ett kompani som drar ut för att avlösa ett annat, liksom alla andra nätter”.

Från sin lantliga tillbakadragenhet i Normandie skriver Gustave Flaubert till sin väninna George Sand om oredan i Paris. Det som har kallats för Det nya Athen, syns honom nu ”överträffa Dahomey i vildhet och inskränkthet”. (I nästa brev talar han om ”Paris-Dahomey”.) Massan är ett ”kreatur utan moral”, och ”det är förödmjukande att vara människa”. För Flaubert är Kommunen rena medeltiden, en ”gotisk” idé, men om den besegras, ”kommer reaktionen att bli våldsamt och all frihet att strypas”.

Aristokrater och borgare upplevde det revolutionära Paris som en ockuperad stad. Det var en stad under belägringstillstånd, utsatt för beskjutning och för en blockad, med en sönderslagen ekonomi, försörjningsproblem, knapphet. Det var en beredskapstid och en väntan på en avgörande förändring, ett domslut till död eller till liv.

I denna väntan utvecklade sig ett lättsinne. Louis Barron, en ung officer som tjänstgjorde i generalstaben hos Cluseret och Rossel, beskriver stämningen under Kommunens dagar som

ganska lössläppt. Under denna andra belägring, noterar han, kunde parisarna äta sig mätta, dricka efter sitt lystmäte och ägna sig åt älskog i de underbara vårnätterna, och ingen ägnade därför en tanke åt hur det skulle gå, ifall Kommunen förlorade. Man hade vant sig vid kanonerna, och tiden tycktes stå stilla. Det var blomningens tid, en vackrare vår än någon kunde minnas, och överallt sjöng man sången om Körsbärstiden, "Le temps des cerises", en sinnligt vemodig visa diktad av en kommunard, Jean-Baptiste Clément, om tiden då man älskar, dess korthet och oförgänglighet.

Det verkar som om Paris på våren 1871 var glädjelöst för sådana som önskade att nöjen och njutningar skulle förbehållas de besuttna. Folkstyret kunde förstås ibland bli en smula pedantiskt. Kommunen var inte bara emot prostitution utan förbjöd också "hasardspel, tärning, roulette, lotto", och Dinesen påstår att det under fiskens lektid var förbjudet att meta i Seine. Myndigheterna övervakade dock inte särskilt noga att dessa föreskrifter vann efterföljd. (Det är en regim som inte hinner mer än att etablera sig, och i dess handlande kan man skymta motstridiga tendenser, både frisinne och en puritanism.) När samhället ingrep reglerande, berodde det inte nödvändigtvis på att styresmännen var glädjedödare. Den 21 april kom det ett dekret som slog fast att alla kaféer och liknande lokaler skulle hållas stängda mellan halv ett på morgonen och sex. Fem dagar tidigare hade en tidning publicerat en indignerad insändare från en nationalgardist. Denne kräver "en ordentlig razzia" på vissa kaféer vid Boulevard Saint-Michel och en del andra platser. "Kvällar och morgnar" är dessa överfulla med "snobbar och oduglingar" som i dåliga flickors sällskap diskuterar politik, medan nationalgardisten går ut för att riskera sitt liv i granatregnet vid Issy eller Vanves.

Av tjugusju teatrar höll åtta fortfarande öppet, plus ett antal kabareter. Comédie Française spelade Molières "Tartuffe", vilket passade bra i Kommunens antiklerikala Paris. På en annan scen, Le Gymnase, hade man premiär på en komedi, "Les femmes terribles". Aimée Desclée, en av epokens vackraste stjärnor och en "grande amoureuse", spelade huvudrollen. I ett brev av den 12 april skriver hon: "Då och då hörde man kanonerna, och publiken var på mycket gott humör. På dagen var det rekvisitioner, terror, begravingar, allt med vederbörlig regi, och på kvällarna teater, upptåg, skämt och förlustelser."

I Tuilerierna gav Kommunen ståtliga konserter till förmån för änkor och faderlösa. Det förekom patriotisk deklamation och hornmusik, och man sjöng Marseljäsen i den praktfulla Salle des Maréchaux, bland Napoleon Bonapartes fjorton marskalkar i naturlig storlek. I mellanakten serverades det öl och brioche. Bättre folk förfasade sig över intrånget, och en engelsk officer drog sig tillbaka (berättar Alistair Horne i sin livfulla bok om belägringen och Kommunen), då han fann att folket luktade.

Det stora numret på konserten den 6 maj var inte en duo ur Verdis "Trubaduren" eller ett stycke av Auber, utan en visa sjungen av en kabaretsångerska. Rosalie Bordas framförde "La Canaille". Barron kallar den för "den nya tidens revolutionshymn, ett försvar, en hyllning till den skymfade arbetaren". Den handlade om parisarna själva, om folket, pöbeln, de vanliga människorna som så länge setts över axeln men nu kände sin styrka. De sjöng med, och la Bordas liknande en amazon med sitt utslagna hår och blottade bröst, en "förstädernas frihetsgudinna". Hon gick framåt på scenen med kraftfulla steg och lågande blickar, och publiken satt stilla, gripen. Sedan svepte sångerskan in sig i den röda fanan, slog ut med handen och visade på fienden som måste krossas, ofördröjligen och utan misskund.

Gatubilden i Paris under Kommunens sjuttitvå dagar dominerades av uniformer. Nationalgardisterna var klädda i marinblått, med långa kappor och képi. Sedan fanns det ett antal frikårer med märkvärdiga namn, Les Enfants Perdus, Les Turcos de la Commune, Les Vengeurs de Flourens, Les Pupilles de la Commune etc, och en ofta lika fantastisk uniformering. Allra mest pittoreska var Les Garibaldiens, i röd skjorta, blå byxor, fältgrå slängkappa och med en stor fjäderprydd slokhatt på huvudet.

Rött dominerade, det lyste på kokarder och fanor, bälten och band. Centralkommitténs och Kommunens medlemmar igenkändes på sina breda röda band över bröstet; de förras insignier var försedda med tofsar av silver, de senares av guldtråd. Det röda flammade också från fasader, hustak och torn. Även över Börsens byggnad vajade en röd fana. (Banque de France hade trikoloren hissad de första dagarna och sedan ingen flagga.)

Intrycket av tomhet på gatorna som så många borgerliga iakttagare uppehåller sig vid, berodde mest på att det var mycket ont om vagnar. Det var ont om vagnar, därför att det var ont om dragare; under belägringen hade parisarna ätit upp sextifemtusen hästar. De fåtaliga exemplar som nu fanns kvar användes av högre befäl och ordonnanser. Enligt ett särskilt dekret från Kommunen var det dock förbjudet att färdas i galopp på gatorna.

Begravningståg drog genom staden mest varje dag, och även där syntes de röda fanorna. ”På kistan låg den dödes uniformskappa utbredd”, skriver ett ögonvittne, ”ofta med verkliga blodfläckar som mycket synbart stack av mot det ljusgrå tyget.” Religiösa emblem användes inte vid dessa militärbegravningar, men musiken spelade Beethovens sorgmarsch.

De flesta parader var mindre högtidliga. De förde mot fronten, mot den första linjen vid befästningsvallen eller ut till fortet, som nu höll på att smulas sönder av motståndarens artilleri. F. N. Staaff, svensk officer, militärattaché i den franska huvudstaden, skriver att det var ”omöjligt att utan vedervilja se dessa bataljoner tåga fram, med den röda fanan och en disharmonisk musik samt ett led marketenterskor i spetsen, och det oeftergiftliga med dryckeskärl lastade fordonet efteråt, somliga erbjudande en löjligt högtidlig hållning, andra, de flesta, druckna och dansande vid marschen till brödrastriden”.

Beskrivningarna är olika, beroende på från vilken sida som ett visst skeende, en viss företeelse betraktas.

Élie Reclus var en av Kommunens intellektuella, en förfinad person, en lärd man. (Han var bror till Élisée, en nationalgardist som togs till fånga vid Châtillon och var en av 1800-talets stora geografer.) I en anteckning av den 4 maj begrundar Élie sitt förhållande till Kommunen.

Han har just blivit utsedd till chef för Nationalbiblioteket, ”en mer hedrande än betydelsefull uppgift”. Han har känt behov av att kompromettera sig, göra någonting konkret, ta på sig ett ansvar.

Élie Reclus beundrar inte Kommunen; han ställer sig kritisk till mycket som den beslutar, och den militära ledningen inger honom inte förtroende. Ändå känner han en ofrånkomlig solidaritet. Den bänder i bröstet på honom, när han en tidig morgon ser en av Nationalgardets bataljoner marschera förbi, på väg till Issy eller Neuilly. ”Framåt, musiken fyller luften och hjärtana med rytmerna i 'Chant du départ'. Men i ledet är man tyst; de unga pojkarna har en livlighet som liknar glädje, medan gråskäggen verkar nedslagna . . . Det finns fäder som bär den minste i famnen, en pojkvasker håller fast i kappan och modern går bredvid med stadiga steg och bär sin mans gevär.”

Den stillsamme iakttagaren hälsar med blottat huvud den röda fanan och denna procession, som för honom är tilldragande, vacker, harmonisk.

Röster under de mörka valven

En utländsk resenär som kom till Paris under Kommunens dagar talar om en främmande tystnad, en tystnad i tystnaden, någonting som fattades: kyrkklockor.

En del kyrkor hölls stängda under denna tio veckor långa revolutionära epok. Andra var öppna för gudstjänst om dagen men fungerade på kvällstid som ett slags revolutionära klubbar. De var samlingsplatser där kvarteret kunde mötas och diskutera dagens problem, där medborgarna kunde tala fritt ur hjärtat och öva sig i demokrati. Det var en fortsättning av

mötesaktiviteten under belägringen, fast i regel i andra lokaliteter, och det fanns ett femtital sådana revolutionära församlingar i huvudstaden.

Liksom föregående höst och vinter stod klubbarnas folk nu för de verkligt radikala appellerna, och inte sällan såg man med en viss skepsis på politikerna i Hôtel de Ville. I en kyrka, Saint-Nicolas-des-Champs, hade Kristusbilden behängts med Kommunens röda band, och i klubbens medlemsblad utropades det: ”Folk, styr dig självt genom dina politiska möten och din press och bearbeta dem som representerar dig: för de går aldrig för långt på den revolutionära vägen !” I klubbarnas gemenskap krävde upprörda talare hårdare ingripanden mot statens fiender eller insättandet av stridsmedel som skulle avgöra kriget. (Både nu och under belägringen talas det mycket om ”den grekiska elden”, ett mirakulöst förintelsevapen.) Här är man nära den stora revolutionens anda, den första Kommunens passioner.

Förfärade borgerliga besökare har berättat om den förtätade stämningen i revolutionens helgedomar: brandtalen, Marseljäsen som ekade under valven, ljuset och skuggorna, dunsten från människor och uniformer. Maxime du Camp, författaren till ”Les convulsions de Paris”, en skräckmålning i fyra delar av Kommunen, bevittnar invigningen den 3 maj av Club de la Révolution i Saint-Michel des Batignolles. Det är ett vedervärdigt skådespel: männen har hattarna på, barnen gnäller och kvinnorna sjunger Marseljäsen med skrikiga röster till orgeln toner. Édmond de Goncourt, distanserad men nyfiken och därför i regel en ypperlig reporter, har en mer balanserad rapport att framlägga från Saint-Eustachekyrkan. Han uppfattar en sorts anständighet hos de närvarande; männen ”lyfter instinktivt handen till mössan då de kommer in, men låter den sitta kvar när de ser att alla andra behållit den på huvudet”. Så förkunnar en klocka, ”mässklockan med sin silverklara röst”, att mötet har börjat. Talarnas röster är inte lika rena, och en vitskägig man ropar ursinnigt på ett nytt skräckvälde. ”Han fordrar att man omedelbart skall upprätta en tredje makt, ett revolutionstribunal som kan låta förrädarnas huvuden dansa långdans över torget.” En annan predikare kräver husundersökningar hos borgare och svartrockar, men menigheten återförs till verkligheten av en medlem av Kommunen. Denne talar ”rättfram och godmodigt”, en sund reformist bland omtöcknade revolutionärer som slungar fraser omkring sig.

Maxime Vuillaume är ett annat vittne. Han var medarbetare i Le Père Duchêne, Pariskommunens mest rabiata tidning, och skrev senare ett antal mycket levande böcker, ”Mes cahiers rouges”, med egna och andras minnen av det som skedde under dessa sjuttitvå dagar. I Saint-Séverin tycks Vuillaume ha känt sig något utanför. Besökaren trevar i ett mörker som först inte tycks skingras av de petroleumlampor man hängt upp i helgedomen. Så småningom börjar interiörens detaljer att framträda tydligare. Vuillaume ser en röd fana bredvid predikstolen och på församlingsrådets bänk klubbens president och dennes fyra bisittare, ”bistra som kyrkvårdar”. Församlingen består av ett hundratal personer, kvinnorna i koftor, männen uniformerade. De senare röker. Två gardister sitter lutade mot en pelare och har placerat en flaska vin, ett bröd och en bit korv på en tom stol framför sig. De reder sig en aftonvard i templet men äter under tystnad, nästan andaktsfullt, medan mannen i talarstolen fortsätter att predika om den grekiska elden.

Kvinnorna var ivriga mötesdeltagare och syntes inte sällan i Kommunens predikstolar. I Saint-Nicolas-des-Champs debatterade de samhällsföreteelsen prostitution, något som förekom i dessa kvarter, vilket gjorde församlingens präster så uppbragta att all religiös verksamhet inställdes i kyrkan. Det fanns också en fritänkarnas klubb, där män och kvinnor kunde ses röka tillsammans och där man diskuterade det förtryckta könets frigörelse och skilsmäsoinstitutionen. I en annan klubb krävde deltagarna att kvinnor med ett visst antal barn skulle tillerkännas en pension av staten. En del yrkanden var mer gammaldags moraliska; man ville låta häkta alla skökor och fyllbultar osv.

När Kommunen gick mot sitt slut, blev tonen i de politiska klubbarna gällare. Den 13 maj

röstade medlemmarna i Club de la Révolution igenom ett antal relativt drastiska krav; enligt resolutionen skulle all gudstjänst förbjudas, alla präster som samarbetade med ”monarkisterna” arresteras och en person avrättas var tjugufjärde timme av den gisslan man tagit, till dess att myndigheterna i Versailles frigav Auguste Blanqui. Till denna klubbs presidium hörde Louise Michel, den poetiska lärarinnan med geväret under kappan.

Louise Michel var född utom äktenskapet men hade vuxit upp i ett frisinnat och burget hem på landet. Hon ägnade sig åt undervisning men förlorade sin anställning, sedan hon skrivit en passionerad artikel mot kejsardömetts åsiktstyranni. Hon for till Paris och verkade där som fri pedagog, full av nya idéer; samtidigt bildade hon sig själv, läste Darwin, kallade sig materialist och kom i kontakt med Internationalen. Kvinnofrågan intresserade henne särskilt. Louise Michel betraktade ett äktenskap utan kärlek som prostitution och uppreste sig mot att kvinnan behandlades och lät sig behandlas som ett objekt av mannen.

Under Kommunen blev den rättsinniga Louise Michel en Pasionaria. Hon deltog i strid och visste att ta gott sikte med det remingtongevär som man gett henne. Hon hade dödat fiender, gendarmer, och hon planerade att resa till Versailles och mörda Adolphe Thiers, men avråddes från det äventyrliga företaget. Mellan bataljerna tog hon hand om sårade eller agiterade för Kommunen. Hon var en eldsjäl, outröttligt verksam men samtidigt lyssnande, iakttagande. På Montmartrekyrkogården vakar hon en månskensnatt och hör granaterna komma som oregelbundna slag i ett domsur, känner blommornas doft och hur gravstenarnas marmor tycks andas. När man frågar henne hur hon uppfattar denna tid, det egendomliga liv man nu lever under kanonerna, svarar hon: ”Det är som att se en strand framför oss, som vi är tvungna att nå.”

Till Louise Michels viktigaste angelägenheter hörde ett kvinnoförbund, L'Union des femmes pour la défense de Paris et les soins aux blessés, som hon ledde tillsammans med Elisabeth Dmitrieva. Dmitrieva var ryska, tjuvu år och vacker, med ett långt blont hår och klädd, som det berättas, i svart eller röd sammet. Hon var godsägardotter och en medveten revolutionär som brevväxlade med Karl Marx och möjligen var hans emissarie i Paris.

L'Union des femmes var egentligen Internationalens kvinnosektion. Mellan den 11 april och den 14 maj höll man tjugufyra möten. Organisationen hade sin egen centralkommitté och räknade tretusen medlemmar, de flesta av arbetarklass. För dessa kvinnor betydde Kommunen ”avskaffandet av alla privilegier, av all ojämlikhet”, och i dess deklARATIONER och högtidstal uppfattade de ett löfte också om kvinnans frigörelse. De var solidariska kommunarder, i vissa fall fanatiska, och kvinnoförbundet tycks också ha haft Kommunens och dess kommissioners öra. Det mesta är drömmar och skisser, men några reformer hann, innan allt var slut, åtminstone sätts på papper och ger besked om målsättningen. Endast någon dag före Versailles-truppers intåg beslöt det att lika lön skulle utgå till manliga och kvinnliga anställda inom undervisningssystemet, en framsynt jämlikhetsreform. Redan i april hade Kommunen beslutat om understöd till stupade nationalgardisters barn, änkor och livskamrater. (Till nittitvå änkor efter Versaillesoldater utdelades bröd enligt den humanitära formeln: ”Änkorna tillhör inget parti.”) Föräldralösa barn skulle på Kommunens bekostnad tillgodoseas omvårdnad och utbildning. Till projekten hörde en ambitiös plan för att lösa daghemsfrågan; barnen skulle omges av vänliga fröknar och glada färger, levande träd och fåglar osv.

Paris mödrar och döttrar tjänade Kommunen som marketenterskor och sjuksköterskor. De sydde sandsäckar till barrikaderna och fyllde patroner med krut. De lyssnade till talarna i kvarterets klubb och lade själva fram sina synpunkter. En del eldade sina män. Några bar som Louise Michel själva vapen.

En kvinna bland de många, madame Gérard, avsänder den 4 maj ett brev till en myndighetsperson, möjligen den nyutnämnde överbefälhavaren Louis Rossel. Det är skrivet med en behärskad upprördhet som gör orden tydliga. Brevskrivarskan konstaterar att en

regerings första plikt är att förverkliga sina dekret, uppfylla sina löften; det måste finnas en fasthet, för annars blir människorna demoraliserade. Hon berör sedan de upplösningstendenser som nu börjar bli alltmer märkbara: Kommunen håller inte efter de odisciplinerade, den griper inte in mot fanflyktingar och därför blir bördan orimligt tung för de män som inte sviker. Hon fruktar, säger hon allvarligt, inträngande, att den svaghet som Kommunens medlemmar visar kommer att omintetgöra förverkligandet av ”våra vackra framtidsplaner”. Men om Kommunen nu äntligen handlar, kommer de tappra att fördubbla sin energi.

I skymningen, sjutton dagar innan mörkret faller, är denna kvinnas tillförsikt stark.

Lag och rätt, repression och reformer, konst och kultur

1871 var ett tungt år för Victor Hugo; han förlorade en son, och han såg fosterlandet sönderslitas av inbördes strider.

Två år senare gav Hugo ut ”L'année terrible”, en väldig volym med mäktiga, retoriska poem som månad för månad speglar och begrundar det grymma skeendet. Medan nationens skaldar och konstnärer vände sig bort från Kommunen med avsky, utom Rimbaud, Verlaine, Corot, Courbet, Manet, Renoir och Daumier, intog diktarfursten en mellanställning. Mellan Scylla och Charybdis kunde han inte välja. Han såg ”på den ena sidan Frankrike och på den andra sidan Frankrike”, en makt som företrädde ”lagen” och en annan som företrädde ”rätten”. Hugos hjärta var i Paris, ”avgrunden där framtiden ruvar”, men en vånda förlamade honom och han kunde bara klaga i dessa tungt hävande rytmer.

Senare, efter det oerhörda blodbadet, tog Victor Hugo ställning, nu på nytt i landsflykt; då det blivit klart för honom att Versailles och Kommunen inte var två olika nyanser av samma missförstånd och inbördeskriget inte någon dunkel ödestragedi.

Historien skrivs i första hand av segrarna. Om Pariskommunen har historikerna inte minst kunnat berätta, för vuxna och skolbarn, att den utövade terror mot befolkningen i huvudstaden, att den skövlade, brände och mördade. Att dess verksamhet kan sammanfattas med ordet ”skräckvälde”.

Studerar man i dag tillgängliga fakta, och det finns numera en stor litteratur i det här ämnet, förefaller det som om de grovt förvrängts. Kommunen tog gisslan, det vill säga sedan Versaillesstyrkorna börjat avrätta tillfångatagna nationalgardister, och i det upprörda slutskedet kom många att arkebuseras, dock inte på order från Kommunen utan på enskilda initiativ och sedan armen inlett sitt mördande en masse. Dessförinnan hade det i Paris på två månader förekommit tre avrättningar, och de domarna utfärdades inte av någon central myndighet utan på bataljonsnivå. En krigsrätt sammanträdde i nattliga seanser under Louis Rossels ordförandeskap, men även i de fall där befäl bevisligen hade lämnat sin post under strid, lät man nåd gå före krigets rätt. Antalet arresteringar under Kommunens sjuttitvå dagar är inte känt. Det är möjligt att de uppgick till något över tretusen, fastän mycket lägre siffror anges i en del källor. De flesta av de häktade släpptes emellertid efter någon dag eller några timmar. Man kan för övrigt jämföra med de trettitusen häktningar som företogs vid Louis Napoleons statskupp i december 1851.

Det förekom husundersökningar och rekvisitioner (av hästar exempelvis), och förfarandet var säkert inte alltid så diskret. Några uppgifter som stöder mytens skildringar av plundring och misshandel finns det däremot inte. Om man söker sammanfatta, så var Kommunens regemente milt, med en oberäknelighetsfaktor som berodde på förvirringen i många av de verkställande organen.

De rättsliga angelägenheterna sorterade under en justitiekommision, ett av Kommunens ”ministerier”. Detta leddes av Eugène Protot, en advokat med ”en lite tung intelligens”, en man som även motståndarna betecknar som hederlig. Mellan Protots kommission och den nya

revolutionära polisen fanns en rivalitet; det förefaller också som om respektive funktioner inte var klart avgränsade från varandra. Framför allt var det en motsättning i fråga om metoderna. Polisväsendet sorterade under Raoul Rigault, Kommunens yngste medlem, en tjugufemårig student. Rigault var en av blanquisterna i kommunförsamlingen, en terrorns teoretiker och praktiker med ett något vällustigt drag kring munnen. En besökare i polisprefektens mottagningsrum, en vacker amerikanska som anhåller om utresetillstånd, uppfattar honom som en Borgia, blicken känslökall och lurande bakom pincenén. (Hon tror att han är trettifem, fyrti och darrar.)

Rigault var en revolutionssvärmare med Marat som sin idol; Saint-Just betraktade han som alltför beskedlig. Den verksamhet Rigault utövade i 1793 års anda väckte olust även inom Kommunen, och den 24 april tvangs han att avgå. Han var tillbaka tre dagar senare, nu med mer makt, som allmän åklagare. Lissagaray har en mycket låg uppfattning om Rigaults person och insatser. Hållen i strama tyglar skulle han ha blivit en utmärkt underhuggare, men det var ett allvarligt misstag att ge denne cyniker en sådan ansvarspost. De initiativ Rigault tog var missriktade, anser Lissagaray, och hans polis avslöjade aldrig någonting av betydelse; de borgerliga tidningar som drogs in på förmiddagen ropades ut på gatorna igen några timmar senare.

Rigaults bisarra framtoning bidrog till den borgerliga mytbildningen om Kommunen. I själva verket var han reaktionärernas önskefiende, en utsvävande bödel utan försonande drag, och de hederliga och hyggliga omformades efter Rigaults avbild av propagandisterna. I det socialistiska lägret har meningarna varit delade. I den rika sovjetiska litteraturen om Pariskommunen förändras synen på Rigaultgestalten med växlingarna i det politiska klimatet. 1942 framställs Rigault och hans adjutant Ferré som djärva och beslutsamma män, revolutionära föredömen i en krets av småborgare. Rigault skildras med gillande ännu 1961. Ett år senare har emellertid bilden mörknat betydligt.

Rigaults hemliga polis jagade spioner, krigsvägrare och Versaillesympatisörer, men allmänt sett var Kommunen mer antikyrklig än antiborgerlig. Kyrkan hade varit maktens villiga redskap i det gamla samhället, och för det nya samhällets män gällde det naturligtvis att beröva den dess privilegier och kringskära dess inflytande. Den 3 april hade kyrkan skilts från staten, och skolundervisningen organiserades om, sekulariserades. Med detta reformarbete kom man dock inte särskilt långt, av brist på medel och tid. (Utbildningsministeriet stod under ledning av Édouard Vaillant, en av Kommunens främsta kapaciteter, ingenjör och filosofie och medicine doktor med examen från Heidelberg.)

Den militanta ateismen fanns hos blanquisterna och ”jakobinerna”, som ville forma Pariskommunen efter den stora revolutionens modell. I klostren gjorde ordningsmakten rysliga upptäckter; man uppgav sig ha funnit lik och tortyrredskap som berättade om mord och lusta hos Guds tjänare och tjänarinnor, och Kommunens tidningar blåste upp dessa sensationer, som vann tilltro hos många. Av den gisslan som arresterades var de flesta präster med Paris ärkebiskop, Monseigneur Darboy, i spetsen. När Rigault skall förhöra ärkebiskopen, säger denne välsignande: ”Mina barn .. .” Rigault replikerar: ”Här finns inga barn. Här finns endast medborgare.”

Protestanterna förföljdes inte. En viss abbé Vidieu som skrivit om Kommunen anser detta följdriktigt. Protestantismen är nämligen ett slags religiös socialism, medan den katolska kyrkan har sina ”eviga dogmer” att sätta emot upplösningen. ”Protestantismen, som sanktionerar en fri granskning av alla företeelser, tankens frigörelse, är i huvudsak gynnsamt inställd till revolutionen.”

Kommunen är upproret, lagbrottet, för en rättvis sak. Allt Set den åstadkommer sker heller inte i förvirringens tecken. Tiden är orimligt kort. Ändå är det ingen överdrift att säga att Pariskommunens sociala projekt och reformer tillsammans bildar planritningen till en

välfärdsstat och ett jämlikhetssamhälle. I Frankrike dröjer det ända till 1947, innan utvecklingen inom socialpolitiken hinner ifatt Kommunen.

Viktigast ur allmänhetens synpunkt var de ekonomiska reformerna. Den 30 mars avskrev Kommunen alla hyror för perioden oktober 1870—juli 1871; den egendomsägande klassen borde, enligt förordningens faderliga mening, bära sin del av bördorna. I de privatägda pantbankerna fick mindre lån lösas in utan någon avgift. Vidare fattades ett principbeslut om fria rättegångskostnader. Enligt samma reformförslag skulle domarna utses av folket. I Nationaltryckeriet valde arbetarna själva sina förmän.

En framsynt förordning reglerade ämbetsmännens och de politiska befattningshavarnas löner; tanken var att en politiker eller administratör i ansvarig ställning inte skulle förtjäna mer än en skicklig yrkesarbetare. I blygsam skala försökte man sig också på socialisering. De fabriker och verkstäder som stängts eller övergivits av sina ägare anförtroddes till arbetarföreningar, kooperativ. För den andra sidan var detta en av Pariskommunens mest chockerande handlingar, en kränkning av den okränkbara äganderätten. *Journal Officiel* i Versailles talar om ”plundringen upphöjd till samhällssystem”.

Den 24 april lades det fram ett förslag om att personer som förlorat sina hem vid artilleri-bombardemangen, skulle beredas bostad i de tomma lägenheter som nu fanns lite varstans i staden. På denna punkt syns det som om Kommunen tvekat; i varje fall hann propositionen inte bli omsatt i praktiken.

En uppmärksam reform, på sina håll förhånad, var förbudet mot nattarbete i bagerierna. Krav på en sådan lagstiftning hade framförts redan på kejsardömets tid av de anställda, och beslutet tillkom efter en uppvaktning i stadshuset. Arbetsgivarna var upprörda, och även bland Kommunens medlemmar fanns det sådana som hade betänkligheter. Frankel, som ledde arbetskommissionen, ansåg att detta var den enda verkligt socialistiska åtgärd som Kommunen hade vidtagit, och han såg det som sin uppgift att i första hand försvara proletariatets intressen. Frågan blev emellertid bordlagd. Under tiden organiserade sig bageri-ägarna och hotade att demonstrera utanför Hôtel de Ville. Den 3 maj var saken avgjord. Tolv dagar senare höll tvåusen parisiska bagare kongress. Vid invigningen användes en korporationsfana med en text som hyllade avskaffandet av ”människors utnyttjande av människor”, och på kongressens tredje dag begav man sig i samlad trupp till stadshuset för att uttrycka sin tacksamhet till Kommunen.

Med en underlig aningslöshet fortsatte man reformarbetet, trots att fienden närmade sig och undergångens timme. Den 20 maj, dagen innan Versaillestrupperna ryckte in i huvudstaden, diskuterade man i Hôtel de Ville skapandet av en pensionskassa för Kommunens tjänstemän.

Kulturlivet i Paris under Kommunen betecknar, enligt en av antikommunarderna, ”en utflykt i förnuftets rike under en period av allmän galenskap”.

Inga stora konstverk tillkom under dessa sjuttitvå dagar, men det uträttades en hel del organisatoriskt arbete. De flesta av aktiviteterna utgick från ett nybildat konstnärsförbund med 1 500 medlemmar, *Fédération des Artistes de Paris*. De bildade en egen bataljon, med initialerna F. A. på uniformsmössorna, men sattes aldrig in i strid. (Det påstås att de konstnärliga nationalgardisterna sparades av Versaillestrupperna vid den stora slakt som började den 21 maj.) Gustave Courbet presiderade, och federationen hade utmärkta förbindelser med Kommunen, där presidenten var medlem alltsedan fyllnadsvalet den 16 april.

Konstnärsförbundet såg som sin uppgift att föra ut konsten till folket och att ge konstnärerna frihet. Museerna öppnades igen efter ett särskilt dekret från Kommunen, och även Tuilerierna blev tillgängligt för allmänheten. När Thiers villa revs i mitten av maj, katalogiserades konstskatterna med stor grundlighet och magasinerades. Nya befattningshavare utsågs till gamla institutioner.

Den 19 maj diskuterade Kommunen teaterns organisation. Här bröt sig olika meningar mot varandra: en frihetlig syn som hävdade att det inte fick förekomma någon inblandning från statens sida i konstens liv (detta tycks också ha varit konstnärsfederationens åsikt), energiskt företrädd av den förfärlige Pyat, och en mer politisk-praktisk. För den senare åsikten talade Vaillant ("teater, det betyder inte bara strupar utan också magar") och Leo Frankel som inskräpte att man måste göra skillnad mellan "stat" och "stat", mellan en stat som är avskild från folket och den stat, Kommunen, som är av folket och med folket. Teatern borde enligt hans mening sortera under utbildningskommissionen. En annan talare anmärkte att teatern var "det bästa medel som finns för folkbildningen". Han fortsatte: "De tidigare regeringarna gjorde teatern till ett instrument för att lära ut laster; vi skall göra den till ett instrument för att lära ut medborgerliga dygder."

Denna märkliga principdebatt om den sceniska konstens villkor och funktioner slutar med att en av deltagarna säger: "Jag beklagar att vi har tillbringat två timmar med att diskutera teatrar."

Kommunen hade inte många timmar kvar för diskussion eller politisk handling. En av dess medlemmar är Eugène Pottier, dekoratör och medlem av Federation des Artistes, på lediga stunder poet. Efter stridernas slut håller sig Pottier dold i Paris några veckor. Där skriver han i juni 1871 en dikt som handlar om hur de förtrampade reser sig igen. Det är en dikt om de besegrades slutliga triumf som börjar med orden "C'est la Tutte finale", och som något senare finner sin musik och snart flyger över världen: "Internationalen".

Symbolhandlingar

Det finns ett teatraliskt drag i många av Pariskommunens manifestationer. Ett antal viktiga händelser under dessa tio veckor regisseras av myndigheterna till stora levande tablåer, skådespel i det fria för det befriade folket.

Det är en pedagogisk konst, men samtidigt har vissa av dessa lärostycken en karaktär av besvärjelse. Allmänheten är mottagare, men arrangörerna vänder sig också mot historiens rundhorisont, till osynliga, upphöjda idoler som sanktionerar och inspirerar.

Kommunens proklamerande den 28 mars och Vendômekolonnens störtande den 16 maj var stora operor eller oratorier, i vilka folket tog del både som publik och som aktörer. De var märkliga tilldragelser fastän som politiska skådespel något oskuldsfulla: en konst som utgick från en okomplicerad känsla och bars av den, ett drama som skulle ha ändrat riktning ifall stämningen under spelets gång av någon anledning förändrats. Regin var inte särskilt genomtänkt. (En motsats är partidagarna i Nürnberg, Goebbels och Speers massmöten med deras isande disciplin.) Liksom i all annan verksamhet som utfördes under Kommunens fana var handlandet instinktivt och målsättningen idealistisk. I de eldande högtidstalen och proklamationerna kunde man i den ena stunden tala om parisarnas frihet och i nästa ögonblick om mänsklighetens frigörelse.

Kommunens folkfester var spontana allkonstverk inom en given ram, platsen utanför stads- huset eller Place Vendôme. Med sin generösa anda och sina generösa dimensioner står de i en talande motsättning till den slutna konsten i det gamla samhället, den aristokratiska eller borgerliga salongens.

En symbolhandling var det som den 6 april 1871 utspelades vid foten av Voltaires staty — man lät bränna giljotinen, oförnuftets instrument, den gamla orättvisa rättvisans. Det var en rituell handling; med rök och med eld skulle den bekräfta att här hade en ny, förnuftigare tidsålder randats. På samma gång var detta brännoffer vid upplysningsmannens bild en hyllning till den nationalistiska traditionen. Gesten var vacker men egentligen något tom, för dödsredskapets bortskaffande betydde inte att dödsstraffet hade avskaffats. Det fanns också en

annan försmädlig oklarhet i manifestationen. Den franska revolutionen var ett föredöme för de flesta kommunarder, och giljotinen var ett av denna revolutions verktyg, ett vapen i klasskampen och ett exempel på dess kyliga rationalism. (Giljotinen konstruerades ju för att "humanisera" en operation som tidigare företagits på ett mer primitivt sätt.)

Bland Pariskommunens män fanns det olika grader av hängivelse till den stora revolutionens ideal, en identifikation med olika tendenser under detta omvälvande skede, men förhållandet var genomgående respektfullt och ofta kärleksfullt, sonligt. (Minst benägna att blicka tillbaka var Internationalens medlemmar.) Den 5 maj återinfördes den revolutionära kalendern; man skrev denna dag den 15 Floréal år 79. Med det beslutet ville man markera sambandet bakåt samt fastslå att den borgerliga historien var en ointressant parentes. Det hade också bildats ett välfärdsutskott i Kommunens Paris. En av de oppositionella i stadshuset talade om utskottet som en "talisman"; det var en alltför enkel form av magi, lånta fjädrar. Det visade sig också snart att det inte strömmade någon revolutionär kraft från dessa revolutionära begrepp och institutioner.

Den 11 maj beslöt välfärdsutskottet att Thiers hus skulle raseras och statschefens tillhörigheter konfiskeras av staten. Man hade naturligtvis kunnat förfara på ett mer praktiskt sätt: öppnat residenset för allmänheten, som ett monument över fåtalets lyx, eller för några arbetarfamiljer som fått sina hem förstörda av Thiers kanoner. I stället demolerades byggnaden. För välfärdsutskottet var huset inte ett hus utan en symbol. En av Rigaults medhjälpare steg upp på villans tak och lösgjorde högtidligt en tegelpanna. (Det var en motsvarighet till den ceremoniella grundsten som ibland läggs eller muras vid byggen av större dimensioner.) Efter den första entusiasmen bedrevs dock rivningsarbetet på ett mindre effektivt sätt, och residensets bottenvåning hann inte förstöras, innan Adolphe Thiers återvände till Paris. Efter segern byggdes Thiers hus upp igen på nationens bekostnad för 1 653 000 francs.

Ett mer beskedligt ingrepp gjordes på Panthéon, de stora andarnas vilorum. Detta nationalmonument hade fram till 1791 varit en kyrka och återställdes senare under reaktionära perioder till sin ursprungliga funktion, först 1806-30 och sedan från 1851. Kommunen lät såga av det krönande korsets armar, och en enorm röd flagga hissades över Soufflots kupol. En salutkanon gav eld från trappan, och det närvarande folket sjöng "Chant du dé-part", hymnen från den första revolutionen.

En märkvärdig händelse var frimurarnas demonstration i slutet av april. Den 26 gjorde en deputation av ordensbröder en uppvaktning i stadshuset. Frimurare och kommunarder omfamnade varandra, det utväxlades entusiastiska haranger och logernas män mottog "den universella fredens fana", vars färg är röd, från Kommunen. Tre dagar senare tågade tiotusen frimurare från femti loger genom Paris. De marscherade upp med de hemliga tecknen som ingen utomstående tidigare fått betrakta: solar, månar, halvmånar, trianglar, murslevar, och längst fram Vincenneslogens vita fana med orden "Älsken varandra!" Processionen utgick från Hôtel de Ville, och efter en orkester som spelade musik "av en högtidlig och kyrklig karaktär" skred stormästare, kommunmedlemmar och ordensbröder fram denna löftesrika förmiddag. Ovanför tåget och åskådarmassorna seglade en ballong med de tre rituella punkterna och en last av flygblad med frimurarordnarnas deklARATION till logerna ute i landet.

Frimurarna ville sluta fred, försona, återskapa broderskärlek. På befästningsvallen bortanför Triumfbågen placerade de nu ut sina standar. De avgav ett löfte att om någon av de sextitva heliga fanorna skadades av eldgivning från belägrarna, skulle bröderna sälla sig till Kommunen. Det började regna och en vårstorm slet i insignierna. Den befälhavande generalen på den andra sidan var frimurare även han, och för några timmar lyckades man avblåsa striden. Tre förhandlare släpptes igenom för att tala med Thiers. Statschefen var emellertid inte intresserad av några kompromisser, och Mont-Valérien började domdera igen mot den upproriska staden.

Den mest uppseendeväckande symbolhandlingen, avritad, avfotograferad och ihågkommen, var omkullstörtandet av Vendômekolonnen.

Vendômekolonnen hade rests 1810 av Napoleon med hans egen bild överst, kejsaren som romersk imperator. Monumentet var en kopia i större skala av Trajanuskolonnen i Rom, fyrtitre meter högt, med kärnan av huggen sten och stommen klädd med 276 bildsmyckade plåtar av brons från tolvhundra erövrade kanoner. Många tyckte att pelaren var horribelt ful, och under belägringen hade man från olika håll krävt att den skulle störtas. Målaren Courbet ansåg att metallen kunde användas till ett monument över freden.

Den 12 april utfärdade Kommunen följande högtidliga dekret, ett gott exempel på dess retoriska stil: ”Pariskommunen, som anser kejsarkolonnen på Place Vendôme som ett barbariets monument, som den brutala styrkans och falska ärans symbol, som militarismens bekräftande, den internationella rättens förnekande, en segrarnas ständiga förolämpning av de besegrade och ett evärdeligt attentat mot en av den franska republikens tre stora principer broderskapet, dekreterar: Kolonnen på Vendômeplatsen skall raseras.”

Den 16 maj blev det äntligen av. Det samlades mycket folk för att bevittna händelsen, och tre militärorkestrar spelade på Place Vendôme. Det rådde en viss nervositet, för ingen visste riktigt hur kejsarkolonnen skulle bete sig, när man nu förgrep sig på den. På ansvarigt håll fanns det en oro. De sista kvällarna hade Invalidhotellets pensionärer, patetiska, uråldriga veteraner från Napoleons kampanjer, setts betyga fältherrens bild sin vördnad, och Courbet hade fått anonyma brev med otäcka hotelser.

Klockan var tre på eftermiddagen, och pojkar gick omkring och sålde saft eller blad med satirisk dagsvers och aktuella karikatyrer. Med avblåsandet och avsjungandet av Marseljäsen och den ofrånkomliga ”Chant du départ” firades symbolens stundande hädanfärd. Man började fälla kolonnen som ett träd — en sned skåra på ena sidan, ett rakt snitt på den andra och så rep fästade vid kolonnens krön samt ett spel att dra med. Det blev en segsliten affär med längre avbrott, men strax efter halv sex knakade det till, som när en väldig gren bryts, och kolonnen darrade och föll till marken. Efteråt säger en nationalgardist till en annan: ”Du vet kolonnen ... Den dansade!” Ett annat ögonvittne talar om en jättelik vinge, ett vingslag: ”Å, jag kommer aldrig att glömma den där oerhörda skuggan som for genom mitt öga!”

Det var en ny stund av hänryckning. Napoleons huvud rullade över marken, medan dammet lade sig, man besteg det sönderbrutna minnesmärket, hurrade sig hes och Kommunens företrädare höll högstämda tal.

I Paris döptes Place Vendôme om till Place Internationale. Ute i landet högtidlighölls, på order från Versailles, en allmän bönedag. Alla goda fransmän skulle anropa Gud och bedja honom att ”bilägga våra inbördes tvister och göra ett slut på det onda som hemsöker oss”. Vid stridslinjen, där godhet och ondska fixerade varandra inför den slutliga uppgörelsen, intensifierades bombardemangen.

Efteråt, när räkningen skulle göras upp, dömdes Gustave Courbet, som orättvist fick svara för nidingsdådet, till sex månaders fängelse och femhundra francs i böter. En reaktionär skönande, Barbey d'Aurevilly, ansåg att konstnären borde förevisas för hela nationen i en bur av järn vid den återuppresta kolonnens fot och mot entréavgift. 1877 dömdes Courbet om igen, i sin frånvaro, och nu höjdes bötessumman till 323 091 francs och 68 centimes.

Början till slutet

Tuilerierna, vid en av Kommunens stora konserter. I en sal i kejsarpalatset har arrangörerna satt upp en affisch. Texten lyder : ”Folk ! Guldets som klibbar vid dessa väggar, det är din svett!”

De här orden säger något om det andra, det som inte var förvirring och parlamentarisk retorik. De talar med kraft om det som gjorde att många människor upplevde Kommunen som en angelägenhet, inte församlingen i Hôtel de Ville men idéns levande innehåll: de inslag av ett äkta folkstyre som trots allt fanns, de öppna dörrarna och det hisnande löftet om någonting helt annat. ("En ny seklernas ordning" som Journal Officiel skrev.)

Fienden var det gamla samhället: prakten som hade förstummat, kyrkan som enbart talade om rättvisa på den andra sidan, militären som nu stod med dragna vapen utanför portarna. Det nya samhället var mycket mindre påtagligt. Det var en frånvaro av prakt, en färglöshet. De vackra människorna var inte synliga längre, de eleganta vagnarna rullade inte genom alléerna, Operan spelade inte Offenbach. Det nya samhället var i mycket en negation, men samtidigt hade det verkligen hänt något omvälvande. Det fanns en ny känsla i bröstet hos många. Miljonstaden fungerade utan härskarna. Paris var parisarnas stad. De hade erövrat den, de betydde någonting.

Av styresmännen var en del odugliga. En del flödade över av god vilja men orkade inte, hann inte. De var framför allt inte i stånd att leda de strömmar av delaktighet som fanns under förvirringen.

Denna delaktighet är Pariskommunens egentliga socialism. I reformarbetet fanns det tendenser, en trevande vilja att skapa rättvisa, trygghetspolitik, en motsägelsefull framsynthet. Pariskommunens storhet är det sätt på vilket den dör, och det som är förutsättningen för den hållningen: upplevelsen hos enskilda människor av en möjlighet, som det var värt att kämpa för trots allt.

Mycket av det andra är ömklighet. Ett särskilt bedrövligt kapitel handlar om Pariskommunen och dess maktmedel. Det främsta maktmedlet var människorna själva, och deras kraft förblev alltså i stort sett outnyttjad. Ett annat maktmedel var guld, det som dessa människor hade svettats ut.

För reformverksamhet och för krigföring behövs det kapital, och redan från den första dagen hade de nya härskarna i Paris ekonomiska bekymmer. Centralkommittén förhandlade sig till lite hushållspengar, först hos Rothschild och sedan i nationalbanken. En delegation av för-troendemän inledde förhandlingar, och sedan de fått en miljon utbetalad åt sig och nationalgardisterna hade kvitterat ut sin sold, kom de tillbaka, en smula skamsna. Styresmannen för banken var avmätt och lät dem förstå, att han begrep deras vända men att det var stora pengar de bad om. På detta sätt fortsatte det under hela Pariskommunens tid, med tiggeri, prutande och förhållning. Vid ett par tillfällen måste Kommunens ombud med dåligt samvete övergå till hotelser, och det kom då strax mer pengar från banken till krigskassan. Chefsförhandlare var den gamle Charles Beslay, ingenjör, företagare, bankruttrad bankir med socialt engagemang, och Francis Jourde, den perfekta bokhållaren. Både Beslay och Jourde hade haft med pengar och banker att göra, och därför utsågs de till Kommunens delegerade.

Berättelsen om Pariskommunen och Banque de France är sorglustig. I nationalbankens valv fanns det ett kapital på sammanlagt 3 223 000 000 francs, mest i form av värdepapper av olika slag men minst en halv och troligen en hel miljard i reda pengar. Av detta lyckades Kommunen efter utdragna, pinsamma underhandlingar pressa ut cirka tjugu miljoner. Av dessa miljoner var emellertid drygt nio stadens egna; i realiteten var uttaget alltså elva miljoner francs. Beslay och Jourde var inte glada över att ha behövt tilltvinga sig dessa pengar, och inför rätten kunde den fine bokhållaren redovisa för användandet av varje sou.

Banque de France var en oberoende enklav i Paris. Den styrdes av en guvernör och hade sin egen krigsmakt, en specialkår av Nationalgardet som bestod av 521 banktjänstemän, utrustade med gevär och tiotusen patroner. Under Kommunens sjuttitvå dagar var banken en respekterad fristat, och i stort sett släpptes bara Beslay och Jourde in genom portarna. Beslay hade ett eget tjänsterum inom etablissemanget, och så småningom kom han också att tillbringa

nätterna där. Han såg alltmer som sin uppgift att försvara nationalbankens integritet. ("Banken", sade han, "är nationens förmögenhet; utan den så finns det ingen industri och ingen handel.") Under tiden strävade den anspråkslöse Jourde som en galning med debet och kredit. Han satte in all sin uppfinningsrikedom på att balansera budgeten. Börsen var stabil under Kommunens dagar, och francen behöll sitt köpvärde.

Om förhållandet mellan Pariskommunen och Banque de France har Marx och Lenin skrivit samt många andra. Slutsatserna är uppenbara: att Kommunens män var naiva, och att de blev dragna vid näsan. Medan Kommunen lyckades pressa ut tjugu miljoner, smugglades 257 630 000 francs ut till Versailles. Med dessa pengar kunde Thiers sätta upp en armé och utrusta den.

I det revolutionära Paris satt hederligt folk och vände på slantarna. En stor del av det nödvändiga rörelsekapitalet stod parisarna själva för; det var intäkterna av lokala skatter, stämpelavgifter m. m. samt betalningen för den kommunala servicen. Jourde vakade över varje post och såg till att utestående fordringar drevs in. Han var hederligheten personifierad, och finansministerns hustru tvättade själv sin byk i Seine.

På detta sätt förskingrades en revolution på några veckor av ett antal personer som ville väl men inte var vuxna sin uppgift.

Kommunens bankirer fruktade ett ingripande av preussarna som bevakade utvecklingen från tio fort öster om Paris. De var också rädda om huvudstadens rykte; det skulle se illa ut, ifall Kommunen förgrep sig på nationens egendom. De bemödade sig av all kraft om ett anständigt uppträdande. Samtidigt beskrevs de själva och deras nästan lika respektabla kolleger som tjuvar, våldsmän och galna hundar i Versailles tidningar och bulletiner. Dessa vrångbilder spreds över Frankrike och världen med vindens hastighet. Kommunarderna var utsvävande sällar, våldsverkare, förskingrare, kyrkoskändare, landsförrädare. Dessutom hade Kommunen tagit i sin tjänst otaliga laglösa och främmande element, kriminella som släppts ut ur fängelserna och förbrytare från andra länder som sökt sig en fristad i Paris. (Enligt en beräkning skulle den senare kategorin omfatta tjugutusen individer.) Det var en konsekvent svartmålning som mycket skickligt spelade på medelklassens skräck för det främmande och på böndernas okunnighet.

Kommunens egen propaganda var vag och högstämnd. Utrikesexcellensen, Paschal Grousset, riktade den 15 maj en proklamation till Frankrikes stora städer. Det var en vädjan om solidaritet, stöd, djupt känd men ord, ord och alltför sent och fel ton: "Om Paris dukar under för världens frihet, kommer den hämnande historien att kunna säga att Paris mördades, därför att ni tillstodde detta mord." Kommunens talesmän saknade förmåga att förklara sin sak, det blev klingande fraser mest. Inte heller förstod de att ta upp motståndarens argument och ripostera eller bygga upp ett psykologiskt försvar på den egna sidan. Ute i Europa väntade arbetare på besked från den stad där proletäerna segrat, men knappast ens en viskning nådde fram. Versailles hade initiativet överallt. Från Paris skriver Elisabeth Dmitrieva den 24 april till Karl Marx i London: "Paris befolkning kämpar heroiskt, men vi hade aldrig kunnat tänka oss att vi skulle bli så isolerade."

De försök som gjordes att bryta inringningen var sporadiska, ibland patetiska. Dinesen berättar om de vackra ballonger i vitt, blått eller rött som han "i det smukke Veir" ser stiga mot skyn och hur flygbladen sedan snöar över fienden, glittrande i solljuset. Till landsorten skickade Kommunen ut några få emissarier, men det fanns ingen samordnande vilja bakom denna verksamhet, ingen propagandacentral, ingen taktik och nästan inga resurser.

Ute i landet var läget labilt. Under den första hälften av april förekom på många håll manifestationer mot Versailles. Man förolämpade officerare, svingade den röda fanan, författade resolutioner och det gjordes vissa försök att stoppa de tåg som nu i ständigt ökad takt förde truppförstärkningar och krigsmateriel till Adolphe Thiers. Sedan dog denna aktivitet ut efter

hand, administrationen stärkte sitt grepp över landet och det började bli klart, hur spelet skulle sluta. Slutet hade börjat.

Den 18 mars 1871 hade Frankrikes lagliga regering befunnit sig i en ytterst brydsam situation. Den hade förlorat huvudstaden till rebellerna, och risken var överhängande att Nationalgardet skulle komma stormande ut ur Paris och sopa bort deputerade och ministrar. De trupper som fanns tillgängliga var fåtaliga och inte i någon högre grad att lita på.

Tio dagar senare hade statschefen 65 000 man till sitt förfogande, sju divisioner infanteri och tre divisioner kavalleri, och revolterna i landsorten hade slagits ned eller utslöcknat. Vapenstilleståndsavtalet tillät inte regeringen att hålla mer än 40 000 man i huvudstadsregionen, men den 28 slöts det ett fördrag mellan preussarna och Versailles, efter vilket taket kunde höjas till det dubbla. Den självklara förutsättningen var att dessa soldater skulle användas för att återställa ”den inre ordningen”.

Den 6 april utsågs marskalk Mac-Mahon, nyss återvänd från fångenskapen, till ny överbefälhavare efter general Vinoy. Två dagar senare avslutades förhandlingar i Rouen mellan Bismarck och Jules Favre, Thiers utrikesminister. Ministerpresidenten hade plötsligt blivit medgörlig, och den franska regeringen fick tillåtelse att ytterligare utöka armén, först till 110 000 och sedan till 170 000 man. Krigsfångarna började komma hem från lägren, transport efter transport. De fick löfte om snabb befördran, förplägades väl, indoktrinerades med patriotiska tal och skräckskildringar och skickades så mot Paris.

En särskild omsorg ägnade Thiers åt artilleriet. Han lät föra fram skeppskanoner och eldkraften växte snabbt. Den 25 april utrymdes Neuilly under en tillfällig vapenvila, och i detta villasamhälle fanns det inte ett helt hus. Också centrala delar av Paris hemsöktes; granater från Mont-Valérien nådde kvarteren kring Triumfbågen. Den materiella insatsen var större och offren fler än under preussarnas beskjutning några månader tidigare. Det var en mild försmak av det som skulle komma under senare krig, vårt århundrades, en hänsynslös terrorbombning.

Framför allt var kriget i slutet av april en kamp om fortifikationer. Versailles artilleri koncentrerades mot Saint Cloudporten och Point-du-Jour, den svagaste länken i befästningskedjan, samt det intilliggande Fort Issy. Åtti tunga kanoner malde långsamt ned fortet. Den 7 maj, då de flesta av de egna pjäserna hade tystats, kunde försvararna räkna till tio granater i minuten. Fästningens källare var full av döda upp under taket, och tillförseln av mat, läkemedel och förstärkningar kunde inte längre upprätthållas.

På papperet var Kommunens styrkor aktningvärda. På papperet fanns det till och med en militär överlägsenhet: 1 740 kanoner med mängder av ammunition och 190 874 soldater, av vilka 440 var beridna.

I verkligheten var läget helt annorlunda. Av arsenalen kom bara cirka 320 kanoner att användas, och av försvarsstyrkan var bara några tiotusental man i strid. Nationalgardisterna var soldater som bodde i sina hem. De var inte särskilt lätta att mobilisera, speciellt om de anförtroddes uppgifter långt från den egna stadsdelen. Kommunen hade infört obligatorisk militärtjänst för män mellan sjutton och trettifem år, men det gjordes undantag och många lyckades hålla sig undan. Framför allt var det militära kommandot inte i stånd att organisera dessa resurser av manskap och materiel. Lissagaray skriver i den engelska utgåvan av sin bok: ”Mot slutet av april kunde ingen klarsynt betraktare undgå att se att försvaret hade blivit utsiktslöst. I Paris uttömde energiska och hängivna män sina krafter i påfrestande uppgörelser med byråer, kommittéer, underkommittéer och alla de tusen rivaliserande förvaltningsavdelningarna och kunde ibland förlora en hel dag för att komma i besittning av en enda kanon.”

Bland de stridande var disciplinen i sjunkande. Samtidigt höll försörjningsläget på att försämrats. Under hela denna andra belägring hade förnödenheter kunnat föras genom de tyska

linjerna till huvudstaden, men nu började preussarna göra svårigheter. För ordningen i Europa var det bäst, om de röda i Paris krossades.

Den 1 maj hade den håglöse Cluseret efterträtt i överkommandot av sin adjutant. Louis Rossel var bara tjugusju år, protestant och idealist, en yrkesofficer som ett år tidigare publicerat en kritisk avhandling om den militära organisationen i Frankrike. Den 19 mars 1871 ställde han sig på ”deras sida som inte slutit fred och inte i sina led räknar generaler som gjort sig skyldiga till kapitulation”.

Några dagar framstod Rossel som det stora hoppet, och han gjorde vissa energiska insatser. Det är möjligt att han, som många ansåg, var ett militärt geni, men hans auktoritära inställning kom i konflikt med den civila hållningen bland de federerade styrkorna, inom Nationalgardet och frikårerna, och hans ställning blev därför snart ohållbar. Den 8 maj skrev Rossel ett brev och bad om avsked. Han kritiserade regering och skuggregering: ”Kommunen diskuterar och fattar inga beslut. Centralkommittén diskuterar och har ännu inte kommit sig för med att handla.”

Samma dag utrymdes Fort Issy.

Inne i Paris började man bygga barrikader, ett system av väldiga gatufästningar, borgar av sandsäckar och gatsten.

Den blodiga veckan

Den 21 maj var en söndag, en mycket vacker dag. Massor av folk hade kommit in till centrum, familjer, nationalgardister på permission. I Tuileritradgården började klockan två en konsert till förmån för änkor och faderlösa. ”Kvinnornas ljusa vårdräkter lyste upp de gröna gångarna”, skriver Lissagaray, och ”människorna inandades begärligt den friska doften från de väldiga träden.” Fyrti musikkårer ur Nationalgardet, tillsammans 1 500 man, spelade för sextusen parisare, och förnöjelsen lär ha varit stor, trots att granaterna briserade bara ett par hundra meter bort på Place de la Concorde.

Ungefär samtidigt som den stora friluftskonserten avslutades, ryckte regeringstrupper in i huvudstaden. En man uppe på fästningsvallen hade vinkat in soldaterna, visat dem att Saint-Cloudporten var obebakad och försiktigt trängde nu ordningens styrkor in i det upproriska Paris, som inte tycktes vilja försvara sig. Vid Saint-Cloud var försvararna utslagna; trehundra tunga pjäser hade speciellt bearbetat det frontavsnittet. Det var en stormeld, men stormningen själv var nästan helt odramatisk. Versaillesstyrkorna trevade sig fram och misstänkte ett försåt.

På den andra sidan tog det liksom den 18 mars lång tid, innan underrättelser nådde fram och det gick att få någon helhetsbild av situationen. En engelsk krigskorrespondent, Archibald Forbes, råkade befinna sig i Dombrowskis stabskvarter i Passy, när en ”krutstänkt bataljonschef med blossande ansikte” kom instörtande med beskedet. Den polske musketören, vars adjutanter påstods leva i medeltal tre dagar, överräckte ett glas vin till rapportören; därefter vände han sig ”med en värdig nick till sin sallad och fortsatte lugnt och eftertänksamt att äta”, allt medan fiendens granater yrde omkring i middagssällskapets närhet. Sedan gav Jaroslaw Dombrowski med kraftfull kommandostämman en rad order samt övergick till dessertens plommon, under det att han för den engelske gästen förklarade hur motståndaren skulle fångas upp vid en andra försvarslinje. Så steg den tappre generalen till häst, gav order om motanfall och försvann in i striden. Det var afton nu, och det fientliga artilleriet ökade sitt tryck mot kommunardernas framskjutna positioner.

Under tiden satt Kommunen i sammanträde i Hôtel de Ville. Både majoritetens och minoritetens män hade samlats för att döma en kollega; det var Cluseret, som sedan avskedet från överkommandot hade hållits häktad. Som vanligt var det en något upprörd stämning,

utfall i olika riktningar och dispyter. Den anklagade försvarade sig och fick applåder. Sedan steg en medlem in i sessionssalen, satte sig blek ibland sina kamrater, lyssnade något ögonblick till meningsutbytet för att sedan otåligt resa sig upp. Billioray, ledamot av välfärdsutskottet, bad om omedelbara förhandlingar bakom lyckta dörrar. Därefter läste han upp ett meddelande från Dombrowski, några ord på en bit papper. De församlade avslutade hastigt sin debatt, frikände Cluseret med tjuguåtta röster mot sju och skildes.

Klockan var redan åtta, men i de centrala delarna av huvudstaden märktes ingenting av striderna. ”Kvällshimlen var ren, stjärnklar, mild, doftande”, skriver Lissagaray, ”teatrarna var fulla, boulevarderna sprakade av liv och glättighet, de upplysta kaféerna svärmade av gäster.”

I de erövrade delarna av det femtonde arrondissementet hade emellertid avrättningarna redan börjat. Somliga jublade. En borgare, J. Audéoud, som denna afton bevittnade åtta kommunarders död, skriver efteråt i sin dagbok att ”stanken från deras lik är en fredens doft”. Det är, säger han, en glädje ”att se dem ligga där, deras kött i trasor”. ”Också vi har blivit grymma och skoningslösa, och det skall bli ett nöje för oss att två våra händer i deras blod.”

En mer finkänslig själ, dagboksskrivaren Goncourt, lyssnar denna varma vårkväll genom fördragna gardiner till ett avlägset sorl, men det är ju bara Nationalgardet som har vaktavlösning. Sedan hör han en trumma, så en trumpet och han vet att befrielsens timma är nära. ”Samlingssignalen ljuder över hela Paris och högt över trumvirvlarna, över trumpetstötarna, över skriken, över ropen: 'Till vapen!' stiger nu från alla kyrkor stormklockans mäktiga stämma i klingande och tragiska ljudvågor dystra klämtningar som fyller mig med glädje för att de ringer in det förhatliga tyranniets dödskamp.”

I sjuttitvå dagar och nätter hade klockorna tigit, men nu ropade de, nu kallade de samman. Samtidigt var det en tystnad i larmet; kanonerna hade förstummats. Det var midnatt, och gevärselden tätnade ute i Passy. I de centrala delarna av Paris hördes ljudet av skakande ammunitionsvagnar och marscherande medborgarsoldater. Enträgna hornstötter, mullrande trummor, stormklockor i våg på våg och ylande hundar.

Nästa dag byggde parisarna barrikader, tvåhundra, kanske femhundra. Män, kvinnor och barn var i ivrig verksamhet. Man började befästningsarbetet med några kärror eller vagnar och fyllde sedan i med gatstenar, sandsäckar, tegel, jord. På husväggarna stod det att läsa en appell från Delescluze, som satt böjd över kartor i krigsministeriet. Det var en uppmaning med förtvivlade utropstecken: ”Nog med militarism! Inga fler stabsofficerare med guldstickade uniformer! Gör plats för folket, kämparna med de nakna armarna! Det revolutionära krigets timma har slagit!”

Det revolutionära kriget blev en kamp om det egna kvarteret. Plötsligt konkretiserades allt, och nationalgardister och civila bekrigade en överlägset utrustad yrkesarmé med förtvivlans mod, fast utan att ansträngningarna samordnades. Det bildades motståndsfickor, och bakom barrikaden var stämningen gemytlig, medan man väntade på fienden.

Versaillesstyrkorna avancerade fortfarande med stor försiktighet, och från timme till timme hårdnade motståndet. Vid Place de la Concorde förde Brunel, hjälten från den 18 mars, befälet, och här gjorde erövrarna tills vidare inga framsteg. Det fanns redan 130 000 regeringssoldater i huvudstaden. I Versailles höll Thiers denna eftermiddag ett tal till nationalförsamlingen. Han förklarade att ”rättsvisans sak, ordningens, mänsklighetens, civilisationens” hade segrat. Han utlovade en resolut bestraffning av de skyldiga. ”Den kommer att äga rum i lagens namn, genom lagen, med lagen.”

På kvällen föreföll skjutandet att avta. Forbes, den engelske reportern, gick omkring i Paris och upplevde en underlig stillhet. ”Det var en vacker afton. Män och kvinnor sutto lugnt vid ingångarna till sina hus och pratade i allsköns ro om dagens händelser. Barnen lekte omkring barrikaderna; deras mödrar tittade knappt upp vid det aflägsna ljudet från versaillarnes

signaler eller då den milda aftonvinden förde med sig skrällen från någon långt borta kreverande bomb." Parisarna var ett egendomligt folk, tyckte främlingen, för med "samma lätta vind" spreds "lukten af ännu ej stelnadt blod, och lik lågo strödda omkring på stenläggningen blott trehundra meter därifrån".

Den 23 ökade striderna i häftighet. Solen lyste fortfarande, men Forbes talar om en "hemsk och sällsam förvirring". Det var en sådan dag, skriver han, "då man längtat att få ligga i gröngräset under ett blommande hagtorn- träd", men lukten av krut och av blod var starkare än försommarens dofter.

Från Montmartre, revolutionens födelseort, hördes inte ett ljud. Kanonerna var kvar, i varje fall åttifem, men ingen hade tänkt på att rengöra vapnen under de nio veckor som gått. Det fanns högar av granater men inga krutkarduser. Under förmiddagen inledde tjugutusen regeringssoldater ett anfall mot höjden, och klockan ett hissades trikoloren över Montmartre. Till rue des Rosiers 6 samlade segrarna fyrtitvå slumpvis utvalda män, tre kvinnor, två barn och tvingade dem att böja knä vid muren, innan de dödades som hämnd för Lecomte och Thomas, de två generalerna som dog där den 18 mars. En bit därifrån, vid Place Pigalle, avrättades en medlem av Centralkommittén, Lévêque. Översten, som gav ordern, säger föraktfullt: "Det är en murare, och sådana ville styra Frankrike!"

Nu hårdnade striderna timme för timme. Regeringstrupperna stormade barrikader eller kringgick dem, och försvararna rafsades samman och fysiljerades. Trikoloren började synas över hustaken.

Vid Operaplatsen bevittnade Wilhelm Dinesen en ojämn kamp. Kommunarderna höll på att dra sig tillbaka. Plötsligt kom en liten grupp springande; de stannade upp och försökte orientera sig men kom under eld, några föll och de andra sökte skydd bakom en barrikad. Snart var de bara sju, åtta, men mitt på värnet vajade fortfarande den röda fanan, uppsatt på en gul postvagn. Sedan hördes det ett slammer, och "sju män och två kvinnor kom dragande med en kanon. De körde den i ställning bakom den sista barrikaden och sköt ett par skott, men ett par av de stridande stupade och resten retirerade med kanonen."

Under gatustrider denna eftermiddag föll Jaroslaw Dombrowski. Stoffet fördes till Hôtel de Ville, och där saluterade barrikadernas kämpar hjälten. I fjortonde arrondissementet organiserade hans landsman, Walery Wroblewski, försvaret; det var en man med strategisk blick som försökte skapa ett samband mellan avdelningarna. Han hade kontakt med Maxime Lisbonne, tidigare teaterdirektör och en anförare av en oerhörd bravur, som höll kvarteren kring Panthéon. Brunel hade dragit sig tillbaka över Tuilerierna till rue Royale. Där lät han av strategiska skäl sätta eld på husen på den andra sidan av gatan.

Också Tuilerierna stacks i brand denna afton, och en undergångsstämning spred sig över huvudstaden. En kvinnlig iakttagare antecknar: "Också fåglarna är förskrämda. Svalor flyger förbi, utstöter skrin som havsfåglar och faller bestörta."

En appell från välfärdsutskottet denna dag, den 23 maj 1871 eller den 3 Prairial år 79, låter som ett flämtande:

"Till barrikaderna! Fienden är innanför våra murad/ Ingen tvekan!! Framåt för republiken, för Kommunen och för friheten!! Till vapen!"

Natten mellan den 23 och 24 låter Raoul Rigault döda fyra av sina fångar i ett av huvudstadens fångelser.

24 maj. På morgonen klockan åtta beslutar femton medlemmar av Kommunen att Hôtel de Ville skall överges. För att hejda fiendens framryckning sätter man eld på stadshuset, och snart brinner också polisprefekturen och Justitiepalatset. Sedan andra ämbetsverk, andra palats.

När Édmond de Goncourt vaknar denna morgon, märker han hur röken sveper ”in allt i en dager som under en solförmörkelse”. Något senare står han uppe vid Place de l'Étoile och ser huvudstaden ligga där höljd i rök. ”Och från den förmörkade himlen faller det oavbrutet ned över oss, runt omkring oss, ett svart regn av små brända pappersbitar: Frankrikes räkenskaper, Paris mantalslängder ... Detta regn av förkolnat papper kommer mig att tänka på askregnet som en gång begravde Pompeji.”

Bland Kommunens folk börjar organisationen nu falla sönder. I fortsättningen finns det inget enhetligt kommando, utan enbart enskilda initiativ. I fängelset La Roquette bestämmer sig de ansvariga, när underrättelserna om Versaillestruppernas grymheter når dem, för att utkräva hämnd. Trehundra personer hålls där som gisslan, och av dessa leder man ut sex för att skjutas, däribland ärkebiskopen av Paris. Vid rue Haxo blir två dagar senare femti fångar nedskjutna, mest polismän och präster. Det är ett tumult, en folkmassa som kräver blod, och i mindre skala utspelar sig andra liknande händelser dessa dagar i röken och vapenlarmet.

Den 24 maj kommer det sista numret av Pariskommunens Journal Officiel. Den första sidan är full av upprop: från Kommunen, från välfärdsutskottet, från Nationalgardets centralkommitté, från frimurarna till ”frimurare av alla riter och alla grader”. På bladets baksida finns det ett protokoll från Kommunens sista session, rapporter om striderna (”projektilerna fortsätter att regna”), inledningen till en planerad längre artikel om Internationella arbetarassociationen samt notiser, bland annat om hur tjugu barn under fjorton år på egen hand bygger en barrikad.

I Versailles Journal Officiel kan man samma dag läsa flera spalter utnämningar, ett par spalter från skådeplatsen i Paris och en rapport från Sveriges huvudstad, i vilken det berättas att unionsfrågan har lagts på is samt att skatterna på starksprit och vin har höjts.

I Frankrikes huvudstad håller armén på att krossa folket.

Den 25 maj vid sjutiden på aftonen, just i solnedgången, befinner sig Charles Delescluze vid Château-d'Eau i det elfte arrondissementet. Den gamle revolutionären har klätt om till högtidsdräkt; han bär en snygg överrock, svart bonjour, en bländvit skjorta med tre knappar av guld, hög hatt, välputsade skor. Nu spatserar han nedför gatan. Han har lämnat sin uppvaktning bakom sig och går där ensam, stödd på käppen med silverkrycka. Överrocken är uppknäppt, och på hans bröst lyser det röda band som utmärker en medlem av Kommunen. Delescluze går fram till barrikaden, upp på högen av gatsten och jord. Så faller han.

Det har skett en omsvängning i väderleken: först midsommarhetta, sedan en hård blåst i vilken bränderna sprider sig svindlande snabbt, så ett tungt kallt regn den 26 och de följande dagarna. I detta obarmhertiga skyfall blir kampen än mer förbittrad. Det är nu en strid om arbetarkvarteren, om Belleville och Ménilmontant, där gränderna är trånga och hatet starkt. Kvinnor bygger barrikader och övertar gevären, när männen stupar. Den 27 slåss man om Père-Lachaise. Där avslutas striden inne bland gravvårdarna. De överlevande kommunarderna ställs upp mot kyrkogårdsmuren och fysiljeras.

Två mil från huvudstaden följer Alphonse Daudet, författaren, skeendet. När vinden ligger på från Paris, för den med sig mullret av kanoner och själva horisonten tycks skaka. På kvällen den 27 verkar detta ljud särskilt desperat; det är som ”ett stort skepp i nöd som skjuter i väg sina raketer”.

Den 28 maj är Pariskommunens sista dag. Någon gång mellan tre och halv fyra på eftermiddagen skjuter den sista kanonen sitt sista skott för Kommunen i hörnet av rue d'Angoulême och rue Saint-Maur.

Från Paris höjder kan man se små vita rökmoln stiga upp över regnbyarna då och då och sedan utplånas. Det är där man arkebuserar de besegrade.

Medan striderna ännu pågår, förekommer det summariska avrättningar. Många kvinnor blir

nedskjutna på gatorna, sedan legenden om ”petrolöserna” har börjat sprida sig i de erövrade delarna av huvudstaden. (Petrolöser är kvinnor av folket som går omkring med brännolja i sina mjölkkrus och sätter eld på kyrkor, palats och förnäma bostadskvarter.) Hysterin växer hos dem som håller på att segra, och Eugène Varlin lynchas av en sinnesförvirrad människohop.

Efter segern vidtar det systematiska dödandet. I Luxembourgträdgården fungerar en av kontrarevolutionens domstolar, och där utmäts dödsstraff på platsen efter några sekunders förhör. I La Roquette samlas femtusen tillfångatagna kommunarder. Vid fängelsets entré står en officer och pekar: ”Till höger! Till vänster!” De som visas till vänster ställs upp mot en mur. De flesta exekutionerna sker på kaserngårdarna, utom synhåll för allmänheten.

Offrens exakta antal är obekant. Offren för den röda terrorn är åttifyra, troligen färre, i varje fall under hundra. Offren för den vita terrorn är betydligt fler. I strid på Paris gator och torg dödas den 21-28 maj mellan två och tretusen federerade. De avrättade, män, kvinnor och barn, är minst tjugutusen, möjligen tjugufemtusen, eventuellt trettitusen.

Man kan göra jämförelser i historien, den verkliga och den skrivna, och jämföra historiska fakta och historiska värderingar med varandra. Man kan exempelvis jämföra de oändligt omskrivna offren för franska revolutionens skräckvälde med de besynnerligt oviktiga offren för det borgerliga samhällets bestraffningsaktioner i Paris för hundra år sedan. Mellan den 6 april 1793 och den 27 juli 1794 avrättades i Paris 2 596 människor och i hela Frankrike under samma tid högst tolv tusen. I Paris 1871 under en vecka, två veckor ungefär dubbelt så många.

De dödade kommunarderna har, trots sitt antal och det brutala sätt på vilket mordandet försiggick, varit ointressanta som offer. De har varit ointressanta, därför att de var fel sorts människor, därför att historieskrivarna inte kunnat identifiera sig med dem och därför inte känt någon upprördhet över deras öde. Här kommer underliggande, överskylda värderingar upp till ytan, här röjer sig betraktelsesättet hos ett samhälle, inom en samhällsklass. Enligt detta sätt att se är människor av olika värde.

Efteråt

Efteråt ryker det i askan. På torget ligger omkullvräta lyktstolpar och kiosker, och boulevarderna är beströdda, skriver en svensk iakttagare, ”med den grönska som striden ymnigare än någon storm avmejat”.

När segern är vunnen, skickar Thiers ett triumfatoriskt telegram till landsorten, till sina prefekter: ”Marken är täckt med deras lik; detta förfärliga skådespel kommer att vara dem en läxa.”

Men också som döda måste man frukta och bekämpa dessa människor. Efter några dagar börjar stanken från liken att bli besvärande, och de goda medborgarna ser med fasa på de tätande svärmarna av flugor. Under en vecka i juni grävs på många håll de dödade kommunarderna upp ur sina massgravar, och kropparna övergjuts med tjära, karbolsyra och kalk. Sedan antänds likhögar, och än en gång höljs huvudstaden i tung rök.

Avrättningarna fortsätter, fastän tillvägagångssättet nu är något mer diskret. Exekutionskommandot håller till i Boulogneskogen. När fångarna är fler än tio, använder man mitraljöserna.

Samtidigt pågår det en människojakt, razzior i kvarter efter kvarter, husundersökningar. Det inlämnas angivelser; mellan den 24 maj och den 13 juni mottar polisen 399 823 sådana, de flesta anonyma.

I Luxembourgträdgården sitter den propre Francis Jourde i en fängelsehåla, fyrtiåtta kvadratmeter ”utan ljus och utan luft” där man packat ihop hundratio människor.

De tillfångatagna drivs i långa, stapplande kolonner mot Versailles. På vägen dit låter general Galliffet, markis, hovman, äventyrare, föra åt sidan de upprorsmän som stöter hans estetiska sinne, de som ser ut som veteraner från 1848, de som ser intelligenta ut. De andra går vidare och hör en salva på avstånd. (Ett överväldigande bevis för kommunardernas mildhet är, skriver Pierre Dominique, det faktum att denne lustmördare avlider lugnt och stilla i sin säng trettiåtta år senare.)

Sedan följer processerna. Rossel döms till döden och avrättas; han är en sympatisk ung man, men han har svikit armén och sin samhällsklass. Rigault, som skjutits ned på en gata under den blodiga veckan, döms till döden efter sin död. Sammanlagt ställs 36 309 personer inför rätta, därav 1 051 kvinnor. Bland fångarna befinner sig 651 barn under sexton år. (Fyra av dessa är tio år, en är åtta, en sju år.) Nio pojkar döms till fängelse och en till straffarbete. En moderlös elvaåring, Ferdinand Duburot, snörmakargesäll enligt akterna, släpps inte ut ur fängelset förrän den 15 januari 1879, och då tvingas han in i armén på fem år.

Rättegångsförhandlingarna i Versailles är ett offentligt skådespel, och borgerskapet kommer i sina vagnar för att beskåda dessa illgärningsmän och dåliga kvinnor. Salen rymmer tvåtusen personer. Till höger sitter de anklagade som en klass konfirmander, tätt sammantryckta. Vid fonden i mitten de uniformerade domarna och på väggen ovanför deras huvuden Jesus Kristus, mannen på korset.

Inför krigsrätten vacklar några av Kommunens män, men Louise Michel utmanar domarna. Hon vill inte försvara sig, hon vill inte bli försvarad; hon tillhör revolutionen med kropp och själ och tar på sig sitt ansvar. Hon erkänner att hon deltagit i brännandet av byggnader i Paris. ”Jag ville”, säger hon eller ropar hon, ”ställa en barriär av lågor mot inkräktarna.” Hon påstår sig inte ha några medbrottslingar. Sedan ber hon att man skall ta hennes liv, som man tagit de andras, hennes kamraters, ”eftersom det verkar som om varje hjärta som slår för friheten inte har rätt till något annat än ett stycke bly”. Men de välborna, välbärgade och rättänkande orkar inte svälja mer blod.

Åtskilliga av Kommunens ledare har räddat sig ur landet, till Belgien, England och Schweiz. En del av de mindre förbrytarna släpps efter hand, men i deras pass står ett stort C instämplat, och de nekas rätten att bo i de större städerna eller i departementen omkring Paris.

På Longchamps håller Adolphe Thiers sin segerparad i slutet av juni. Trupperna defilerar, och återigen gråter denne man.

Så börjar slavskeppen segla mot Stilla oceanen. En färd till Nya Caledonien kan ta fem månader, och större delen av tiden hålls de deporterade instängda i sina burar under däck. En dag då han får vistas en stund ute i solljuset bevittnar Édouard-Achille Ballière, trettitvå år och arkitekt, hur skeppets besättning roar sig med att fånga albatrosser. ”Offrens antal är redan ett trettital. Bland kommunarderna krävdes det trettitusen offer, och när man bevittnat något sådant blir man förhärdad. Ändå, jag vet inte varför, berör det mig illa att se dessa vackra och godsinta stora djur dödas.”

I juli 1873 beslutar den franska nationalförsamlingen om uppförandet av en väldig basilika, Sacré-Coeur, på den plats där upproret började, ”som ett vittnesbörd om ångern och en hoppets symbol”.

Tre år senare finns det fortfarande fyratusen förvisade i fånglägren och hålorna på Nya Caledonien. Både inför domstolen och i straffkolonin görs det skillnad mellan liv-dömda; revolutionens celebriteter behandlas bäst, de bildade bättre än de obildade, de namnkunniga bättre än de namnlösa.

1880 utfärdas en allmän amnesti för Kommunens kvinnor och män. Efter återkomsten dominerar mångas exi stens av ekonomiska bekymmer, isolering, sjukdomar, missmod. De flesta förblir trogna sin politiska övertygelse. Louise Michel kämpar vidare, både under den

röda och den svarta flaggan. Några av de kvarvarande är ett halvt sekel efter Pariskommunen med om att bilda Frankrikes kommunistiska parti.

Den siste kommunarden heter Albert Lejeune och dör 1942 i Sovjetunionen.

Borgerlig historieskrivning

”I Sverige, liksom i andra länder, blev arbetarrevolten i Paris i juni 1848 och framför allt Pariskommunen på våren 1871 skildrade med en skräck och förbittring, som saknar motsvarighet i redogörelsen för andra olyckor eller ohyggligheter under samma skede.”

Herbert Tingsten: *Gud och fosterlandet* (1969)

1. Prof. W. Assman: *Lärobok i Allmänna Historien* (2 uppl., Stockholm 1879)

”Ännu var dock icke måttet af Frankrikes olycka rågad. Mot nationalförsamlingen, som förlagt sitt säte till Versailles, reste sig nemligen (i Mars) arbetarebefolkningen i Paris, hvilken nu ämnade förverkliga sina socialdemokratiska åsikter. Mer än tvenne månader utöfvade det nyvalda kommunalrådet (kommunen) ett skräckvälde, som erinrade om Robespierres dagar. Först i slutet af Maj förmådde regeringen kufva upproret efter en ofantlig blodsutgjutelse.”

2. Carl Aug. Zachrisson: *Lärobok i Världshistorien* (Stockholm 1890)

”Medan ännu fredsunderhandlingarna pågingo, inträffade i Paris händelser af olycksdiger art. Kommunister, som ville omstörta hela den bestående ordningen i samhället, gjorde sig till herrar i hufvudstaden och utöfvade ett ohyggligt skräckvälde. Först efter ett par månaders förlopp lyckades nationalförsamlingen, hvilken hade sitt säte i Versailles, att göra ett blodigt slut på det farliga upproret.”

3. B. Estlander: *Allmänna historien i berättelser* (Stockholm 1914)

”Innan freden avslutits, förestod Frankrike ännu en förödmjukelse. Socialisterna, vilkas läror tagit ny fart inom arbetarklassen över hela Europa, hade i Frankrike, så snart republiken där införts, framträtt med stor djärvhet och särskilt varit verksamma i Paris under belägringen. Efter kapitulationen vände de befolkningens harm mot de styrande klasserna och vunno för sig Paris' arbetare och nationalgardet. Nu hissades i huvudstaden socialismens röda flagga. Man valde en egen regering, kommunen, som tog säte i Hôtel de ville och styrde som jakobinerna under skräcktiden: kyrkor plundrades, tvångslån pålades banker och bolag, alla skatter drabbade de förmögna och alla 'misstänkta' kastades i fängelse. Bestört och rådlös hade Thiers flyttat styrelsen till Versailles och gav slutligen i uppdrag åt Mac Mahon, som jämte en del krigsfångar hemkommit från Tyskland, att kuva upproret med vapenmakt. Men bakom talrika barrikader försvarade sig kommunarderna i Paris en hel vecka igenom. När allt hopp var ute, nedsköto de sina fångar och stucko i brand Tuilerierna, Hôtel de ville och andra praktbyggnader; i rasande förstörelsebegär hade deras kvinnor, 'petrolöserna', besprutat golv och väggar med petroleum. Teatrar och enskilda hus, ja, hela kvarter stodo i låga: och allt detta inför ögonen på de tyska trupperna, som ännu innehade de östra och norra forten utanför Paris. Med nöd lyckades de franska soldaterna förhindra hela huvudstadens undergång ...

På nytt hade det visat sig, att det ej är med våldsbragder som samhällsordningen förbättras.”

4. O. Johnsson: *Nya tidens historia*. III (Stockholm 1921)

”Sedan preliminärfreden i Versailles slutits och tyskarna utrymt Paris, utbröt därstädes en ny revolution av den mest fantastiska och blodiga art. Arbetarna godkände icke, vad församlingen i Bordeaux beslutat, utan inrättade en egen regering i Paris. Denna stad förklarades därjämte för en fri kommun, och arbetarprogrammet innebar, att Frankrike skulle upplösas i 40 000 kommuner — små så gott som självständiga republiker, vilka skulle bilda

ett löst förbund. Vid tiden för bildandet av den egendomliga pariskommunen befann sig nationalförsamlingen i Versailles, dit den flyttat, och församlingen uppdrog åt Thiers att kuva Paris. De ur den tyska fångenskapen återvändande trupperna användes nu mot de egna landsmännen, och Paris måste åter utstå en belägring, under vilken den av arbetarna tillsatta styrelsen förde en fasansfull skräckregering i staden. Under ohyggliga barrikadstrider lyckades trupperna slutligen erövra Paris. In i det sista visade 'kommunarderna' en förtvivlad beslutsamhet och försökte att genom mordbrand förstöra huvudstaden.”

5. Pallin-Boëthius: *Lärobok i allmän historia för realskolan* (5 uppl., Stockholm 1922)

”Det så hårt prövade Frankrike hade ännu att utstå en våldsamt och förödmjukande strid. När de tyska trupperna lämnat Paris, bemäktigade sig ett kommunistiskt parti staden och upprättade en styrelse, kommunen, som utövade ett avskryvligt skräckvälde. Det var först efter blodiga strider, som regeringen kunde få makt med det ohyggliga upproret.”

6. Pallin-Jacobson: *Lärobok i Nya tidens historia för gymnasiet* (Stockholm 1929)

”För Frankrike medförde kriget icke blott landförluster och ändring av statsformen utan även ett inbördeskrig av fruktansvärd art: den s. k. Pariskommunen. Paris' arbetarmassor, som under stadens belägring beväpnats, reste sig strax efter de tyska truppernas avtåg mot nationalförsamlingen och Thiers' regering, vilka voro förlagda till Versailles. Man tillsatte en revolutionär styrelse, kommunen, vilken utövade ett skräckvälde, påminnande om jakobinernas under den stora revolutionen. Då regeringstrupperna slutligen inträngde i Paris, antände 'kommunarderna' i sitt raseri en del offentliga byggnader, bl. a. Tuilerierna, som fullständigt förstördes. De besegrades emellertid efter ohyggliga gatustrider, och massor av dem nedskötos, landsförvisades eller deporterades.”

7. Jacobson-Söderlund: *Lärobok i allmän historia för gymnasiet* (4 uppl., Stockholm 1952)

”För Frankrike medförde det olyckliga kriget icke blott landförluster och en ny förändring av statsformen utan även ett svårt inbördeskrig. Paris' arbetarmassor, som under stadens belägring hade försetts med vapen, reste sig strax efter de tyska truppernas avtåg mot Thiers och nationalförsamlingen, som hade sitt säte i Versailles. Man tillsatte en revolutionär styrelse, Pariskommunen, som har givit sitt namn åt detta uppror. Samhället skulle radikalt omstötas: centralisation skulle ersättas av en vittgående kommunal självstyrelse, kyrkan skulle skiljas från staten osv. Det hela urartade dock snart till förvirring och planlös terrorism. Då regeringstrupperna slutligen inträngde i Paris, utbröto våldsamma barrikadstrider, fångar massakrerades, upphetsade kvinnor ('petrolöserna') satte eld på offentliga byggnader, bl. a. Tuilerierna, som nu förstördes. Efter två månader var dock upproret kuvat. Massor av de besegrade nedskötos, landsförvisades eller deporterades.”

Samma text ingår i Söderlund—Seth—Johannesson: *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet* (Stockholm 1961) med smärre förändringar: språket har lättats upp något, man använder singularformen av verben och talar inte längre om en ”planlös terrorism”.

8. Estlander-Ander-Löfqvist: *Allmänna historien i berättelser*, del IV (Stockholm 1956)

En utförlig beskrivning av förspelet, händelserna den 18 mars, arresteringarna av borgare och präster (”För anhängarna av den lagliga regeringen blev situationen fruktansvärd.”), Vendômekolonnens störtande (”under jubel och ackompanjemang av musik och smällar från de röda fanorna”) m. m.

Slutet av ”berättelsen” må citeras i sin helhet:

”Under maj månad blev situationen så småningom förtvivlad för de upproriska. Regerings-trupperna stramade åt sin belägring, och oron för utgången växte. I mitten av månaden förbjöds alla tidningar, medborgarna förklarades skyldiga att alltid kunna uppvisa identitetskort, och mycket omfattande uppköp av svavel och fotogen organiserades. Våldsdåd blev allt

vanligare. Man förgrep sig på kyrkor och plundrade, där man kom åt.

Den 21 maj kom budet, att regeringstrupperna var på väg in i staden. Under general Mac Mahons befäl började nu Frankrike återta sin huvudstad, steg för steg, gata för gata, barrikad för barrikad. Förstörelsen var förfärlig. Tuilerierna, den gamla symbolen för den franska monarkin, gick upp i rök, sedan dess inre indränkts med tjära och fotogen. Detsamma var förhållandet med Hôtel de Ville. På bägge sidor om Seine stod rader av minnesrika byggnader i brand. Blott som genom ett under kunde

Louvren räddas. För fångarna fanns inte längre någon pardon. Som de främsta i en stor skara offer mötte ärkebiskopen och domstolspresidenten döden i fängelset La Roquette.

Den 28 maj var äntligen striden slut, och Mac Mahon kunde utfärda manifestet om Paris befrielse. Epilogen blev fasansfull. Många hundratal av de upproriska arkebuserades omedelbart, och flera tusentals människor ställdes inför domstol och dömdes till avrättning, landsförvisning eller deportation.”

9. Bäcklin-Carlsson-Lendin-Valentin: *Historia för gymnasiet* (3 uppl., Uppsala 1970)

”På våren 1871 utbröt uppror. Det leddes av en radikal socialistisk styrelse, kallad Paris-kommunen. Försök att inleda socialistiska uppror även i andra franska städer misslyckades. Nationalförsamlingen skickade trupper mot Paris, där 'kommunarderna' försvarade sig med hatfull fanatism. Staden måste erövrats gata för gata. Klyftan mellan konservativa och radikala blev genom dessa händelser mycket skarp.”

10. Brolin-Dannert-Holmberg: *Historiens huvudlinjer*. Lärobok för gymnasiet (3 uppl., Uppsala 1970)

Inget omnämnande av Pariskommunen.

Litteratur

Arthur Adamov (red.): *La Commune de Paris* (Paris 1959)

Louis Barron: *Sous le drapeau rouge* (Paris 1889)

A.-M. Blanchecotte: *Tablettes d'une femme* (Paris 1872)

Georges Bourgin: *La guerre de 1870-1871 et la Commune* (Paris 1938), rikt illustrerad

Jean Bruhat, Jean Dautry o. Émile Tersen: *La Commune de 1871* (Paris 1960), rikt illustrerad

Maurice Choury: *La Commune au Quartier Latin* (Paris 1961)

— *La Commune au coeur de Paris* (Paris 1967)

— *Les poètes de la Commune* (Paris 1970)

Jules Claretie: *Histoire de la Révolution de 1870-71* (Paris 1872), rikt illustrerad

Jules *Les hommes de la Commune* (Paris 1871)

La Commune de Paris, specialnummer av tidskriften *Europe*, april—maj 1951

Armand Dayot: *L'Invasion. Le Siège. La Commune* (Paris 1901), bildalbum

Paul Delion: *Les membres de la Commune et du Comité central* (Paris 1871)

Wilhelm Dinesen: *Paris under Communen* (2 uppl., Köpenhamn 1891)

Pierre Dominique: *La Commune de Paris* (Paris 1970)

Maurice Dommanget: *L'Enseignement, l'Enfance et la Culture sous la Commune* (Paris 1964)

Jacques Duclos: *A l'assaut du ciel* (Paris 1961)

- Archibald Forbes: *En krigskorrespondents minnen* (Stockholm 1896)
- William Gibson: *Paris during the Commune* (London 1872)
- Édmond de Goncourt: *Dagbok från fransk-tyska kriget* (Stockholm 1956)
- Lillie Hegermann-Lindencrone: *Kejsarens Paris och revolutionärernas* (Stockholm 1917)
- Alistair Horne: *The Fall of Paris. The Siege and the Commune 1870-71* (London 1965)
- Victor Hugo: *L'année terrible* (Paris 1873)
- Frank Jellinek: *The Paris Commune of 1871* (New York 1937, 1965)
- Victor Kleen: *Kommunen. Insurrektionen i Paris 1871* (Stockholm 1876)
- Georges Laronze: *Histoire de la Commune de 1871. La Justice* (Paris 1928)
- Henri Lefebvre: *La proclamation de la Commune* (Paris 1965)
- Paul Lidsky: *Les écrivains contre la Commune* (Paris 1970)
- Alf Liedholm: *Gustave Courbet* (Stockholm 1945)
- P.-O. Lissagaray: *Histoire de la Commune de 1871* (Bryssel 1876, Paris 1969)
 — *History of the Commune of 1871* (London 1886, New York 1967)
 — *Kommunen 1871* (Stockholm 1891)
- Klaus Meschkat: *Die Pariser Kommune von 1871 im Spiegel der sowjetischen Geschichtsschreibung* (Berlin 1965)
- Sven Malm: *Pariserkommunen 1871--1931* (Stockholm 1931)
- Louise Michel: *La Commune* (Paris 1898, 1970)
- M. G. de Molinari: *Les clubs rouges pendant le siège de Paris* (Paris 1871)
- Max Nordau: *Paris under den 3:dje republiken* (Stockholm 1885)
- Albert Ollivier: *La Commune* (Paris 1939, 1966)
- Élie Reclus: *La Commune de Paris au jour le jour* (Paris 1908)
- Jacques Rougerie: *Procès des communards* (Paris 1964)
- F. N. Staaff: *Pariser-Kommunen* (Stockholm 1871)
- Edith Thomas: *Les "Petroleuses"* (Paris 1963)
- M. Winock o. J.-P. Azma: *Les communards* (Paris 1964)
- Maxime Vuillaume: *La semaine sanglante* (Paris 1964), utdrag ur Mes cahiers rouges, publicerade 1908-14

Kronologi

- 19 juli 1870 Frankrike förklarar Preussen krig.
- 4 september Kejsardömet faller, republiken utropad.
- 18 september Paris belägring börjar.
- 22 januari 1871 Ett misslyckat revoltförsök i huvudstaden.
- 28 januari Vapenstillestånd, belägringen hävs.
- 1 mars Preussarna ockuperar tillfälligt det centrala Paris.
- 15 mars Nationalgardets centralkommitté konstituerar sig.
- 18 mars Händelserna på Montmartre. Thiers regering flyr till Versailles. Nationalgardet besätter förvaltningsbyggnaderna. Centralkommittén högsta myndighet i staden.
- 26 mars Val till Kommunen.
- 28 mars Kommunens högtidliga proklamerande. En stor folkfest.
- 2 april Kyrkan skiljs från staten.
Motståndarna attackerar, inbördeskriget inleds.
- 3-4 april Nationalgardet tågar ut mot Versailles men slås tillbaka. Svåra förluster.
- 16 april Det allmänna övertar stängda verkstäder och fabriker.
- 28 april Dekret som förbjuder nattarbetet i bagerierna.
- 9 maj Versaillesstyrkor erövrar Issyfortet.
- 10 maj Det militära kommandot i Paris övergår till civilisten Delescluze.
- 16 maj Vendôme kolonnen störtas.
- 21 maj Armén tränger in i huvudstaden. Hårda gatustrider och massavrättningar.
- 28 maj Ordning härskar i Paris.